

Inu. A. 42.464

338070 (M)
338073 (88)

B. PETRICEICU-HASDEU

PRINCIPIE

DE

FILOGIA COMPARATIVA ARIO-EUROPEA

CUPRINDEND GRUPURILE

INDO-PERSO-TRACIC, GRECO-ITALO-CELTIC SI LETO-SLAVO-GERMANIC

CU APLICAȚIUNI LA

ISTORIA LIMBEI ROMANE.

Curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din București.

The part which language has to perform in constructing the unwritten history of the human race must be the larger and more important.

Limba cată să aibă partea cea mai largă și mai importantă în construcțiunea istoriei celei nescrise a nemitui omenesc.

Whitney, Language, X.

TOM I.

Istoria filologiei comparative.

BUCURESCI

Tip. Thiel & Weiss, Lipscani 11

1875

PREFATIA I

Incep prin a mulțumi d-lui avocat I. A. Brătescu, carele a bine-voit a lua note stenografice de pe lecțiunile mele. Fără acest concurs, ele n'ar pute să vedă lumina. Tot ce am adaus eū la lucrarea d-sale, aū fostū citațiunile. Une-orī am supres căte ce-va din desvoltări. Reveđend stitul, m'am ferit totuși de a face să dispară caracterul unei lecțiuni orale.

Prima parte a cursulū meū, cuprinsă în acest volum, a fost menită a introduce în totalitatea filologiei comparative. Modul cel mai nemerit pentru a ajunge la acestă țintă mi s'a părut a fi istoria sciinței, familiarisând pe studenți în trăsuri marī cu literatura ei, cu sfera'y de activitate și cu metoda.

Clasificațiunea genealogică și morfologică a limbilor, precum și ipotesa despre originea graiulū uman, vor urma în volumul II.

Sīm dator a cere scuse lectorilor pentru imperfecțiunea cu care sīnt reproduse cuvintele sanscrite, persiane, armene, cuneiforme etc. Caracterele orientale lipsind cu totul în Bucuresci, am fost silit a recurge d'o cam dată la xilografă.

Terminând acestă scurtă prefață, adaug că dintre scrierile citate voiū indica prin abreviațiuni următorele patru reviste:

Beitr. — Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen, herausgegeben von Kuhn und Schleicher. Berlin, 1858—1875, 8-o. 8 tomuri.

Kz — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Deutschen, Griechischen und Lateinischen, herausgegeben von Kuhn. Berlin, 1852—1875, 8-o. 22 tomuri.

Or-Oc. — Orient und Occident insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen, herausgegeben von Th. Benfey. Göttingen, 1862—1866, 8-o. 3 tomuri.

Sz — Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, herausgegeben von Lazarus und Steinthal. Berlin, 1866—1875, 8-o. 8 tomuri.

La finea fie-cărui volum se va da un indice analitic și un indice linguistic.

București, 15 ianuarîi 1875.

Hasdeu.

PREFAȚIA

LECTIUNEA I.

LUNI, 14 OCTOBRE 1874, ÓRELE 7—8 $\frac{1}{2}$ SÉRA

IMPORTANȚA FILOLOGIEI COMPARATIVE

I. Dificultățile subiective. Lecțiunea vorbită și lecțiunea scrisă. Defectuositatea accentului. Demonstrațiunea pe tablă. — II. Dificultățile obiective. Noutatea filologiei comparative. Newton și Nostradamus, Liebig și Bernardo Trevisano, Bopp și Gorop Bekan. Nematuritatea unor părți din filologia comparativă. — III. Caracterul algebric al acestei științe. Asprimea terminologiei sale. *Guna* în limba română. Exemple: *seară* și *noapte*. Necesitatea terminilor tehnici. — IV. Importanța catedrei de filologie comparativă la noi mai cu seamă. Evoluțiunea științelor după filosofia pozitivă. Rolul filologiei comparative în sociologia. Misiunea ei după Littré. — V. Descifrarea celor mai vechi monumente. Egiptologia. Limba zendică și cuneiformele. Biblioteca lui Assurbanipal. — IV. Opera filologiei comparative în limpedirea culturii primordiale ario-europene. Care a fost numele și ideea deității în acea epocă? — VIII. *Doîna*. Opiniunile despre originea acestui cuvânt. Poesia poporană română vine ea dela Romani sau dela Daci? — IX. Relațiunile *doinei* către irlandesul *dán* și persianul *danah*, către zendicul *daëna* și arménul *den*, către maghiarul *danotni* și către litvanul *daina*. Proces între o gună și o epentesă. — X. Psicologia și logica lingvistică. *Nebun* și *reú*. *A căuta nod în papură*. *A sbura ca gândul*. Misiunea etnografică și antropologică a filologiei comparative. Patriotism în știință.

Ποδαπὸς ὁ ξένος...;

De unde acest străin...?

Aesch., *Choëph.* 573.

Domnilor,

I. Urcându-se pentru prima dată pe o catedră, orî-cine simte fără voiă un fior de emoțiune, chîr decă ar fi armat de sus pînă jos, ca un cavaler în fața turnirului. Vă puteți dară închipui gróza ce mă cuprinde pe mine, întrat în luptă fără cuirasă, când prevéd în cale'mî o mulțime de pedece subiective și obiective.

Maî întâi, nu sîm orator. Acest neajuns l'aș puté în-lătura, pînă la un punct, scriînd lecțiunile mele; dar lecțiunea scrisă, fie cât de perfectă, perde din ținta didactică a în-vățămîntului. Cu ochii pironiți în text, profesorul nu póte urmări cu sollicitudine asupra ascultătorilor rezultatul imediat al cuvintelor sale, și ast-fel nu șcie dacă a fost sau n'a fost înțeles, nu șcie dacă nu cum-va trebuî să se opréscă, să se întórcă, să maî limpedéscă ceia-ce n'a spus cu îndestulă precisiune. Un zîmbet, o mișcare de îndoélă pe fața unui student, inspiră câte-o-dată un lung șir de desvoltări instructive din partea profesorului. Punênd în cumpénă lecțiunea scrisă și lecțiunea vorbită, cu tot ce are bun sau reu fie-care din ele, prefer a sacrifica succesul meû personal dorinței de a fi maî util.

Voiû vorbi dară, deși natura mî-a refusat nu numai prețiosul dar al frumósei cuvêntări, ci maî mult încă! mî-a dat un accent provincial, care nu póte fi plăcut esteticului auđ de pe malurile Dîmboviței. Sîm Besarabian. Dacă unui gi-gante ca Tit-Liviû i se ierta a-nevoe patavinismul accentu-

lui seă, cu cât mai puțin e scusabil besarabismul unui obscur pribég din valea Prutului!

Și să observați bine, d-lor, că acest defect e mai cu sémă grav pentru un profesor de filologie comparativă. Datoria mea este de a reproduce de'naintea dv. în modul cel mai corect sonorile cele mai variate, adesea fórte ciudate, dintr'o mulțime de limbî depărtate una de alta; ȕic „în modul cel mai corect”, căci relațiunea între acele sonurî nu se pôte apreția fără esacta lor pronunțare. Nu sîm în stare a micșura regretabilele consecințe ale acestuî cusur personal, decât numai dóră făcênd demonstrațiunile mele cu ajutorul tablei, pe care voiû scrie tot-d'a-una cuvintele străine după alfabetele lor respective, însoțind pe cele orientale de transcriptiunea cu litere latine cea mai corespundêtoare cu valórea sonurilor originale.

II. Sînt și mai mari dificultățile obiective ce mă amenință, de astă dată împreună cu dv., în studiul filologiei comparative.

Este o sciință de tot nouă. Nouă? Cum așa? Atunci când Gorop Bekan, sînt acum trei secolî, explica numile proprie ebraice din Biblia prin limba olandesă, susținênd cu stăruință că Adam și Eva vorbîau întocmai ca burghermaîstrul dela Antwerpen, óre nu făcea și el, bine-reu, un fel de filologie comparativă? Nu, d-lor. Sciința lingvistică actuală sémênă cu acele vechî nălucirî de erudițiune mai puțin decum se înrudesce astronomia cu astrologia saú chimia cu alchimia? Bopp e mai departe de un Gorop Bekan decât Newton de un Nostradamus, celebrul zodias al reginei Caterina Medici, saú Liebig de un Bernardo Trevisano, faîmosul autor al tractatului despre oul filosofic. Intre astrologia și astronomia, între alchimia și chimia, există o necontestabilă evoluțiune genealogică. Le unesce nu numai același câmp de activitate, ci chiar aceeași procedură. Fără astrologia nu s'ar fi născut astronomia, nici chimia fără alchimia, precum stufosul arbore nu nî-ar oferi astăđi bogatuî adăpost de frunđiș, de n'ar fi

fost mai înainte un biet grăunte. Intre filologia comparativă și între alucinațiunea unui Gorop Bekan nu este, din contra cel mai mic nod de filiațiune. Cea de'nteiu nu s'a desvoltat din cea-l'altă prin nesce perfecționări succesive, ci a resărit dintr'un alt germene, fără nici o umbră de legătură cu tot ce i-a preces, cu tot ce se scrisese pêne atunci în curs de vecuri asupra diverselor limbă, după cum vă veți încredința în lecțiunile viitoare. Născută în ajunul secolului nostru, scosă din fașe sînt acum abia vr'o cinci-șeci de ani, filologia comparativă este una din științele cele mai noue, am pute dice chiar cea mai nouă dintre toate științele istorice. Dar tocmai această tinerețe, ca să'mi permiteți a mă exprime astfel, este o cauză firăscă de nematuritate. Multe particularități nu sînt încă definitivament constatate nici chiar în acele ramure cari, ca limbile grăcă și latină, au fost supuse celui mai aprofundat studiu. Prin controversă de detaliu se alimenteză mereu controversa asupra unor cestiuni mai generale. Afară de temeliă, afară de căte-va legi fundamentale, tot ce rămăne mai este expus d'o cam dată controlului, și multe, fôrte multe trebuî descoperite de acum înainte. Iată, d-lor, știința pe care, cel întăiu în România din nefericire pentru mine, îngrozit de greutatea sarcinei, eă cuteș a implănta în dv. dela înălțimea acestei catedre.

III. Dar noutatea nu e singura ne'ndemănă a filologiei comparative. Este o materiă fôrte aridă, pe care nu degiaba o numesc unii „algebra științelor istorice.”¹ În adevăr, ea s'ar puté reduce întrégă la ecuațiunea : $A=B$ și $C=B$, deci $A=C$. Până și terminologia lingvistică presintă adesea ce-va respingător. Un profesor parisian se scusa nu de-mult de a fi silit să admită în limba francesă nesce vorbe „insolite și chiar barbare, ca *vriddhifer*, *gunsfier*, *vriddhification*, *cérébratisa-*

¹ Lenormand, *Les premières civilisations*, Paris, 1874, in-8, t. 1, p. 340: „la philologie comparative, qu'on a si bien appelée l'algèbre des sciences historiques“

tion, etc.»² Vrënd-nevrënd le vom întrebuița și noi. Tot ce se pôte face pentru a mai neteđi întru cât-va acéstă asprime de fond și de formă, este de a vë deprinde cu ea pe nesimțite, pășind tot-d'a-una dela cunoscut la necunoscut, fără a lăsa vre-o dată îndărăt un punct nedefinit, o tréptă intermediară sărită. Ariditatea filologiei comparative nu este necompatibilă cu claritatea. Să ne întrebăm, bună óră, ce e *guna*? Cuvîntul vë speriă la prima vedere prin mister, precum pe un novice înspăimîntă formalitățile impuse la intrarea într'o lojă franc-masonică. Eî bine, d-v. înși-vë *gunificați* mereu. Faceți proză fără a vë da sémă. Să luăm o frasă: «după *séră* vine *nópte*». Iată patru vorbe din cari doă sînt cu *gună*: «*séră*» și «*nópte*», mai corect «*seară*» și «*noapte*». *Ea* în «*seară*» din latinul *sera*, ca și *oa* în «*noapte*» din latinul *nocte*, sînt rezultatul unei *gunificațiuni*. *Guna* este un *a* adaus cătră o vocală pentru a-î da mai multă forță. Acéstă învîrtoșare se acórdă anume vocalei celei mai importante, aceleia asupra căriia cade tonul, mai ales atunci când cele-l'alte elemente constitutive ale cuvîntului tind a micșura acțiunea cea întăritore a accentului. Romănesce, de exemplu, finalele *e* și *ă* în *nópt-e* și *sér-ă* atrăgënd asupră-le o parte din emfasa silabelor accentate ce le preced, acestea din urmă, *nopt-* și *ser-*, se *gunifică* pentru a compensa ceia-ce ar perde. Acésta este «*guna*». Mai repet încă o dată: nimic mai mult decăt un *a* adaos cătră o vocală. Adaosul se pôte pune, diferind după natura saŭ epoca limbei, înainte de vocala *gunificată* saŭ după ea, astfel înse ca ambele sonurî asocitae să formeze un diftong. *Ai* saŭ *ia*, *au* saŭ *ua*, *ae* saŭ *ea*, *ao* saŭ *oa* etc. sînt d'oa potrivă *gunificațiuni*, întru căt ele provin nu din întălnirea a doă vocale ca în «*neapërat*» saŭ în «*făcea*» din «*facebat*», ci se datoresc unui *a* ce se adaugă pentru a întări o altă vocală.

² Oppert, *Grammaire sanscrite*, Paris, 1864, in-8, p. IV.

Negreșit că cestiunea guneî în totalitatea limbilor de familia ario-europeă, și chiar în graul român, cere foarte multe desvoltări, în cari nu ne este permis a intra de astă dată, dar a căroră expunere, cu puțină bună voință din partea profesorului, se pôte face cu aceiași claritate.

Dar, îmi veți dice, dacă „guna” se definesce în modul în care am definit’o noi, de ce atunci să n’o botezăm curat romănesce: *crescere*, *învërtoșare* sau cu vr’o altă vorbă analogă? Nemții o numău une-orî *Steigerung*, dela *steigern* — a înălța; Francesii: *renforcement*, dela *renforcer* — a întări; toți înse ați ajuns în urma urmelor a adopta termenul sanscrit *guna*, care înlăturază orî-ce eculvocate. Înălțare, întărire, învërtoșare, *crescere*, sînt nesce vorbe cu o mulțime de sensuri, și chiar în filologia comparativă ele se aplică la un mare număr de diferite fenomene, pe când *guna*, neavënd nici un înțeles în limbile europree, devine o expresiune tehnică, întocmai ca *oxigen* în chimia sau *logaritm* în matematică. Dîcënd că *ea* în „seară” este gună, noi sîntem cu mult mai clari, decât dacă am repeta după d. Cipar că: „*ea* e numai „un *e* mai înalt și înălțat din linia de mijloc la linia de a-supra, în carea proprie numai *a* are loc.”³ De ce „mai înalt”? de ce „înălțat” anume la linia lui *a*? în ce raport cătră *oa*? etc., tôte acestea se sub-înțeleg în *guna*, dar lipsesc cu de-severșire într’o quasi-definițiune ca a d-lui Cipar, tot atât de vagă, confusă, necompletă, ca și „air éminentement respirable” a lui Lavoisier față cu *oxigen*. Vedeți dară, d-lor, că orî-cât de curioși ar fi unii terminî, orî-cât de tare s’ar striga contra acestor *vorbe dure*, „hard words” după cum le numesce un elenist engles⁴, totuși ele sînt indispensabile în filologia comparativă, chiar cu pericolul de a’i înstrăina simpatia unor urechi pré-delicate.

³ Cipariu, *Gramatec’a limbii romane*, Bucuresei, 1869, in-8, p. 54.

⁴ Hewitt Key, *Philological essays*, London, 1868, in-8, p. 249.

„Declinațiunile și conjugațiunile nu pot fi amuzante”, zicea Max Müller la deschiderea lecțiilor sale publice de „știința limbii” de'naintea unui numeros auditor în așa numita Instituțiune Regală din London.⁵ Și mai puțin amuzant va fi cursul nostru, de 'ntăiu pentru că profesorul e departe de a fi un Max Müller, al doilea — pentru că d'o cam dată nu vom avea a face nici măcar cu declinațiunii sau conjugațiunii, ci ne va preocupa o sferă cu mult și mai rudimentară: doctrina sonorilor, elementele alfabetice, ABC.

X IV. Față cu atâtea dificultăți subiective și obiective, dacă nu m'am sfiit a lua asupra'mi sarcina de a inaugura cel n-tăiu studiul filologiei comparative în România, cauza este, d-lor, încrederea în indulgența ascultătorilor, cari vor binevoi a trece cu vederea câte ce-va din imperfecțiunile profesorului, nu din parțialitate pentru mine, ci în favoarea necesității generalmente simțite de a se funda cât mai curând o asemenea catedră și la noi, după cum s'a introdus de-mult în învățămîntul superior la toate popoarele civilizate. Ar fi a obosi atențiunea și a pune la grea ispită memoria dv., dacă m'aș apuca să vă enumer mulțimea de catedre de filologie comparativă, câte se află astăzi în diferitele state ale Europei. Ne va ajunge un singur exemplu, mai elocinte decât toate. Vecinii nostri Unguri, al căror rol pe scena culturii e departe de a fi strălucit, au înființat chiar dînșii la Universitatea din Pesta o catedră de filologie comparativă, pe care, negăsind vre-un Maghiar la înălțimea misiunii, au încredințat'o Germanului Dr. Iosif Budenz, cunoscut printr'o admirabilă disertațiune despre sufixul grec *νός*. Dacă o fac strănepoții lui Arpad, cu atât mai mult nu trebuie să rămână îndărăt odraslele lui Traian, mai ales când în România s'a lătit de cât-va timp un fel de epidemie de a se amesteca toți în lingvistică, torturând care mai de care sărmanul graiu românesc, fără scirea lui Dumneșeu și a lui Bopp.

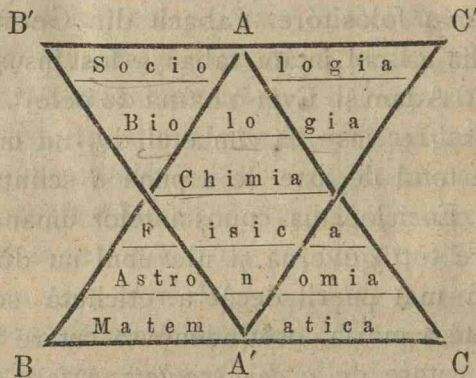
⁵ *Lectures on the science of language, I.*

V'am spus, d-lor, că filologia comparativă este cea mai nouă din toate științele istorice. Tocmai prin această ea caracterisă eminentemente secolul XIX. Veđ pe unii din dv. zimbînd. V'ați adus aminte, negreșit, că mai toți profesorii rădică fie-care mai sus de cele-lalte pe propria sa știință. Logica, chimia, economia politică etc. etc., fie-care pe rînd devine cea mai importantă și cea mai interesantă dintre toate în gura aceluia ce o profesă, după cum amantul crede că nu pôte fi ce-va mai frumos, mai splendid, mai sublim decît ochii iubitei sale. Michelet ne spune că 'n evul mediu fie-care brésllă de meșteșugari pretindea a fi cea mai nobilă și cea mai folositore. Tabaciî din Germania aemonstrău prin Bibliă că cel întău tabac a fost însuși Dumnezeu, căci făcuse lui Adam și Evei o haină de piele⁶. Înțeleg dară zîmbetul dv.; regret înse că zîmbetul dv. nu m'a înțeles pe mine. Sîm cu totul departe de a pune o știință mai jos de o altă știință. Enciclopedia cunoscîntelor umane este o republică, în care toți guvernă și nici unul nu domnesce. Nemic nu pôte fi mai pueril decît a etichetă științele după cum se etichetază marfa, pretîndînd că cutare ar fi de *calitate superfină*, cutare de *a doua calitate*, cutare de *a treia* și așa mai încolo. Ceia-ce am voit eu să constat, nu este prioritatea filologiei comparative, ci numai pozițiunea sa relativă în cronologia științelor. Pentru a fi pe deplin înțeles, îmi veți permite, d-lor, o scurtă digresiune.

Filosofia pozitivă, creată de Francesul August Comte și amendată de Englesul Herbert Spencer, se'ncercă a clasifica toate cunoscîntele în raport cu progresul omenirii, fie-care știință corespundînd cu o treptă bine definită pe scara civilizațiunii, ast-fel că se întemeiază pe o știință anterioară, fără concursul căriia nu putea să se nască, și prepară o știință ulterioară, căriia la rîndul seü îi va servi de temelie. Peste tot sînt

⁶ Michelet, *Introduction à l'histoire universelle*, notes.

șese clase: matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia și sociologia. Cu fie-care clasă în sus, descresce generalitatea și crește complicațiunea. Cea mai generală din toate, matematica, servă de basă astronomiei, deja mai complicată și mai puțin generală, care așterne calea unei ramure ărăși mai complicate, fizica, de unde se desvoltă apoi cu o complicațiune și mai sporită și cu o mai redusă generalitate chimia, de aci prin aceeași procedură biologia și în fine sociologia. Acastă evoluțiune s'ar puté caracteriza prin următorea suprapunere de triunghiuri:



Triunghiul ABC reprezintă generalitatea și triunghiul A'B'C' complicațiunea, ast-fel că matematica, baza tuturor celor-lalte științe, posedă un maximum de generalitate BC alături cu un minimum de complicațiune A', pe când sociologia, culmea tuturor celor-lalte științe, posedă, din contra, un minimum de generalitate A alături cu un maximum de complicațiune B'C'. Ar fi înșe absurd de a susține că sociologia e mai importantă decât matematica, sau vice-versa. Tóte aú o importanță egală. Dacă una din ele stă mai sus, totuși depinde dela aceia care se află mai jos, ast-fel că ambele d'o potrivă oferă câte o față din ceia-ce se numesce superioritate.

Biologia și sociologia sînt doi termenî noui, cu cari nu s'aũ familiarisat, pôte, unii din dv., deși cunosc, mai mult sau mai puțin bine, matematica, astronomia, fizica și chimia. *Biologia*, dela βίος-viețã și λόγος-cuvînt, studiazã tôte ființele viețuitoare sub puncturile de vedere anatomic și fiziologic, urmãrind raporturile între organizațiune și activitate. *Sociologia*, termen cam ibrid, compus dintr'o vorbã latinã și o vorbã grécã, îmbrãțișezã totalitatea sciințelor sociale: istoria, dreptul, statistica, economiã politicã etc., cãutãnd legile dupã cari se manifestã natura umanã în societate. Resultãnd din pre-existența tuturor celor-l'alte sciințe, fiind un supra-strat al biologiei, dupã cum însãși biologia este un supra-strat al chimiei, sociologia s'a nãscut dupã tôte cele-l'alte, corespundẽnd în seria de evoluțiune anume secolului nostru. Cu atãt mai adevãrat se pôte dice acẽsta despre filologia comparativã, cea mai socialã din complexul sciințelor sociologice, cãci nimic mai social ca limba, „creatorul și oglinda societãții”, fãrã care nu se pot asocia doi indiviđi și s'ar spulbera într'o clipã orĩ-ce comunitate umanã.⁷

Acesta este înțelesul în care secolul XIX se caracterisã prin tendința filologicã. «Spiritul modern — dice ilustrul Littré — dupã ce întemeiasc tôte doctrinele cari pregãtiaũ marea sciințã a istoriei, a simțit cã datele cele mai prețioase sînt cuprinse anume în limbã, și atuncĩ filologia, devenind o necesitate și eșind din tãnițele erudițiunii pentru a se amesteca în cestiunile cele mai importante, ne-a procurat în puținĩ anĩ o dosã de noțiunii positive, ce se completẽzã mereu, dar care de pe acum a ajuns a arunca o viã luminã asupra tuturor originilor».⁸

⁷ Cf. **Grimm**, *Über den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1852, in-8, p. 30. — **Sayce**, *The principles of comparative philology*, London, 1874, in-8, p. VIII: „Language is at once the creator and the mirror of society.” — **Whitney**, *Language and the study of language*, London, 1870, in-8, p. 404: „Speech is not a personal possession, but a social; it belongs, not to the individual, but to the member of society.”

⁸ **Littré**, *La Science au point de vue philosophique*, Paris, 1873, in-8, p. 439.

V. Littré ȃice : „asupra tuturor originilor”, și are dreptate. A pătrunde la sorgintea cea mai intimă, p nă unde nu pot str bata cele-lalte sciințe sociologice, este marea misiune a filologiei comparative. Ac stă proprietate de a împrăstia c ța originilor, a fost farmecul care —  m  veți permite aci o mică confesiune — m’a atras pe mine  nsum  la studiul special al filologiei comparative. Limpeđind peri dele cele mai obscure din istoria română, mi s’a  nt mplat adesea a da peste unele intervaluri at t de sterpe,  nc t nici o diplomă, nici un text, nici o remășiță plastică nu putea să satisfacă fr m nt rile minții mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consult nd’o după metoda comparativă, și pe dată se sp rgea întunecul.

Un lung șir de secol  privia cu mirare misterioasele semne cari  mpestritez  colosele înfipte în n sipurile Egiptului, și nimeni nu venia a crede că ele cuprind în sine nu numai representațiunii figurative sau ideale, dar și elemente alfabetice; mai mult încă ! nimeni nu putea nici măcar să viseze, că acéstă milenară enigmă va ajunge a fi citită, întocmai precum se citește un romanș ilustrat, în care din c nd în c nd gravura explică textul și se explică prin text. De o dată, pe la finea secolului trecut, se descopere la Ro-setta o inscripțiune bilingvică, textul egiptén fiind scris cu ieroglife monumentale și cu aceleași caractere reduse la forma cea mai cursivă, cunoscută sub numele de demotică. Ea avea în față o traducțiune grecă, unde se repeta de vr’o c te-va ori numele regelui Πτολεμα ος, căruia în textul ieroglific se părea a’i corespunde următorul grup de caractere, încadrat într’un cerc eliptic :



Un nume propriu grec, precum este Ptolemeu, neput nd a se transcrie într’o altă limbă dec t într’un mod fonetic, acest

grup consistă din litere; înse cum să se citească? O a doua inscripțiune bilinguică se descopere pe un obelisc la Philae, cuprinzând nu numai grecesce numele Πτολεμαῖος, și un grup încadrat identic în textul egiptén, dar încă un altfel de grup de asemenea încadrat, corespunzând numelui Κλεοπάτρα din textul grec. Ambele numi posedă în comun consónele *p*, *t*, *l*, cari s'au și găsit, în adevăr, represintate prin acelleași ieroglife. În figura, pe care v'am reprodus'o pe tablă, *p* este semnul cel patrat, *t* e semi-luna de desupt, *l* este leul. A fost mai lesne a constata apoi că bicîlul său șerpele dintre *t* și *l* e o vocală, furca de sub leu un *m*, cele doă cuțite de cealaltă parte a leului éráși o vocală, în fine cărligul de lângă lele -- un *s*. Din pipăire în pipăire, numele întreg al lui Ptolemeu s'a citit cu ieroglife *Ptolmis*. Incă un pas, și s'a restabilit totalitatea alfabetului egiptén. Inse dela abecedar până la limbă e departe! Inscripțiunile se citău, dar lipsia o cheia pentru a înțelege cuvintele egiptene. Aci a întrat în joc filologia comparativă. Fiind cunoscut de-mult, că mai tóte cuvintele egiptene, conservate din întâmplare pe ici-colea în clasicii greci și latini, se pot explica cu ajutorul limbei coplice⁹, care se vorbía în Egipt de cătră indigeni până 'n secolul XVII și a remas acolo chîr astăzi în us liturgic, s'a început opera de comparațiune. După o muncă de cincisau șese decenie, inaugurată de Akerblad, Thomas Joung și mai ales Champollion¹⁰, sciința posedă acum la dispozițiune, din péna neobositului Brugsch, un dicționar de vechia limbă egipténă din 4637 de cuvinte!¹¹

Printr'o procedere analogă, de'ntăiu numile proprie din texturi bilinguice, apoi analiză filologică comparativă, s'au descifrat limba zendică a sectatorilor lui Zoroastru și așa numitele inscripțiuni cuneiforme din Mesopotamia și Persia.

⁹ **Wilkins** și **Reland**, în **Chamberlayn**, *Oratio dominica* Amstelodami, 1715, in-4, pg. 76-124.

¹⁰ **Uhlenmann**, *Handbuch der gesammten ägyptischen Alterthumskunde*, Leipzig 1857, in-8, t. 1, p. 25 sq.

¹¹ **Brugsch**, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in 8.

Acestea din urmă oferău dificultăți mai mari decât înseși ieroglifele. Sub o aparență identică se ascundeau în ele trei grafice și trei limbi aparținând la trei popoare cu totul deosebite: asiro-babilonică de gîntea semitică, perso-achemenidică de gîntea ario-europeă, acadiană de gîntea turco-finesă, fără a mai adăuga cuneiformele dela Van din Armenia, a căroră descifrare, neterminată încă, indică o a patra nuanță. Cele mai ușore de citit și de înțeles au fost inscripțiunile perso-achemenidice, despre cari noi vom vorbi pe larg într'o altă lecțiune. Și totuși chiar în privința lor trebuî să și închipuască cine-va un prodigiū de răbdare și de știință, o forță extraordinară de divinațiune, pentru a demonstra măcar atîta că cele un-spre-șeci trăsuri cu cari ele se încep mai tôte: $\overline{\text{III}} \overline{\text{II}} - \overline{\text{III}}$, însemnăză „eu” și se citesc „adam”! Îndecit mai grele de descifrat au fost cuneiformele acadiane și asiro-babilonice. Astăzi, grația lui Hincks, lui Rawlinson, lui Oppert, ele se traduc ca și ieroglifele. Biblioteca mai întregă a regelui Asurbanipal din secolul VII înainte de Crist, scrisă cu stilet pe tablete de lut în număr de vr'o șeci miî și desmormîntată de Layard în ruinele dela Ninive, cuprîndînd tractate gramaticale, juridice, istorice, astronomice, până și poeme, împodobesce Muzeul Britanic din London și se descifrează pe fie-care și de cătră o pleladă de asiriologi. Vă aduceți a-minte, între cele-l'alte, senzațiunea pe care mai an a produs'o descoperirea acolo a unei epopee babilonice despre potop, scrise cu vr'o două miî de ani înainte de era creștină ¹².

VI. Prin restaurațiunea literaturilor egiptenă, asiro-babilonică, acadiană, zendică, perso-achemenidică, dela cari și mai multe destăinuirî, pôte tocmai cele mai prețioșe, se așteptă de aci înainte, studiul unora dintre ele fiind abia început, filologia comparativă a rădicat vîlul de pe acea

¹² **Georges Smith**, *Chaldaean account of the Deluge*, London, 1872.

porțiune a istoriei antice, până unde nu ne conducea în trecut decât tradițiunea biblică și câte-va fragmente isolate sau contradictoare din clasicitatea greco-latină. Dar știința lingvistică a mers și mai departe. Ea a întrecut cele mai vechi monumente scrise. Din dată ce s'a constatat că Indianii, Persii, Armenii, Grecii, Italianii, Tracii, Celții, Germanii, Slavii, Litvanii, eșiseră printr'un lung proces de diferențiere dintr'o singură tulpină primordială, filologia comparativă a cutedat a se rădica până la acea epocă de mai multe ori immemorială, pe când ei toți formați încă un grup compact, o unică familie, o limbă comună ario-europeă, din care au derivat mai în urmă cu grămadă dialectele posterioare, întocmai precum și mai târziu graiurile italian, român, spaniol, portugez, provençal, reto-roman etc. au decurs din una și aceeași limbă a Romei.

Filologia comparativă s'a întrebat, bună oră: Ario-europeii credeau ei sau nu într'o divinitate? și dacă credeau, atunci care să fi fost ideea lor fundamentală despre ființa supremă? Pentru a răspunde la această chestiune, ea a pornit să caute numele omogen al divinității în toate limbile din aceeași tulpină. În sanscrita a găsit देवा (*dava* sau *dēva*) — deți. În zendica *daēva*, demon. Dar ore *daiva*—deți și *daēva*—demon să fie același cuvânt? În toate țerele și 'n toți timpii o schimbare de religie expunea pe deții din vechiul panteon a deveni demoni în noua teogonie. Chiar la Români necuratul „dracu” nu este decât strălucitul dracone de pe stindardele Dacilor. Impăcată asupra acestei îndoeli, dela sanscritul *daiva* și zendicul *daēva* filologia comparativă pași înainte. Ea află la Armenii pe *dev*; la Grecii pe *ζεύς*, sub forma dorică și beotică *δευς*; la Latinii pe *deus* și *divus*; la Litvanii pe *dewas*; la Celții pe irlandezul *dia* și pe cimricul *derw*; la vechii Germanii pe *zio*; la Scandinavii pe *tiv*, conservat în pluralul *tivar*—deți. Nu mai rămâne dară nici un dubiu, că

înainte de diferențierea Indianilor, Zenșilor, Armenilor, Grecilor, Latinilor etc., străbunii lor comuni credeau într'o divinitate și o numeau *daiva*. Dar dv. sciți deja dela începutul acestei lecțiuni că *ai* este o gunificațiune din *i*. Radicala cuvântului *dava* ni apare astfel în sanscritul : दिव (div)—a lumina. *Daiva* însemna «luminos». In acest mod filologia comparativă demonștră la patriarchiile tulpinei ario-europene din periodul cel mai depărtat nu numai o religiune, dar până și caracterul de lumină al deității.

VIII. Să luăm înse, d-lor, un exemplu curat românesc, carele ne va urca în aceeași epocă primordială. Ce este *doîna*? «Doînele — ție nemuritorul nostru Alexandri — sînt cîntece «de iubire, de jale și de dor, plîngerii duióse ale inimii «Românului în tóte împregiurările vieței sale.»¹³ Și mai expresiv o descrie reposatul Costache Negruzzi :

„De când eram încă mic,
 „Doîna sciú și doîna țic,
 „Căci Românu căt trăesce
 „Tot cu doîna se mândresce.
 „Eú cu doîna mă plătesc
 „De blr și de boeresc ;
 „Boii mei când aud doîna
 „Ară țelin și moîna,
 „Și imi samăn cel ogor
 „Cântând doînele de dor ;
 „Iar de-aud vre o fetiță
 „Cântând doîna 'n poeniță.
 „Alerg fuga de-o găsesc
 „Și de doîna îi vorbesc ;
 „Ea m'ascultă bucurósa,
 „Căci e mândră și frumósa,
 „Și mi țice că m'a iubi
 „Dacă doîna i-oú vorbi.
 „Vé spun drept, orí-ce mi'ț face :
 „Doîna sciú și doîna 'mi place !“¹⁴

¹³ Alexandri, *Poesii populare*, ed. 2, p. 223.

¹⁴ C. Negruzzi, *Scrierile*, ed. Soec, t. 2, p. 26.

Doîna nu este melancolica elegiă, dela *ἔλεγος* —plângere. Ea nu pòrtă haină lungă și nu geme pe morminte ca

La plaintive élogie en longs habits de deuil.¹⁵

Scurtă ca și simțimîntul, ea este simțimînt sub orî-ce formă : tristeță și bucuriă, amor și ură, entuziasm și desperare, pace și resboiū. Dar de unde vine cuvîntul *doîna*?

Scriitorii nostri au emis pînă acum în acéstă privință o mulțime de păreri deosebite. După Petru Maior *doîna* se datoresce Grecilor din forma dorică *δην* sau *δαν* —Jupiter.¹⁶ *ἄην* sau *δαν* se întrebuițau în adevăr în Beoția și pe insula Creta, ca variante din *δευς*, precum și alături cu *ζευσ* există variantul *ζαν*; dar în ce mod părintele Olimpului din Teba lui Cadm sau dela Cnosul cel cu labirintul lui Dedal va fi trecut în Dacia pentru a se metamorfosa aci într'un cântec, acésta este o ghicitóre, pe care nici chîr Beoțianul Edip n'ar fi fost în stare s'o deslege. Și mai cîudată e opiniunea reposatului boier Iordache Mălinescu din Moldova, carele dicea că *doîna* derivă sau din „donativum”, o sumă de bani ce primău ostașii romanii în dar dela împărați după o biruință, sau din numele „Dunării”, sau în fine dela deita „Diana”,¹⁷ o triplă etimologiă de trei orî inadmisibilă. Societatea Academică aduce pe *doîna* din latinul „doleo”,¹⁸ de unde, după d. Aron Densușianu, ea va fi decurs printr'o formă ipotetică „dolina”, ca și *moîna* dintr'o „mollina” dela „mollis”.¹⁹ Din nenorocire nu numai *dotina* și *mollina* nu ne întimpină nicăiri nici într'un fel de latinitate și nici într'un dialect romanic vechiū sau nou, dar e greșit pînă și terminul de comparațiune, căci *moîna* la Români este un curat slavism, însemnând loc spălăcit, dela rădăcina slavică

¹⁵ Boileau, *Art poét.* II.

¹⁶ *Lexicon Valachicum*, Budaë, 1825, in-8, p. 163.

¹⁷ In *Fôia pentru mînte*, Brașov, 1842, in 4, p. 98.

¹⁸ *Diction.* v. doina.

¹⁹ Un articol în ziarul *Familia* din Pesta din 1869.

my- a spēla, de unde masculinul *mōrnū* și femininul *mōrna* — ce-va de spēlat, litvanesce *maiva*—baltă ²⁰. Ca să isprăvim o dată cu acest registru de păreri, mai adaug pe a bătrânului Cantemir. El credea că *doină* se va fi chiămat la Daci deul său *dina* resboiului, fiind-că acest cuvînt începea tot-d'a-una la Români cîntecele lor de luptă: „praeponitur enim cunctis quae fortiter in bello referunt canticis” ²¹.

Opiniunea lui Cantemir, orî-cât de arbitrară, are înse un merit. Ea deșteptă o întrebare fórte seriósă: părinții noștri moștenit'au ei puternica lor inspirațiune poetică dela Români sau dela Daci? Istoria a constatat de-mult, că nemic n'a fost mai prozaic ca severa națiune de soldați și jurisconsulti, crescută de selbateca lupóică de pe țermit Tibrului. ²² Poesia poporană a Romei se póte judeca destul de bine după următorul non-sens, pe care legionarii îl cântau lui Aurelian:

„Mille, mille, mille, mille, mille, mille decollavimus.

„Unus homo mille, mille, mille, mille decollavimus.

„Mille, mille, mille, vivat, qui mille, mille occidit.

„Tantum vini habet nemo, quantum fudit sanguinis...” ²³

²⁰ Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Göttingen 1871, in-8, p. 155.

²¹ *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, p. 141.

²² Cf. Michelet, *Hist. romaine*, l. II, ch. 6: „Toutefois, peu de nations me semblent s'être trouvées dans des circonstances moins favorables à la poésie. Des populations hétérogènes, enfermées dans les mêmes murs, empruntant aux nations voisines leurs usages, leurs arts et leurs dieux; une société tout artificielle, récente et sans passé; la guerre continuelle, mais une guerre de cupidité plus que d'enthousiasme; un génie avide et avare. Le Clephte, après le combat, chante sur le mont solitaire. Le Romain, rentré dans sa ville avec son butin, chicane le sénat, prête à usure, plaide et dispute. Ses habitudes sont celles du jurisconsulte, il interroge grammaticalement la lettre de la loi, ou la torture par la dialectique, pour en tirer son avantage. Rien de moins poétique que tout cela. La poésie ne commença pas dans Rome par les patrieciens, enfants ou disciples de la muette Etrurie, qui dans les fêtes sacrées défendaient le chant, et ne permettaient que la pantomime. Magistrats et pontifes, les pères devaient porter dans leur langage cette concision solennelle des oracles, que nous admirerons dans leurs inscriptions. Quant aux plébéiens, ils représentent dans la cité le principe d'opposition, de lutte, de négation. Ce n'est pas encore là que nous trouverons le génie poétique.”

²³ Flav. Vopiscus in *Aureliano*.

Fost'ău tot atât de prozaicî Dacii? Las la o parte pe Orfeu, pe Museu, pe Tamiris, miticii fundatori ai poeziei și muzicii grece, pe cari înșiși Elenii îi recunoscău a fi fost toți din marea ginte tracică²⁴. Mă mărginesc a cita o singură autoritate, dar care se referă directamente la Daci. Teopomp, scriind pe la anul 350 înainte de Crist, ne spune că Geții merg în ambasadă ținând harpe și sbărnaînd din ele: *Γετας κιθάρας ἔχοντες καὶ κιθαρίζοντες τὰς ἐπικυρκειὰς ποιοῦνται*²⁵. Dacă vom pune dară în cumpănă natura prozaică a Romanilor și geniul poetic al Dacilor, va fi legitim a conchide că admirabilele noastre *doine*, negreșit ca gen, nu ca materie, sînt moștenite dela aceștii din urmă. Astfel Cante-mir avea dreptate de a căuta pe *doîna* la Daci, dar n'a avut noroc de a o găsi acolo, și nici că o putem pretinde dela dînsul, cu un secol înainte de nascerea filologiei comparative.

IX. In Transilvania, alături cu *doîna*, se aude până astăzi *daîna*, după cum atestă d. Baritz²⁶. Acésta e foarte important. In cursul lecțiilor mele veți ave multe oca-siuni de a vă convinge, d-lor, că limbile ario-europee admit trecerea sonului mai înalt *a* în sonul mai scăzut *o*, nici o dată înse nu se justifică casul contrariu de urcarea lui *o* la *a*, afară de unele esecțiuni esplicabile și câte o dată numai părute, bună oră romănesce chiar în cuvântul pe care l'am întrebuițat acuma: «afară». *Afară* vine din «ad-fo-ras» prin intermediul gunificațiunii «afoară», ca și'n *masă* din «mensa» prin intermediul gunificațiunii «measă». In *afară* din «afoară» nu s'a schimbat *o* în *a*, ci s'a supres *o* cel primitiv, rămânând numai *a* din gunificațiune. Forma cea mai

²⁴ Gieseke, *Thrakisch-pelasgische Stämme der Balkaninsel und ihre Wanderungen in miltischer Zeit*, Leipzig, 1858, in-8, p. 26: „Die Musen sind Thrakischen Ursprungs, auch ihre Söhne sind Thraker“, — și citațiunile tot acolo p. 117.

²⁵ Theop., *fragm.* 244, ed. Didot p. 319.

²⁶ *Foia pentru minte*, 1842, p. 101.

veche a vorbei *doină* este dară aceea conservată în Transilvania : *daïna*.

O dată restabilit acest prototip, ne împedecăm în *daïna* de diftongul *ai*, asupra căruia cade tonul. Noi șcim că *ai* accentat este o gunificațiune din *i*; înse poate fi și alt ce-va în limba română. De'nteiu, poate să fie un *i* strămutat de aïurî, ca în metatesa *aiă* în loc de *abiă* din latinul „habeat”. Al doilea, poate să fie cea-ce gramaticalele noastre numesc un *i* epentetic, ca în *mărne* din „mane”. Dacă e gunificațiune, cuvîntul se reduce la *dina*; dacă e metatesă, la *dania*; dacă e epentesă, la *dana*. Pe care să alegem? Cum să descoperim adevărul? Trebuî să plecăm prin lume, înarmați cu totă rigurositatea metodei comparative, căutând pretutindenî pe surorile *daïnei*, fără cari dînsa ar remâne în veci un mister.

Vom începe prin a înlătura ipotesa cea metatetică, de vreme ce „*dania*”, din care să se pôtă deduce *daïna* prin strămutarea lui *i*, nu se găsesce nicăiri. Chiar dacă s'ar găsi, ea n'ar diferi de „*dana*” prin rădăcină, ci numai prin sufix. Ne mai remân dară cele-l'alte două: „*dana*” și „*dina*”. Ambele oferă, precum veți vedé îndată, fórte multe probabilități; înse numai una din ele resistă până 'n fine la tôte operațiunile analizei critice. Sîm încântat, d-lor, de a da anume peste unul din procesele etimologice cele mai complicate, în cari judecata se clatină mult timp, când într'o parte, când în alta, până ce decide un singur punct. Sîm încântat, căci voiți puté astfel să vă introduc din capul locului în tótă gingășia procedurii filologice, deprindëndu-vé a nu vă grăbi nici o dată cu sentința, mai 'nainte de a examina virgulă cu virgulă tôte actele dosarului.

V'am spus că *i* în *daïna* pôte fi o epentesă din „*dana*”. In adevăr, în dialectul celto-irlandes *dán* e cântec sau poem, iar la capétul opus al lumii ario-europee, în limba persiană,

دانه (danah) înseamnă, printre mai multe altele, o arie cântată de un chor de femei: „vox mulierum concentum e-dentium”²⁷. Ambele forme presupun o temă *dana*, cântec, din care ar veni directamente prin epentesă dacicul *daŋna*. Celticul *d* și persianul *d* corespunzând într'un mod regulat sanscritului *dh*, această temă ne conduce la rădăcina धन् (dhan), a suna, de unde cântec în sens de sunet, întocmai ca vechiul frances *sonet*, italianul *sonetto* cântec, din latinul „sonus”. Nemic nu poate fi mai normal ca această etimologie a *daŋneț*.

Admițându-se înse ca prototip forma *dina*, noi găsim în limba zendică *daēna*, gunificațiune din *dina* dela rădăcina *dī*—a vedé, însemnând lege, de unde printr'o tranzițiune logică posterioară persianul دین (din) și arménul ժն (den)—religiune. Dela lege totuși până la cântec distanța vi se pare a fi cam mare, deși mai de-ună-đi nu știu cine dela Iași într'o bună dimineață s'a apucat a versifica codul nostru civil, eram să ăic codul lui Napoleon. Ceia-ce e ridicol în secolul XIX, a fost înse foarte serios în antichitate. Strabone ne spune că Turdetanii în Spania aveau legi în versuri, νόμους ἐμμέτρον, cu mai multe mii de ani anterioare lui Crist²⁸. Chiar aci la noi, în aurifera Oltenia, înainte de stabilirea Dacilor locuiau poporul scitic Agatirsii, care avea de asemenea legi în versuri, după cum ne asigură Aristotele²⁹. Este dară legitim de a conchide că zendicul *daēna* însemna întâiu cântec, mai în urmă lege. Aceasta se potrivește chiar cu derivațiunea sa din rădăcina *dī*—a vedé, căci tot așa elenicul *αἰδὸς* și sanscritul कवि (kavi), ambele cu accepțiune posterioară de „cântăreț”, înseamnă propriamente pe „vede-

²⁷ Vullers, *Lexicon persico-latinum etymologicum*, Bonnæ, 1855, in-8, t. 1, p. 914.

²⁸ Strab., III, 1, § 6.

²⁹ Aristot., *Problemata*, 28. — Cf. a mea *Istoria critică a Românilor*, ed. 2, t. 1, p. 199.

tor ³⁰. Zenticul *aē* represintând guna din *i*, *daēna* coincide din punct în punct cu *daīna*.

Pas' acum de mai alege una din două! *Daīna* este ea epentesă din *dana*, de unde celto-irlandesul *dán* și persianul *danah*? ori fi-va gunificațiune din *dina*, de unde zenticul *daēna*, persianul *din* și arménul *den*? Care să fie criteriul de preferință? Există câte un argument pentru fie-care din ambele ipoteze. În limba maghiară *danolni* însemnează a cânta. Dacă Ungurii vor fi împrumutat cuvîntul dela Români, atunci l'au primit sub forma *dana*, și prin urmare *i* în *daīna* ar fi o epentesă posterioară secolului IX. Filologia comparativă probéază înse prin maghiarul *dal*, cântec, că verbul *danalni* este un denominativ, a căruia formă corectă e *dalolni*, de unde *danolni* prin dissimilațiune, pentru a înlătura vecinătatea a doi *l* în „*dalolni*”. ³¹ Intre al nostru *daīnă* și maghiarul *danolni* rezultă dară o pură asemănare de azard. Ipoteza de gunificațiune se susține éráși printr'un argument. La Litvani cântecul poporan se chiamă *daina*, de unde *dainoti*—a cânta cântece poporane, *dainotojis*—cântăreț, *dainininkas*—poet etc. Identitatea de formă și de semnificațiune între român *daīna* și litvanul *daina* e perfectă. În limba litvană înse nu există de loc epenteticul *i*, astfel că prototipul *dana* ar fi acolo o imposibilitate. E posibil totuși ca Litvani să fi împrumutat cuvîntul gata dela Români. Acest împrumut s'ar justifica prin următoarele două împregiurări: 1. vorba *daina* nu se află în limbile slavice, cu cari Litvani sînt în cea mai strînsă încuscire; 2. Români și Litvani cată să fi trăit o dată în vecinătate, deși în relațiuni ostile unii cu alții, de vreme ce limba noastră exprimă până astăzi ideia de inimic și de păgân prin «litfă rea» ³². Dacă însă *i* în *daīna* nu e epentesă, ci gunificațiune, atunci motivele de a admite împrumutul devin slabe.

³⁰ **Pictet**, *Les origines indo-européennes*, Paris, 1863, in-8, t. 2, p. 479—80.

³¹ Cf. **Boller**, in *Sitzungsberichte der Akademie*, hist-phil. Cl., Wien, 1857, in-8, t. 23 p. 409.

³² **Alexandri**, *passim*.

Dacii și Litvanii puteau să fi conservat vorba, fie-care pe o cale independente, din zestrea comună ario-europeă, cu atât mai mult că numirile poporane de cântec nu prăsețeau delă străini. Ori-cât de îndelungată a fost vecinătatea noastră cu Slavi, noi n'am primit totuși delă dînșii nici un termen de această natură. Vedeți dară, d-lor, că argumentele pentru și contra între *dana* și *dina* rămân pînă aci de forță egală.

Filologii europeni n'au cunoscut vorba română *daina*. Ei s'au mărginit, prin urmare, a cerceta originea *dainei* litvane. Johann Schmidt bănuiesce formațiunea ei din letticul *da-t*, a danța ³³. Schleicher ține că ea „póte” să derive din litvanul *deja*—plângere, *dejouti*—a se plînge ³⁴. Ambele aceste păreri, nesustinite prin nimic, izolază cu totul pe *daina* de restul limbilor ario-europee. Pictet o înrudesce cu celto-irlandesul *dán* și cu persianul *danah*, ³⁵ dar nu explică pe *i* din „*daina*”, ceia-ce răpescce acestei etimologie orî-ce valóre. Albert Weber, un indianist de prima ordine, combate pe Pictet, identificând pe *daina* cu zendicul *daêna*. El mai adaugă un fapt foarte ponderos. Deși în scrisura clasică lipsesce corespondentele regulat al zendicului *daêna*, se află totuși în dialectul mai vechiu din imnele vedice, unde figuréză sub forma *dhainâ*. ³⁶ Fick se pronunță și el pentru identitatea litvanului *daina* cu zendicul *daêna*, admitend ca prototip comun forma *dainâ*. ³⁷ Iată dară că érași nu mai scii cuî să dai preferință! gunificațiunii saú epentesei?

Dosarul trebuî revăđut. Am comis, póte, vr'o scăpare din vedere. Este adevărat că *i* în *mărne* din „*mane*” e epentetic; dar acest *i* să fie óre comparabil cu *i* din *daina*? În *mărne*, *cărne*, *părne*, etc. *i* se intercaléză înainte de *n*, acest *n* fiind

³³ Apud Fick, *op. cit.*, 96.

³⁴ Schleicher, *Litauische Grammatik*, Prag, 1856, in-8, p. 120.

³⁵ *Op. cit.*, II, 481.

³⁶ Weber în *Beitr.*, IV, 278.

³⁷ Fick, *l. c.*

însă urmat de o vocală móle, nu de un *a* sau *ă* ca în „*daînă*”. Apoi *i* se intercalază acolo după un *ă* sau *â*, nu după un *a* clar. Ore se află în limba română un singur exemplu de *i* epentetic preces de un *a* clar și succes de un *na* sau *nă*? Nu se află. Din contra, una singură din acest doi clausule ajunge pentru a împedea nascerea epenteticului *i*. Astfel în *mână* din „*manus*” vocala ce precede e obscură, dar epentesa totuși nu intervine din cauza finalului *ă*, pe când la plural ea își face loc în „*mâznilă*”, fiind-că după *n* urmează de astă dată o vocală móle. Chiar de ’nainte nasalei labiale *m* în *faîmă* din latinul „*fama*” *i* nu este epentetic, ci metatetic, furișându-se prin analogia din *defaîmă* în loc de *defamiă* din „*diffamia*”. Așa dară *i* în *daînă* nu pöte fi epentesă. Gunificațiunea a căștigat procesul.

Acum să formulăm sentința. Radicala धि (dhi) înseamnă în limba sanscrită a cugeta; în zendica *dî* și ’n perso-achemenidica 𐬀𐬎𐬎𐬎 (dhi) — a vedé; persianul ديدان (didan). Forma participială este *dhîna* sau *dînă* — cugetat, veđut. De aci gunificațiunea *dhaină*, *daîna*, *daina*, ce-va cugetat sau veđut, ăa înțelesul de cântec deja în acea epocă pre-istorică, în care familia arlo-europeă nu se trunchiase încă în ramura arică și ramura europeană. Litvanii și gîntea tracică, cel puțin fracțiunea sa dacică, conservă această antică semnificațiune, transmitînd-o apoi Românilor. Gîntea persică, din contra, modifică sensul primitiv al cuvîntului, schimbând pe „cântec” în „lege”, după cum și latinesce *carmen*, cântec, a căpătat cu timpul înțelesul de formulă judiciară: „*cruciatuș carmina*” sau „*rogationis carmen*”, pe când exemple contrare de trecere ogică dela „lege” spre „cântec” nu ne întimpină nicăiri. Observăm această pentru a justifica prioritatea semnificațiunii de cântec asupra semnificațiunii de lege. Dacii și Litvanii au fost dară singurii dintre tóte némurile congenere, cari au păstrat intactă în fond și în formă pe *daîna*, una din moștenirile cele

mai frumoase ale primordialei limbii ario-europene, care ne arată pe străbunii nostri comuni, cu mult înainte de cele mai vechi inscripțiuni monumentale, numind poezia «cugutare» și «viziune», după cum numiaă pe Dumnezeu «luminos»!

X. Acesta ne strămută, d-lor, pe terenul filosofic, sub raportul căruia filologia comparativă, sfera fiind foarte grea și foarte delicată, a fost pêne aci mai puțin studiată, dar unde se astéptă dela ea, cu tot dreptul, mai multe revelațiuni pozitive decât dela orî-ce altă sciință sociologică. Urmărind semnificațiunea unui termen în timp și în spațiu, ni se desfășură de 'nainte ochilor, cu tótă plasticitatea naturei, psihologia și logica umanității, filosofia cea adevărată, cu totul diferită în legile sale de evoluțiune de ceia-ce declamă de pe catedră discipolii lui Hegel sau umbrele lui Schopenhauer, cari călătoresc une-orî atât de departe de marginile cele normale ale spiritului uman, încât un simplu muritor nu mai scie cum să deosebescă pe un filosof de un nebun... *Nebun*, iată o vorbă care pôte servi ca specimen despre modul cum judecă un popor prin bunul seü simț, resfrângându-se apoi judecata în limbă. Când noi șicem «nebun», indicăm o bôlă, o leziune a facultăților intelectuale și afective, după cum se exprimă medicii. Vorba *nebun* nu implică reutate. În unele țeri, din contra, înnebunesc tocmai cei mai buni. Ei bine, filosofia noastră poporană se pronunță altfel. Descompuneți cuvîntul *ne-bun*, «non-bonus», și veți vedé că pentru Român, întocmai după scôla așa numită utilitară a Inglesului Bentham, este o nebuniă de a fi cine-va reü... *Reü*, iată o altă vorbă. Latinesce «reus» însemna pe orî-cine avea un proces: «reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive is egit, sive cum eo actum est.»³⁸ Omul cel mai bun pôte să aibe un proces. Așa credeți dv. și așa cred mai cu sémă avocații. Poporul român e cu mult mai

³⁸ Aelius Gallus ap. Fest. v. reus.

aspru. Formând pe *reii* din «reus», el declară prin însăși această, că nu poate fi de trebă nici părintul, nici părișul, căci cei adevărat buni nu se leagă de niméni, și nici alții nu se leagă de dînșii. Precum Românul află «reutatea» în tribunale, tot așa limba sanscrită găsește norma reutății în comerț. În imnele vedice cuvîntul *pani*, care însemnă pe neguțitor, are adesea înțelesul de «reii» și chiar de «tălhar.»³⁹ D. Teodor Mehedințianu, când dădea o dată la noi în Parlament că comerțul este o hoșia organizată, vorbea pe nesciute limba sanscrită. Calomniă! vor striga comercianții. Negreșit; dar ce să faci! așa crede filosofia poporană, care nici o dată nu caută nod în papură... *A căuta nod în papură*, ăată nu un cuvînt, ci o frază întregă. Un idiotism absolutamente identic exista în limba latină: «in scirpo nodum quaerere.» Fest reproduce versul lui Enni:

Quaerunt in scirpo, soliti quod dicere, nodum . . .⁴⁰

S'ar pute admite că legionarii lui Traian au adus această energică imagine din Italia, deși nici chiar sub August ea nu se mai întrebuintă în Roma, încât avea deja neyoe de a fi comentată. Dar cum ore să ne explicăm o altă frază română, a cărei păreche ne întimpină la Tamisa, și apoi tocmai în India? Pentru a exprime o răpediciune extremă, poesia noastră poporană dăce: «sbóră ca gândul». Gândul e considerat ca non-plus-ultra de răpediciune. Ei bine, în Rigveda, cel mai vechiu monument al literaturii sanscrite, noi citim de asemenea: *mano na—aiti*, «el se duce ca gândul.»⁴¹ Ne aducem aminte aceiași idee în Shakspeare:

I will be here again, even with a thought . . .⁴²

Aș avé să vă mai vorbesc, d-lor, despre importanța etnografică, s'ar pute dăce chiar monopolul filologiei comparative pentru constatarea adevăratei originii a unei națiuni. Adesea o singură literă, un *h* schimbat în *z* sau un *k* tre-

³⁹ Benfey în *Kz.*, VIII, 15.

⁴⁰ Festus v. scirpus.

⁴¹ Schweizer în *Kz.*, I, 152.

⁴² Shakspeare, *Julius Caesar*, act. 5, sc. 3.

cut în *h*, restornă teoriile cele mai voluminoase asupra pre-
tinseii descendenței a unui popor. Ar mai trebui să ating
măcar în trecăt rolul antropologic al filologiei comparative,
mai ales față cu noul drapel de eróre la modă, rădicat de
ilustrul Darwin. Abisul între om și maîmuță este — limba.
«Numai prin limbă omul e om». ⁴³ Partisanii lui *homo-simia*
ar fi datorii, prin urmare, să probeze mai întâiu și mai pe
sus de tóte, într'un mod conform sciinței lingvistice, nu
printr'o fraseologieă evasivă după o cum face mai de curând
Häckel, posibilitatea nascerii limbei umane dintr'un goril
sau un cimpanze... Dar óra a sunat de-mult. Imi rezerv
dreptul de a reveni, póte chíar adesea, asupra misiunii et-
nografice și antropologice a filologiei comparative. De astă
dată vė cer încă o minută, nu pentru a vė mai obosi prin
vr'o lungă analiză pe tablă, ci pentru a preveni printr'o
francă declarațiune pe acei ce vor bine-voi și pe viitor a
asista la acest curs. Vė rog, d-lor, să nu vė așteptați a
auđi dela mine exclamațiunii patetice.

Patriotismul e dreptul cel mai scump și cea mai sacră
datoriă a fie-cărui cetățen; nu însė pentru a deveni în sci-
ință o pedică la cercetarea adevėrului, fie acesta plăcut sau
urit sub punctul de vedere momentan al susceptibilității na-
ționale. Debutând la Universitatea din Lipsca, Georg Curtius
a început prin a spune, în discursul seú de deschidere, că
filologia comparativă consideră orí-ce limbă ca ce-va *trans-*
național. ⁴⁴ Dacă se iertă dară unui filolog de a 'și arăta
patriotismul, apoi nu în falsificarea realității după un cala-
pod premeditat, ci numai în preferința, pe care cu tot dina-
dinsul o va da studiului propriei sale limbi în comparațiune
cu cele-l'alte. Și eu, d-lor, după cum v'ați încredințat chíar

⁴³) W. Humboldt *Sämmtliche Werke*, III, 252: „Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch sein“.

⁴⁴) Curtius, *Philologie und Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1862, în-8, p. 9: „Eine jede Sprache ist ihrer Grundlage nach etwas transnationales.“

în lecțiunea de astă-dîi, voiû cerceta tot-d'a-una măi cu drag limba română, dar nici o dată nu voiû uita că știința e știință. $A=A$ este d'o potrivă adevărat pentru umanitatea întrégă. Afară din acest sanctuarîu mă vor puté s'gudui și pe mine emoțiunii personale de orî-ce natură; aci însă, pe această catedră, desbrăcând pe *eu* pentru a îmbrăca pe sacerdote, nu voiû cunósce și nu voiû recunósce decăt numai veritatea!

(aplause pe banca majoritatii)

LECTIUNEA II.

LUNI, 21 OCTOBRE 1874, ÓRELE 7-8 $\frac{1}{2}$ SÉRA

FILOLOGIA PROPRIĂ ȘI FILOLOGIA COMPARATIVĂ.

PERIODUL EMPIRIC :

INDIÎ, GRECIÎ ȘI ROMANIÎ.

I. Recapitularea lecțiunii trecute. Diversele numi ale filologiei comparative. — II. Ce este filologia propriă? — III. Diferința între filologia propriă și filologia comparativă. — IV. Inrudirea între ambele. Originea cuvântului *nișel*. Deosebirea de metodă ca singurul punct esențial de separațiune între filologia propriă și filologia comparativă. — V. Existat'a acéstă din urmă la Indi și la Greci? Ἀγλωσσοσ and mlécha. Filologia comparativă în *Pârva-mimânsă* și în Platone. Fonologia scitică în Aristofan. — VI. Importanța epitetului *δύγλωσσοι* în scriitorii greci. Vocabularul african comparativ al lui Eudox. — VII. Slăbiciunea etimologică a Grecilor. Originea cuvântului *φιλῆτης*. — VIII. Cine era *δύγλωσσοσ* la Greci? Filologia comparativă la Romani. Greul Tyrannion în Roma. Impărțirea istoriei filologiei comparative în 2 perióde. — IX. Varrone. Comparațiunile sale greco-latine. Originea cuvântului *tigru*. Incapacitatea lui Varrone de a recunoșee identitatea în diversitate. Rolul digammei la Greci. Etimologiile curat latine ale lui Varrone. — X. Originea cuvintelor *agua și mare*. Ideogramele apei. Importanța limbei române în filologia comparativă ario-europeă. — XI. Meritele lui Varrone. Limba monumentelor și limba rustică. *Se resbună*. — XII. Verriú și prescurtatorul seú Fest. Comparațiunile greco-latine ale lui Verriú. Originea cuvântului *alb*. — XIII. Verriú ca părinte al fonologiei comparative. Fonologia *à la champignon* în Platone. Rolul intermediar al sonului *r* după Schuchardt. Confusiunea între *f și h* la Latini și la Români. — XIV. Câte-va parodie de filologiă comparativă în secolul nostru: Marle, Helferich, Lexieonul Budan, Baronzi cu *Slatina*, Societatea Academică cu *dulapul și cîubucul*. Capitanul Fluellen.

Wer fremde sprache nicht kenni, weiss nichts von seiner eigenen.

Cine nu cunósce limbă străine, nici pe a sa propriă nu pricepe.

Göthe.

Domnilor,

I. In lecțiunea precedinte am aruncat o cătătură asupra unor aplicațiuni mai mărețe ale filologiei comparative. Așí veđut că, prin descifrarea monumentelor scrise, mai ales a

literaturelor egiptenă și mesopotamică, neștrăbătute enigme pentru generațiunile trecute, ea desmorțesce nesce glasuri amuțite de mii de ani. V'am arătat apoi în ce mod, urcându-se și mai sus pe scara timpului, ea isbutesce a reconstrui trăsurile cele mai caracteristice ale acelei epoci, cu lung șir de secolii anterioare celor mai vechi remășițe grafice, pe când toate poporele ario-europee formaū încă o singură tulpină. Am atins, în fine, însemnătatea filologiei comparative în privința filosofică, antropologică și etnografică. Dar vorbindu-vē despre toate acestea, am comis, d-lor, o curioasă scăpare din vedere. Materia ce ne preocupă nu face alt ceva, în ultima analiză, decât a explica numile a tot ce stă în raport cu cugetarea umană. Limba este nomenclatură. Ei bine, fiind vorba tocmai despre știința numilor, eu nu v'am explicat propriul ei nume: *filologia comparativă*.

Aș dori a îndrepta această distrațiune; dar observ că lucrul nu este atât de ușor, precum se pare la întâia vedere. Cestiunea e controversată. Una și aceeași în fond, filologia comparativă pōrtă d'o cam dată mai multe numi diferite. Unii o botéză *glottică* sau *glottologia*, dela atticul *γλωττα* — limbă; alții alérgă la o expresiune latină cam barbară: *linguistica*; alții éráși vulgariséză aceeași idee prin *sprachwissenschaft*, *science of language* etc. Tōte aceste numi însemnéză pur și simplu «știința limbei». Dar «știința limbei» este o vorbă elastică, aplicabilă mai mult sau mai puțin la felurite lucruri: la filosofia graiului, la fiziologia organului vocii, chiar la studiul unui singur dialect. Numai prin metoda comparativă limba a devenit materie de știință, și numai prin această metodă ea își pōte mântine înalta pozițiune pe care a reușit să ocupe. Numele acestei științe trebui dară să exprime cu orice preț elementul comparațiunii. Cum înse? A dice: «știința comparativă a limbei», ar fi nu numai necorect, căci se pot compara unul cu altul mai multe obiecte, adecă «limbile», ér nu «limba», dar și pré-lung tot-o-dată, lung și incomod ca acele porecle spaniole feudale din câte dece cuvinte, de

carî altă dată își bătea joc Cervantes. Așa este; înse reul s'ar înlătura prin adopțiunea unui ecuivalent sintetic grec sau latin, astfel că s'ar dice bună-óră: «glottologia comparativă» sau «linguistica comparativă». Contra unui asemenea nume eü aș ave puține de dis; dar nimeni nu l'a întrebuițat până acuma, și de aceia — înțelegeți bine, d-lor — nu'mi vine la socotélă, chîiar dacă ar fi fôrte potrivit, a'l introduce pe neașteptate tocmai eü, venit cel de pe urmă. Tot ce'mi e permis, este numai dóră de a alege pe vreunul din numile deja cunoscute, justificând apoi preferința pe care o voiü arăta unuia dintre tóte. Dacă alegerea mea a căđut asupra «filologiei comparative», sîm dator a vē da sémă despre ceia-ce m'a condus la acésta. Intâiü, este termenul cel mai întrebuițat, dacă nu în Germania, cel puțin în Francia, în Anglia, în Italia și 'n America. Acésta înse n'ar fi încă pentru adopțiunea sa un motiv destul de puternic, căci noi, Români, țeră constituțională, scim fôrte bine că nu tot-d'a-una majoritățile aü dreptate. Există alt ce-va cu mult mai legitim în favórea numelui «filologiă comparativă». Dar mai 'nainte cată să ne întrebăm: ce este *filologia* în genere?

II. Filologia, după cum arată însuși numele ei, nu se ocupă cu *limba*, *γλώσσα*, ci cu *cuvîntul*, *λόγος*, luându-se acesta în sensul cel mai înalt ce i se póte da, adecă ca manifestățiunea artistică a cugetării.¹ Limba este graiü natural; cuvîntul e graiü cult. Nu înse orî-ce graiü cult interesă pe filologia propriă, ci numai cel resfrânt în literatură; și nu în orî-ce literatură, ci numai în aceia care are trebuință și posedă aptitudinea de a fi limpedită prin critică. Precum anatomul dissecă corpul mort pentru a puté înțelege pe cel viü, tot astfel filologul prin studiul literaturilor mórte ajunge a revêrsa lumină peste cele viue, pe carî i-ar fi cam greü a le despica, fiind pline de viेतă, de mișcare, de neastêmpêr, încăt

¹ Cf. **Hermann**, *λόγος und γλώσσα*, în *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*, 1868.

nu se supun operațiunii cu atâta pasivitate. Așa dară sfera filologului este cultura literară antică. Acéstă sferă i se presintă sub felurite aspecte. El póte s'ó studieze la un singur popor saú numai la un grup óre-care: de aci filologiă clasică, orientală, grécă, latină, sanscrită, ebraică etc. El póte de asemenea să'și ațintescă privirea asupra unei singure ramure saú sub-divisiunii a studiului filologic: gramatică, lexicologiă, mitologiă, poetică etc. Pe cât de necesară e filologului cunóscerea cea maí profundă a limbei de care se servă o literatură antică, pe atâta de străină îi este orí-ce limbă necultă. Filologia *Gueugwehono*, adecă a «poporului din țeră murdară», precum se chîmă un trib de Irochesi în America nordică, ar fi o absurditate. Póte să existe totuși o filologiă finesă, ínse numai dela 1835 încóce, de când s'a desmormîntat din bordeiele Finlandiei sublima epopeă *Kalevala*. Și aci vă rog, d-lor, a observa bine trei puncturi fórte importante: 1. O literatură nu este neapărat scrisă, dar numai prin transcriere ea devine accesibilă unei lucrări filologice, ér până atunci trec une-orí vécuri de conservatiune curat orală, după cum veși vedé, într'o altă lecțiune, despre *Veda* sanscrită și *Iliada* Grecilor; 2. Literaturele poporane, deși conservate până 'n ȕilele nóstre, represintă într'o mare parte o tréptă antică de cultură, așa ȕicénd cristalisată; 3. Ideea de *anticitate* diferă după popóre, astfel că în Franciá limba lui Corneille și Racine este modernă, pe când pentru noi, Români, stilul lui Cantemir în «Divanul lumii» a devenit de-mult o venerabilă vechitură, deși Cantemir se născuse maí încóce decât Corneille și Racine.

În acest mod filologia propriă are o sferă de acțiune fórte îngustă. Ea este restrînsă în cercul literaturilor vechi saú învechite. Și acésta nu e încă tot. Chîyar pe un teatru atât de strîmt o maí mărginesce metoda. Comparațiunile pe o scară vastă îi sînt interȕise. Pentru a înȕelege pe Platone, de exemplu, trebui să cunoscî bine țera unde a lucrat și epoca în care a trăit, dar n'ai nevoie de a sci maí mult decât a-

tăta. O excursiune cronologică ce-va mai în sus de secolul V înainte de Crist, sau o excursiune geografică ce-va în latură de Grecia, étă maximum de întindere ce și se impune. Din dată ce vei merge pré în sus sau pré în latură, căutând pe Platone în Elada mitologică sau comentându'l prin Buddha, cele mai de multe ori în loc de lumină vei căpeta o désă întunecime. Chîar reușind în acéstă periculoasă întreprindere, nu mai faci filologieă propriă, ci archeologieă sau alt ce-va. Nemic mai legitim, negreșit, decât căsătoriele momentane între diferite științe pentru a ajunge la rezultat prin forțe comune; adesea chîar numai astfel se pôte descoperi adevărul; dar aceste asociațiunî *ad-hoc* nu desființeză totuși firea cea statornică, sferele și metodele precise ale fie-căria din ele.

III. Nu știu, d-lor, dacă am fost fericit de a vă da o schiță corectă și clară despre ceia-ce este filologia propriă. In ori-ce cas, cele spuse, chîar dacă le-ați fi înțeles numai pe jumătate din cauza incapacității mele de a le exprime mai bine, sînt de ajuns pentru a distinge într'un mod radical *știința literaturilor antice* de *știința comparativă a limbilor*. Deosebirea între ele merge până la un fel de opozițiune diametrală. Filologia propriă studiază și ea limba, înse numai ca mijloc spre înțelegerea literaturii; pentru filologia comparativă, vice-versa, limba e țintă, ér literatura nu este decât instrument, ba încă fôrte parțial, majoritatea graiurilor umane fiind lipsită de cultură literară. Filologia propriă, crescută în admirațiunea a tot ce e mai frumos și mai înalt, nu pôte profana delicioșa limbă a lui Homer, punënd'o alături cu graiul abia articulat al unui Hotentot. Filologia comparativă, din contra, nu se conduce de nici o preocupățiune estetică. Pentru dînsa tôte limbile d'o potrivă se bucură de cea mai perfectă egalitate de'naintea legii. Adesea chîar se întemplă că o limbă de tot obscură, vorbită de un mic popor nu numai fără literatură, dar și fără vre-o însemnătate politică, e considerată ca tocmai una dintre cele mai importante. Astfel sînt limbele: albanesă în munții Epirului,

litvană în bălțile Rusiei occidentale, bască în Pireneii etc., asupra cărora filologia proprie rare-orî se pogoră pentru a le arunca o privire de despreț. Ei bine, dacă antagonismul între ambele științe e atât de pronunțat, cum dară atunci să le înrudim prin nume?

IV. Filologia comparativă a devenit știință prin alăturarea limbii sanscrite, care nu se mai vorbește de peste două mii de ani, cu limbile grăcă, latină și gotică, de asemenea mărte de mai mulți secolii, conservate toate numai prin monumentele lor literare. Înainte de a se fi putut zămisli știința comparativă a limbilor, trebuia dară să existe mai înainte de toate filologia proprie a literaturilor sanscrită, grăcă, latină și gotică. Chiar astăzi când, devenită deja o puternică individualitate, filologia comparativă nu se mai teme a îmbrățișa totalitatea limbilor, fie ele culte sau neculte, totuși ea nu poate dobândi nesce rezultate de o perfectă certitudine despre originea unui cuvînt decît pe calea filologiei proprii, adică urmărindu-l în literatură, din timp în timp și din spațiu în spațiu, sub toate formele intermediare prin cîte trecuse. Vă dau un exemplu.

Acolo unde Moldovenii dic *putîntel*, italianesce *pochinello*, din latinul *paucus*, **paucinus*, **paucinellus*,² noi ăștia din Muntenia întrebuițăm cuvîntul de o origine cu mult mai obscură: *nișel*. După semnificațiune și după formă, dv. lesne recunoșteți din capul locului că *nișel* este un deminutiv; înse deminutiv din ce? care să-i fie pozitivul? *niș*? *niș*? *niș*?... etă o întrebare peste puțină de resolvit fără ajutorul filologiei proprii. Pentru a descoperi originea lui *nișel*, trebuî să alergați cu orî-ce preț la monumentele literare ale limbii române, și atunci vă veți încredința cu mirare dar tot-o-dată cu cea mai deplin siguranță, cumcă această vorbă, abia din două silabe, este o compozițiune foarte interesantă din patru ele-

² Steluța pusă de'naintea unui cuvînt indică în lingvistică o formă ipotetică, reconstruită prin analogia.

mente deosebite! Să luăm dar cea mai veche tipăritură în limba noastră, Psaltirea diaconului Emanoil Coresi din a doua jumătate a secolului XVI, alăturând mai multe pasaje din ea cu textul dintr'o edițiune română modernă a psalmilor lui David.

Coresi :

- Ps. 8 : înmășuratai el cu *neșkit* ceva de îngeri...
- 16 : doamne de *neșkit* de pământ împarțio în viața lor...
- 36 : și încă *neșkit* și nu va fi păcătosul...
- mai bine *neșkit* dreptului decât bogăție păcătoșilor...
- 54 : *neșkit* suflet...
- 104 : era *neșkită* măsură...
- 106 : vitele lor nu *neșkite*...³

Psaltirea din 1857 :

- micșuratu-l'ai pre dînsul *pușin* orece decât îngerii ..
- Dîmne, din *pușin* de pre pămînt împarțî pre ei în viața lor...
- și încă *pușin*, și nu va fi păcătosul...
- mai bine este *pușin* celui drept decât bogăția multă a păcătoșilor..
- împușinarea sufletului...
- era ei la număr *pușini*...
- dobitócele lor nu le-a *împușinat*...⁴

Avînd romănesce cuvintele *nescare*, *nesce* și *nescine*, contrase din *nu-sciú-care* (nescio-qualis), *nu-sciú-ce* (nescio-quis) și *nu-sciú-cine* (nescio-quinam), este evidente că *neșkit* al lui Coresi s'a contras tot așa din *nu-sciú-căt* (nescio-quantum), ér deminutivul normal din *neșket* fiind *neșkitel*, printr'o nouă contracțiune rezultă de aci actualul *nișel*. Să mărturisiți înse, d-lor, că fără Coresi, fără literatură veche, fără filologie proprie, v'ar fi fost absolutamente imposibil de a reduce pe *nișel* la *nescio-quantum*!

Judecați acuma, cât de grea și șovăitoare este știința comparativă a limbilor în privința acelor dialecte cărora e lipsesce cu desăvîșire cultura literară anterioară. A=C și D=G sînt doă ecuațiuni străine una alteia, pe cât timp nu se cunósce o ecuațiune transitóriă C=D, singură care یرتă a identifica pe A cu G. Fără *neșkit* nici o dată *nescio-quantum* n'ar puté fi regăsit în *nișel*. Dacă dară filologia proprie

³ Psaltirea, sine loco, 1577. in-4, în biblioteca Societății Academice din București.

⁴ Psalmii, București, 1857, in-32.

a fost așa dîcînd crescătórea filologiei comparative, și dacã ea nu încetézã nicî astãdîi de a'î fi cea mai devotatã sótã, de ce óre sã nu semnalãm prin înseși numile lor acéstã intimã legãturã? Este ce-va pré-aristocratic de a separa prin titlurî de moșiã pe nesce rude atãt de aprópe, botezãnd «monsieur le marquis de Seignelay» pe fiul burgesuluî Colbert. Ar fi mai nemerit, pe unde se póte, ca numirile diverselor sciințe sã imiteze pãnã la un punct terminologia chemicã, în care însãși formula îfî aratã ceia-ce este și ce nu este comun în doã corpurî diferite. Cãnd vede cine-va HO și SO³, — înainte de a sci cã cel înteiũ e apã și cel-l'alt e acid sulfuric, înteelege deja cã ambele se despart prin H și S, dar se apropiã prin O. Inse deosebirea esențialã între *filologiã* și *filologiã comparativã* sã consiste óre numai în proprietatea acesteî din urmã de a fi *filologiã* × *comparațiune*? Eũ cred cã da. Este unica deosebire esențialã, de unde aũ provenit apoi tóte cele-l'alte divergințe, din ce în ce mai pronunțate.

Am spus, d-lor, cã filologia comparativã nu este în esență decãt *filologiã* × *comparațiune*. E fórte lesne a constata adevêrul acesteî aserțiunii. Luați orî-ce ramurã a filologiei proprie și permiteți'î un moment de a'și întinde privirile prin comparațiune asupra tuturor limbilor în genere; pe datã dispãre scopul literar, cãci studiul va îmbrãțișa mai multe dialecte lipsite de literaturã. Acest scop dispãrênd, îl va înlocui, vrînd-nevrînd, ținta curat lingvisticã. Gramatica filologicã va deveni gramaticã comparativã, lexicologia filologicã — lexicologiã comparativã, mitologia filologicã — mitologiã comparativã etc. Vom avé chîar o poeticã comparativã, cãriia un German s'a și încercat nu de-mult de a'î pune temelie.⁵ Sã facem acum o verificațiune inversã. Dacã veți rãpi dela filologia comparativã metóda prin care ea se distinge, o veți reduce în aceiași clipã la filologiã propriã. Ne mai putênd compara

⁵ Westphal, *Zur vergleichenden Metrik der indogermanischen Völker*, în *Kz.*, IX, 437—58.

tóte limbile, ba nici doă saŭ treŭ, ea se va mărgini numai în literatură. Prin urmare, dacă metoda comparativă este singura cauză fundamentală a diferențiarii între ambele, nu există atunci pentru știința ce ne ocupă nici un nume mai potrivit, dintre tóte câte s'au întrebuințat până acuma, ca numele de *filologia comparativă*.

În orî-ce cas — și acésta o recunosc chiar Germanii, deși ei nu admit de loc termenul „vergleichende Philologie” — în orî-ce cas, măcar-că știința comparativă a limbilor se află, mai mult saŭ mai puțin, în relațiunii de ajutor mutual aprópe cu tóte științele sociologice și biologice: etnologia, antropologia, filosofia, archeologia etc., înse nici cu una din ele n'o strînge o legătură atât de intimă ca aceea ce o unesce cu filologia propriă. Istoria științelor în Germania în secolul XIX, publicată mai dă-ună-đŭ sub auspiciile Academiei Regesci din München, cuprinde filologia comparativă și filologia propriă, anume cea orientală, într'un singur volum, și autorul acesteŭ remarcabile opere, ilustrul Teodor Benfey dela Göttingen, mărturisesce că numai prin filologia propriă a fost cu puțință vigurósa desvoltare actuală a filologieŭ comparative. ⁶

V. „Filologia comparativă”, ca și formulele chemice despre cari v'am vorbit cu câte-va secunde înainte, semnaléză dela cea ánteiă privire cea-ce este și ce nu este comun celor doă științe înrudite. Una e F, cea-l'altă FC. Ambele sînt „filologie”, dar numai una dintr'însele e „compa-

⁶ Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, München, 1869, in-8, p. 7: „So vieles die Sprachwissenschaft auch selbst „ziemlich oder fast ganz rohen Sprachenbeschreibungen zu entnehmen vermocht hat, „so beruht ihre bisherige eigentliche Entwicklung doch wesentlich auf den Sprachen, „welche durch ausgezeichnete philologische Bearbeitung in ihren thatsächlichen Erscheinungen fast oder ganz festgestellt, zur theoretischen Betrachtung wie von selbst aufforder- „ten, ihr Thür und Thor öffneten und den richtigen Weg, die geeignete Methode zur Erfüllung „der sprachwissenschaftlichen Aufgaben mit verhältnissmässiger Leichtigkeit erkennen „liessen. So waren es denn auch vorwaltend Männer, welche in der strengen und „exacten Schule der classischen Philologie ihre Bildung erhalten hatten, die in der „Geschichte der neueren Sprachwissenschaft sich hohe Verdienste erwarben etc.“

rativă». Acéstă din urmă singură mă interesă în cursul meu. Programa ce mî-am tras mă opresce într'un cerc bine definit, în care mă grăbesc a reîntra. Dacă ar fi vorba despre filologia propriă, ar trebui să desfășur aci de'naintea dv. admirabila perspectivă milenară a progreselor ei, începînd dela comentatoriî Vedelor în India și dela exegețiî poemelor homerice în Elada. Un Çâkatâyana, un Yâska, un Pânini, un Amarakoșa, un Aristarch, un Apoloniü Discol etc. etc. nî-ar conduce, printr'o lungă galeriă de corifei, până la Wolf și Ritschl. Dar pe noi, încă o dată, ne privesce exclusivamente filologia comparativă, ba încă numai acea ario-europeă. Rare-orî voiî puté recurge la linguistica semitică sau la cea turanică, în cari nu mă simțesc a fi destul de competente. Așa dară: omul de când ôre început'a el, într'un mod cât de rudimentar, a pune față'n față mai multe limbî, silindu-se a trage conclusiunî ôre-cariî din asemnarea lor sau neasemnarea? Acésta e cestiunea.

Orî-ce comparațiune presupune un minimum de doi terminî: *A* se compară cu *B*. Să ne facem dară întrebarea: Indiî și Eleniî, atât de inaintați în filologia propriă, cugeat'aî ei vre-o dată de a alătura una cu alta măcar doă imbî? Nu. «Nici o dată — ȝice Max Müller — un Elin nu «șî-a dat bătaia de cap de a învăța o limbă străină. Și cum ôre «s'o fi făcut, când lui tótă lumea i se părea împărțită în Grecî și «în barbarî, ér barbariî erau priviți ca ἄλλοσοι, ómenî fără «limbă! El considera cu mândriă ca un privilegiü de a vorbi «grecesce, și numîa cu despreț jargonurî până și dialectele «strîns înrudite cu limba grecă.»⁷ In aceiași dispozițiune lin-

⁷ *Lectures*, first series, III. — Pentru istoria în anticitate a ramurei lingvistice din filologia propriü ȝisă și cestiunile filosofice relative la limbă, veđi: **Lersch**, *Die Sprachphilosophie der Alten*, Bonn, 1841, in-8; **Steinthal**, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, Berlin, 1863, in-8; **Max Müller**, *A history of ancient sanskrit literature*, London, 1859, in-8; **Goldstücker**, *Pânini, his place in sanskrit literature*, London, 1861, in-8; **egger**, *Apollonius Dyscole*, Paris, 1854, in-8; **Kleist**, *De Philoxeni Alexandrini studiis etymologicis*, Greifswald, 1865, in-8 etc.

guistică anti-comparativă, ca să dîc așa, se aflău Indiî. Pentru ei orî-ce străin era **लैच्छ** (mlêc'c'ha), ceia-ce s'ar puté traduce prin «mormăitor», dela radicala **लैक्** (mlêc'h) — a mormăi. Ar fi fost un sacrilegiu de a pune în paralelă cu nesce «mormăiture» o limbă numită **संस्कृत** (*san'skrta*), adecă «perfectă», deși în fapt acéstă necontestabilă superioritate s'ar fi constatat mai bine tocmai printr'o asemenea comparațiune. Indiî desprețuiaî atît de mult până și dialectele indice cele mai apropiate de sanscrita, încât pe unul din ele numiaî *strigoesc*, **वैशाच** (paiçac'ha), ér pe un altul *limba șerpilor*, **नागवाद्** (nâgavâda).⁸

În *Pîrva-mîmânsâ*, un comentariu la Vede, compilat din observațiunile mai multor scholiaști, ne întimpină pe ici-colea câte o interesantă notiță despre o sémă de cuvinte barbare furișate în sanscrita; dar aceste excepțiuni, posterioare epocêi greco-romane, pe de o parte nu sînt vechi față cu prodigioasa anticitate a literaturêi vedice, éră pe de alta — ele n'au în vedere comparațiunea, ci numai expulsiunea acelor vorbe profane din literatura cea sacră a Indiêi.⁹ Un exemplu analog, dar și mai sporadic, ni presintă filologia elină. Platone citéză vr'o trei cuvinte grece, pe cari le crede împrumutate din dialectul tracic al Frigianilor.¹⁰ Într'o altă lecțiune eî voiî avé a reveni asupra acestor trei cuvinte, dintre cari cel puțin unul, precum veți vedé atunci, n'a fost frigian. Ori-cum să fie, chîar lăsând la o parte erórea, totuși dela aceste trei cuvinte, cari și ele par a obosi pe marele filosof, astfel că, după ce le înșiră, el se grăbesce a încheia frasa printr'un fel de *et-caetera*: **καὶ ἄλλα πολλά**,—e departe până la cel mai slab rudiment de filologiă comparativă! În acelaș secol

⁸ **Lassen**, *Institutiones linguae praeriticae*, Bonnae, 1837, in-8, p. 27.

⁹ **Colebrooke**, *Essais sur la philosophie des Hindous*, trad. Pauthier, Paris, 1833, in-8, p. 138—41.

¹⁰ **Plat.**, *Cratyl.*: ὅρα τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ πῦρ μήτι βαρβαρικόν ἢ, τοῦτο γὰρ οὔτε βῆδιον προσάφαι ἐστὶν Ἑλληνικῆ φωνῆ, φανεροὶ τ' εἰσὶν οὕτως αὐτὸ καλοῦντες Φρόγας, σμικρόν τι παρακλίνοντες. καὶ τὸ γε ὕδωρ καὶ τὰς πύνας καὶ ἄλλα πολλά.

cu Platone, nemuritorul Herodot menționează în trecut câte-va vorbe scitice, persice, medice etc., dar nu le compară cu nimica, deși unele din ele îi oferită nesce asemănări foarte ademenitoare cu însăși limba greacă: bună-ora sciticul *πατά* (ucid)¹¹ ar fi trebuit să'î aducă aminte pe elinul *πατάσσω* (lovesc). Tot atât de isolate, adecă fără nici o tendință comparativă, ni se presintă cuvintele barbare preperate în ceilalți scriitori greci, mai cu sémă în Alexandrinul Hesychiū, carele înse aparține deja unei epoce mai noue, abia din secolul III după Crist.¹²

În loc de a compara vorbele străine cu cele eline, mândrilor fiți ai Eladei le plăcea mai bine a ridiculisa tot ce venia dela barbari. Acéstă ridiculizare devine une-orî foarte instructivă. Aristofan, de exemplu, în aceiași epocă cu Platone și cu Herodot, scóte pe scenă în comedia *Thesmophoriazuse* pe un Scit, care pronunță vorbele grece după natura propriei sale limbii. Să'mi permiteți, d-lor, a vă da o idee despre acéstă scitizare a graiului elenic. Voiți scrie pe tablă cuvintele cele rostite de Scitul lui Aristofan față cu aceleași scrise într'un mod corect:

Scitul :	Grecesce :	} φ=π
<i>πυλάττω</i>	<i>φυλάττω</i>	
<i>φωνή</i>	<i>φωνή</i>	
<i>σφόδρα</i>	<i>σφόδρα</i>	
<i>κεφαλί</i>	<i>κεφαλί</i>	
<i>αίθρια</i>	<i>αίθρια</i>	} φ=τ
<i>ἐπιθυμείς</i>	<i>ἐπιθυμείς</i>	
<i>τυγάτριον</i>	<i>θυγάτριον</i>	
<i>τιττί</i>	<i>τιθίον</i>	
<i>ἐπτόνησα</i>	<i>ἐφθόνησα</i>	φθ=πτ

¹¹ *Herod.*, IV, 110: *πατά* — κτείνειν.

¹² *Γλωσσαι ἑθνικαί*, în *M. Schmidt, Hesychii Lexicon*, Jenae, 1864, in-8, t. 4, part. 2, p. 152—65.

σκήμα	σχῆμα	} χ=κ
ἔχω	ἔχω	
καρίεντο	χαρίεν	
κάρισσο	χάρισσαι	
ἀποτρέκω	ἀποτρέχω...	

Aristofan nu credea, negreșit, că prin această parodiă el procură pe nesciute filologiei comparative moderne cel mai prețios material despre fonetica pierdutei limbii scitice, așa precum se vorbea cu cinci secolii înainte de Crist. În adevăr, din tabelul, pe care îl vedeți, se dobândește o concluziune foarte pozitivă, cum-că Sciții nu aveau de loc aspiratele *ph*, *th*, *phth* și *ch*, pe cari în cuvinte grece le înlocuiau prin *φ*, *τ*, *φτ* și *κ*. Bietul Aristofan înse nici nu visa măcar că face ceva serios!

VI. Cu toate acestea, nu se poate contesta un caracter comparativ acelor pasaje, în cari scriitorii greci, fără a intra cătuși de puțin în amănunte, vorbesc despre alte popoare ca „având o singură limbă”: *ὁμόγλωσσοι*. Ast-fel Strabone, contimpuran lui Cesar, ne spune că Dacii și Geții nu diferiau în limbă de cei-alții Traci,¹⁴ între cari el pune pe Misii, Frigiani, Tribali, Bitinii etc., întinzând ginte tracică dela Carpați prin peninsula balcanică și Asia-mică până la Caucas și chiar mai încolo.¹⁵ Dar cum ôre, prin ce fel de procedură constatău Grecii la barbarii această identitate de limbă? Ne-o spune tot Strabone într'un pasagițu foarte remarcabil; singurul, poate, în care apare în literatura elenică un adevărat germene de filologie comparativă.

În secolul II (după Crist), Grecul Eudox în insula Kyzik, un navigator îndrăzneț și neobosit, întorcându-se dintr'o expedițiune maritimă în India, unde îl trimisese re-

¹³ *Aristoph.*, *Thestoph.*, v. 1134, 1135, 1137 etc.

¹⁴ *Strab.*, *Geogr.*, VII, 3, § 10 și 13: τῶν Γετῶν ὁμογλώττου τοῖς Θραξῖν ἔθνοσιν... ὁμόγλωττοι δ'εἶσιν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις.

¹⁵ *Ibid.*, *passim*.

gina egiptenă Cleopatra, văduva lui Ptolemeu Everget, a suferit un naufragiu pe cöstele Africei. «Impins de vînturi spre litoralul d'asupra Etiopiei, el a «descălecat pe ici-colea, cäştigând amicia indigenilor prin distribuþiune de grâne, vin și alte lucruri, de cari ei aveau nevoie, în schimbul cărora a cäpëtat dela ei apă și conducători și și-a făcut o listă de unele cuvinte ale lor: ἀπογραφῆσαι τε τῶν ἰθιόπων ἔνια». Revenit apoi în patria sa la Kyzik, Eudox s'a decis acum a face o călătorie în gîrul Africei cätără India. Din Marsilia prin Gibraltar el intră în Atlantica, navigând, după mai multe peripeþie, «până ce a dat peste nesce ömeni vorbind aceiași limbă pe care Eudox o cunoscea din lista sa de cuvinte: τὰ αὐτὰ ἴθιματα φθεγγόμενοις, ἅπερ πρότερον ἀπογράφονται, de unde a conchis că ei sînt același nëm cu Etiopii: ὁμοεθνής...»¹⁶. Iată dară vocabulare făcute într'adins pentru a recunösce cu ajutorul lor prin comparaþiune înrudirea sau neînrudirea popörelor! Eudox începuse în miniatură, sînt acum peste două mii de ani, celebra operă a lui Bleek: *Comparative grammar of South-African languages*, care abia la 1862 a pus o temelie științifică studiului limbelor neculte din Africa. Strabone vorbesce fără nici o mirare despre lista lui Eudox, ἀπογραφῆ, ca de ce-va förte obiönuit, ceia-ce ne face a crede că și'n cele-lalte casuri de identificarea popörelor barbare din cauza identității limbistice scriitorii greci se întemeiau pe nesce vocabulare analoge. Inse nici unul din acestea nu s'a conservat. Ce n'am da öre noi, Români!, pentru a posede din mîna unui Eudox o ἀπογραφῆ a limbii dacice!

VII. Să reducem înse lucrarea lui Eudox și a semenilor sei la adevărata lor valöre. Chîtar când li se întembla de a studia vre-o limbă străină, ei o făceau nu pentru limba însăși, ci pentru trebuințe practice, fie comerciale sau politice. Afară de acesta, cu excepþiunea pasagiului förte ecuivoc din Platone, despre care v'am vorbit mai sus, Grecii nici

¹⁶ *Ib.*, II, 3, § 4.

o dată nu s'aū încercat de a alătura propria lor limbă cu vre-una din cele-l'alte, — un punct de plecare esențial chîr în starea cea mai rudimentară a filologiei comparative, căci din două sau mai multe limbi, puse față 'n față, cel puțin una trebuī să ne fie cunoscută într'un mod perfect, și această cu greu pôte fi alta decât limba maternă.

Grecii, ca și Indii, dar într'o proporțiune cu mult mai mică, nî-aū lăsat un bogat material curat filologic, înse nici măcar o presimțire cât de vagă despre știința comparativă a limbelor. Lipsindu-le cu deseveșire această din urmă, ei nu puteau să'și explice nici chîr limba grăcă, mai puțin norocoși în astă privință decât Indii, pe cari în analiza sanscritei îi ajuta admirabila transparență de compozițiune a fie-cării vorbe din elementele sale constitutive, o transparență fără păreche în restul familiei ario-europee, precum vē voiū convinge, sper, în lecțiunile viitoare.¹⁷

Să vē dați, d-lor, un singur exemplu despre absurditățile fôrte spirituale, la cari împingea pe filologii greci lipsa de comparațiune. Grecesce sînt două cuvînte φιλήτης; unul, cu ι scurt, însemnă pe amic; cel-l'alt, cu ι lung, scriindu-se mai corect φηλήτης, însemnă pe tălhar. Pe acest al doilea, φιλήτης—tălhar, Grecii nu scieau de unde să'l derive. După multă bătăia de cap, dînșii aū ajuns la conlusiunea că el nu pôte proveni decât din ὑφέλοθαι, a sustrage, a răpi, a fura. Tôte sînt bune; dar cum de s'a perdut vocala inițială aspirată υ? Fôrte lesne — respunde filologia grăcă— ea s'a sustras pentru ca să se arăte prin această cu atât mai pipăit că este vorba de un tălhar: ὁ γὰρ κλέπτης ἔνδειαν ποιεῖ οὗ χάριν καὶ φωνῆς ἔνδειαν ἐνεδέξατο.¹⁸ O fôia umoristică, un

¹⁷ **Baudry**, *Grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1868, in-8, t. 1, p. 25: „en sanscrit, toute syllabe a sa signification et sa valeur propre; la langue a conservé la conscience de la composition d'où résultent les mots. Chacun d'eux, le plus souvent, peut être considéré comme une petite phrase composée de mots élémentaires.“

¹⁸ **Steinthal**, *Gesch. d. Sprachwiss.*, 342.

Punch său un *Kladderadatsch*, n'ar puté să inventeze astăđi o etimologiă mai curiósă! Limba fură o literă din numele tálharului, pentru ca astfel să pedepséscă pe acela carele nu se sfiesce a fura pungi din buzunările altora! Printr'o asemenea penalitate, mă îndoesc dacă tálharii s'aú moralisat, dar e sigur că sciința nu putea să căștíge.

Imi veți spune ínse : de unde vine enigmaticul *φηλήτης*, și dacă era cu puțință de a i se descoperi originea prin mijlocele de cari dispunea anticitatea? Da. Grecii scieati fórte bine din propria lor limbă că *η* represintă pe un *a* lung, pe care nu numai că'l conservaú intact cele doue mari dialecte elenice mai primitive, doric și eolic, de unde 'l găsim în odele lui Pindar, dar până și'n dialectele mai culte ionic și attic ambele vocale alternă adesea în același cuvânt: bună-óra *ληέω* și *λάσκω* (strig), de unde perfectul *λέληκα* lângă *λέλακα* și aoristul secund *έλακον*; tot așa perfectul *είληφα* lângă aoristul secund *έλαβον* din *λαμβάνω* (Yaú) etc. Sciind dară că *η* corespunde unui *a* lung, astfel că radicala în *φηλήτης*, tálhar, nu e decât *φαλ*, Grecii n'ar mai fi căutat acest cuvânt în *ύφέλεσθαι*, dacă le-ar fi fost cunoscută, nu șic mai mult, dar măcar limba latină, unde aceiași radicală cu același sens de „a ínșela” le-ar fi eșit înainte în *fallo*, *falsus*, *fallax* și *fallacia*. Negreșit că comparațiunea cu limba sanscrită ar fi reversat o lumină și mai întinsă asupra cestiuiní, probând că 'n *φηλήτης* și 'n vorbele latine corespunđetőre s'a perdut un *s* inițial, că forma completă este *σφηλήτης* și *sfallo*, că prototipul s'a păstrat mai bine chiar la Greci în *σφάλλω*,¹⁷ a da jos și a amăgi etc.; dar și fără acestea, limba latină ea singură, decă nu procura filologiei grece în privința lui *φηλήτης* adevérul întreg, cel puțin o aducea fórte aprópe.

VIII. Comparațiunea bilinguică este primul pas cătră sciința comparativă a limbilor. Înainte de acest pas nu există nemic, căci — după cum v'am spus — orí-ce comparațiune

¹⁷ Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1873, in-8, p. 374.

presupune cel puțin doi termeni. Cu tot geniul lor speculativ, nici Grecii, nici chiar Indii, nu pot figura în istoria filologiei comparative. La Elini, a vorbi două limbi — era un termen de ocară. *Διγλωσσοσ*, om cu două limbi, însemna pe pungaș. Ori-care să fi fost sensul metaforic al acestei expresiuni, adevărat om cu două morale sau cu două fețe, ea nu era menită nici într'un cas a încuragia pe cine-va la studiul limbilor străine. Știința modernă datoresce Indilor și Grecilor foarte mult. Ei ni-au transmis gata generalității gramaticale, distincțiunea între diferitele părți ale cuvântului, o ingenioasă clasificare a funcțiunilor graiului și mai câte altele. D-v. când diceți: „casul genitiv” sau „dativ”, nu v'ați gândit nici o dată, poate, că nu faceți decât a traduce pe *πρωσς γενική* sau *δοτική* a Grecilor. Dar toate acestea nu sînt încă filologie comparativă. Se cere alăturarea unui minimum de două limbi. Acesta se începe abia dela Romani. Predestinați la dominațiunea lumii antice, o dominațiune inaugurată prin supunerea mai multor popore de alt nēm pe însuși teritoriul Italiei, sau mai bine dîcînd chiar în gîturul Urbii Eterne, ei perduseră foarte de timpuriu, din interes practic, acel exclusivism național, acel despreț pentru barbari, acea netoleranță care distingea pe Indi și pe Greci.

Pentru Roman străinul era cel mult un inamic, „hostis”,²⁰ nici o dată o turmă necuvîntătoare, un „mlēc'c'ha” sau un „*ἀγλωσσοσ*”. A învăța o limbă străină, nu era rușine. Patriarcul poeziei latine, betrânul Ennii, se lauda de a avea trei suflete, fiindcă vorbea trei limbi: latină, greacă și oscă.²¹ Cultura elină, mai cu sēmă, devenise în curînd familiară tuturor Romanilor de distincțiune. Până și fanaticul Catone, ba chiar necroplitul plebeu Mariu, au fost siliți să vorbească grecesce. Perfecti în două limbi atât de înrudite ca latina și greca, Romani puteau să concēpă ceva în felul filologiei compara-

²⁰ **Cicer.**, *De off.*, I, 12: „hostis apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.”

²¹ **Aulu-Gell.**, XVII, 17.

tive, mai adăugând din când în când, pe o linie inferioară, câte o excursiune în diverse dialecte italice. Doi omeni de geniu, ambiî din fecunda epocă a lui August, represintă într'un mod strălucit fasa romană în istoria comparaţiunii limbilor: Terentius Varro, pe care amicul său Cicerone îl numia cel mai învăţat fiu al Romei: „doctissimus Romanorum”, şi Verrilius Flaccus, pe care, deşi nu'l puneau atât de sus contimpuraniî seî, totuşi secolul nostru este dator a'l recunoşce fără excepţiune ca pe cel mai mare linguist al anti-cităţii. Chiar filologii elini deveniau comparativi în Roma. Un contimpuran al lui Varrone şi amic cu Cicerone, Grecul Tyrannion, aşezându-se în capitala lumii s'a grăbit a scrie un tractat special despre originea elenică a limbei latine; tractat cunoscut astăzi, din nenorocire, numai după titlu: *περί τῆς Ῥωμαϊκῆς διαλέκτου ὅτι ἐστὶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς*.²² A şice că latina derivă din grécă, este ca şi când s'ar apuca cine-va să dovedescă prin *barba*=*barbe* şi *frunte*=*front*, cum-că limba română e fiica limbei franceze; dar totuşi, bine-rău, este deja un germene de filologie comparativă, şi chiar unicul germene posibil pe cât timp comparaţiunea se mărginesce în două limbi, în loc de a se întinde asupra unui grup întreg. Linguistiî anticî cunoseau şi ei diferite limbi, adesea într'un număr destul de însemnat, dar mai nicî o dată ei nu comparau mai mult de două în privinţa unuia şi aceluiaşi cuvînt. Vorba latină asemănată cu o vorbă grécă nu se punea tot-o dată faţă 'n faţă cu vorba celtică, oscă, umbrică etc., deşi acestea erau nu mai puţin asemămate.

Metoda bilinguică distinge nu numai pe Romanî, dar în acelaşi grad, cu nesce excepţiunii imperceptibile, pe toţi căî s'au ocupat după aceea cu studiul limbilor în periodul empiric al filologiei comparative. În orî-ce ramură a cunoscinţelor umane empirismul se mulţumescă cu puţine fenomene, pe când ştiinţa se întemeiază pe mulţimea observaţiunilor, din

²² *Lersch, Die Sprachphilosophie, II, 104.*

confruntarea, căroră cumpănindu-le, ea scóte legi. Tot așa în istoria filologiei comparative periodul empiric se caracterisă abia prin două limbī; periodul sciințific, din contra, se distinge printr'o tendință din ce în ce mai poliglotică. Periodul empiric se întinde dela epoca lui August până la . . . nu știu, d-lor, cum să vă spun. A țice până la 1800 — e pré mult, până la 1700 — pré puțin. Secolul trecut forméză nu un period separat, ci ca un fel de crisă între cele două perióde, un moment de tranzițiune, de luptă, când ideele sciințifice încep deja a se mișca, dar încă nimic positiv. Periodul empiric cuprinde peste tot vr'o șapte-spre-țeci secolī. Să nu vă speriați, d-lor. Secolī sînt ca și țerile: nu pretutindenī se află locuitorī. Un petec de pămînt în Belgia e mai împoporat decăt immensitatea Saharei. Ceī șapte-spre-țeci secolī din periodul empiric ne vor ocupa cel mult două óre...

IX. Varrone a trăit mai o sută de ani și a scris mai o sută de cărți. Era vėrsat aprópe în tóte sciințele și arțile. Archeologiă, strategiă, agricultură, navigațiune, filosofă, istoriă, poesiă, el a scris de tóte, „de omnibus divinis humanisque rebus”, după expresiunea lui Cicerone. Pe noi ínse ne interesă aci numai tractatul seú „De lingua latina”. Acéstă operă cuprindea 24 de cărți, din cari s'aú conservat abia 5, cari nici ele nu sînt complete²³.

Comparațiunea greco-latină jócă în Varrone rolul cel mai important: *vitulus* — *ιταλός*, *aries* — *ἀρίην*, *malum* — *μᾶλον*, *miliūm* — *μελίην*, *taurus* — *ταῦρος*, *domus* — *δóμος*, *ovis* — *οῖς*, *nox* — *νύξ*, *mensis* — *μῆνες*, *bos* — *βοῦς*, *novus* — *νέος*, *edo* — *ἔδω* etc. Câte o dată Varrone găsesc cuvîntul latin în cele-lalte dialecte italice. Intr'un loc el recurge tocmai la limba arménă. „*Tigru* — țice Varrone — însemnéză la Armenī săgétă; ei numesc așa nu numai pe animalul cel pes-
„triț de felul leului, pe care nimenī încă n'a putut să 'l prinďă „viu, dar și un fluviū fórte furios”.²⁴ In adevěr, dela rădăcina

²³ Cf. *Wilmannus, De Varronis libris grammaticis*, Berolini, 1864, in-8,

²⁴ *De l. lat.*, V, 100.

तिङ् (tig'), a fi ascuțit, noi găsim pe *tigr-* cu sens de săgétă în toate limbile persice, începând dela zendicul *tighri*,²⁵ deși această vorbă lipsese ramurei lingvistice europene.²⁶ Comparațiunile lui Varrone sînt înse sigure numai atunci când cuvîntul latin e quasi-identic cu cel străin prin sunet și prin semnificațiune. Din dată ce dispăre cît de puțin această quasi-identitate, nu-î mai rămîne nici o busolă, nici un criteriu care să-l povățuiască. Ast-fel el compară foarte bine pe imperativul latin *ite* (mergeți!) cu imperativul grec *ἴτε*; étă deja un început de morfologie comparativă, punându-se față 'n față pînă și formele gramaticale; înse această cale nu'l duce departe. Varrone nu pôte găsi nici o înrudire la Greci și la Latini între presintele indicativ al aceluia-și verb: *eo* și *εἶμι*; o miopiă tot atât de curiosă ca și când ar țice cineva că vorba noastră *gutturăin* derivă din latinul *guttur*, nu înse și cuvîntul *gît*, precum nici *gîtlejul*. Intr'un alt pasagiu Varrone compară pe *providere* cu *προιδεῖν*, căci aci, grația lui *pro* pus în cap, asemenarea între ambii termenî este așa țicend duplă; dar tot dînsul, cu câte-va rînduri mai sus, nu recunósce nici o încuscrire între *videre* și *ιδεῖν*. Lipsa lui *pro* și disparițiunea digammei în *id* e de ajuns pentru a'l încurca. Ce e digamma, vè este cunoscut, d-lor, din gramatica grécă. Sciți de acolo că acest sunet, care se pronunța ca ceva intermediar între *u* și *v*, bună-óră ca englesul *w*, se scriea prin doi *Γ* suprapuși, adecă ca latinul *F*, de unde îi vine și numele de „di-gamma”. Sciți de asemenea că alfabetul ionic n'o avea, fiind conservată numai în dialectul eolic și'n unele inscripțiuni arhaice. Totuși în poesia homerică digamma se pôte încă restabili cu ajutorul prosodieî. De exemplu, când Homer țice: τὸν ἰδὲ ἰδών (ve-țlîndu'l) — alegem într'adins un cuvînt cu rădăcina *id* — de'naintea lui *ι* se restituă digamma: τὸν δὲ *F*ιδών, căci

²⁵ **Gosche**, *De ariana linguae armeniacae indole*, Berolini, 1847, in-8, p. 42. — **Justi**, *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864, in-8, p. 134. — **Lagarde**, *Gesammelte Abhandlungen*, Leipzig, 1866, in-8, p. 201. — **Vullers**, *Lex.*, I, 487.




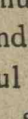
²⁶ Veđi totuși o ipotesă a lui **Fick**, în *Kz.*, XX, 361.

altmintrea ar fi trebuit să se contragă în τὸν δ'ιδών.²⁷ Tóte acestea le sciți deja; ceea-ce voită adăuga aci, ca un rezultat propriu al filologiei comparative, este numai că în cele mai multe casuri prin digamma se înlocuesce la Greci primitivul *v*, pe care Latiniți, éráși în cele mai multe casuri, îl păstréză intact. Astfel latinul *vid* și grecul *ἰδ* aparțin la aceeași rădăcină **विद्** (*vid*). Varrone o ghicesce în *providere*=*προιδεῖν*, dar n'o observă în *videre-ιδεῖν*. Cu alte cuvinte, el póte discerne pe $A=A$ numai în compositiunea $a + A = a + A$, acolo adecă unde identitatea devine mai palpabilă prin aglomerațiune de elemente asemenate.

Când îi lipsesce de tot un termen de comparațiune, când vorba latină nu se regăsesce sub aceeași formă și cu același sens nici la Greci, nici la cei-l'alți Itali său pe așuri în apropiare, Varrone e și mai încurcat. El derivă atunci *pratum* (țarina) din *paratum* (ceva gata), sub pretext ca țarina e gata fără muncă: «quod sine opere paratum». *Panis* (pâine) i se pare a proveni din *panus* (fuior), fiindcă — dice el — pâinea avea altă dată forma de fuior. *Lux* (lumina) se nasce din *luere* (a deslega), căci lumina deslégă întunerecul: «ab luce dissolvuntur tenebrae». *Scutum* (pavăza) este *secutum* (tăiat în bucăți), fiind că se compune din bucăți tăiate etc. Precum vedeți, în *lux* el nu mai e în stare de a recunósce pe *λύχνος* (felinar), *λευκός* (alb), *ἀμφι-λύκη* (semi-lumină); nici în *scutum* pe *σκεπή* (hațnă) și *σκῦτος* (pele). O schimbare cât de mică în sunet saũ în semnificațiune îl face pe dată să'si pérđă cumpătul. Nu mai vorbim despre *pratum* saũ *panis*, pentru limpeđirea cărora îi trebuia sanscrita. Dar ceia-ce nu se póte ierta nici chĩar lui Varrone, este de a nesocoti o identitate atât de pipăitã precum este aceia între *πατήρ* și *pater*, orĩ între *χιών* (zãpadã) saũ *χειμα* (érnã) și *hiems* (érnã). Pe *hiems* el derivă din *multi imbres* (multe ploĩ)!! Apoi lãsând pe *πατήρ* la o parte, deduce pe *pater* din *patere* (a se ivi), dând

²⁷ Cf. **Hoffmann**, *Quaestiones homericae*, Claustraliae, 1848, in-8, t. 2, p. 26 sq.

acestei nenorocite etimologie o explicațiune dintre cele mai ecuivoce, pe care îmi veți permite, d-lor, de a nu vă traduce: «pater quod patefaciat semen, nam tum esse conceptum patet, inde cum exit quod oritur».

X. Pentru Varrone, ca și pentru toți filologii din periodul empiric, consónele erau ceva, vocalele nimic. El ar fi rîs decă i s'ar fi spus că un *a* nu se preface în *ae*, nici vice-versa. *Aqua* (apa) — țice Varrone — vine din *aequus* (oblu). Semnificațiunea și forma se opun d'o potrivă acestei etimologie. Dela *aequus*, ce e drept, Romanii numău *aequor* sau *aequora* immensul luciú al mării. Vastitatea oceanului are un aspect de imobilitate. Marea se pare a fi o întindere mórtă. Insuși cuvîntul *mare*, goticul *marei*, celto-irlandesul *muir*, slavicul *more*, grecul *μαρός* în *Αυφι-μαρος*, precum se chîamă în mitologia elenică un fiú al lui Poseidon, țeul oceanului, — derivă din rădăcina $\sqrt{\text{m}}$ (mar), a muri, de unde sanscritul मरु (maru) — pustietate²⁸ și numele *mortii* în tóte limbile ario-europée. Nicí o dată ínse și la nicí un popor proprietatea de oblu n'a caracterisat pe apa în genere. Din contra, apa este tot ce póte fi mai nestatornic, mai mișcat, mai ne-oblu. Acéstă undulositate s'a resfránt pánă și în scrierea ideografică a popórelor primitive, cari recurgeau la ingeniosul mijloc de a 'și zugrăvi ideele. Ierogliful chinez pentru apă, *c'uang*, presintă zigzagurí: ; ierogliful egiptén, *nun*, de asemenea: . Chinesii nu s'au ínțeles cu Egiptenií, ci au represintat unii și alții, fie-care într'un mod independinte, prima impresiune ce o lasă omului aspectul apei, întocmai precum sórele a fost ideografit de cătră dínșii d'o potrivă prin ierogliful . Chiar litera ebraică *mem*, מ, care însemnéză apă, ofería de'nțeiú forma ideografică ²⁹. Falsă sub raportul semnificațiunii, etimologia varroniană *aqua=aequa* e nu mai puțin falsă în privința formei. În *aequus*, arhaicul

²⁸ Curtius, *Grundzüge*, 333.

²⁹ Brugsch, *Hieroglyphisch-demot. Wörterb.*, 737. — Farrar, *Chapters on language*, London, 1873, in-8, p. 126. — etc.

aiguos,³⁰ *ai* — precum sciți din lecțiunea trecută — este o gunificațiune din *i*. Rădăcina lui *aequus* cată dară să aibă un *i*, care nu se putea sui la *a* în *aqua*. Prin urmare *aqua*, sub nici un punct de vedere, nu pôte fi *aequa*. Imi veți spune înse că ar fi curios a pretinde dela Varrone cunoscerea sanscritului ऋ (ap)—apă, zendicului *ap*, perso-achemenidicului 𐎠𐎡𐎴𐎠𐎡𐎴 (âpi), huzvareticului *âp*, parsicului *âw*, persianului آب (âb) etc. etc. Așa este; și chiar să le fi cunoscut, el n'ar fi înțeles corelațiunea între *ap* și *aqua*, căci — să nu rîdeți, d-lor — nu avea fericirea de a sci romănesce. Al nostru *apa* din *aqua* l'ar fi convins pe dată că aricul *ap* nu este nici el alt ceva decât o modificare fonetică dintr'un primitiv *akva*, operată sub influința regresivă a labialei *v*, care de'nțăi și-a acomodat pe guturalul *k*, adecă l'a prefăcut într'un sunet mai înrudit, într'o altă labială, în *p*: din *akva* — *apva*, ér după aceia s'a asimilat însuși *v* acestui *p*: din *apva* — *appa*, după cum se și află scris în Vede, de unde apoi simplul *ap*. Când v'am spus, d-lor, că prin intermediul limbei române Varrone lesne ar fi putut surprinde nu numai identitatea între aricul *ap* și latinul *aqua*, dar și prioritatea acestui din urmă, vă rugați de a nu rîde. În adevăr, marea importanță a formei noastre *apa* din *aqua* pentru a restabili pe un *akva* primitiv, mai vechiu decât sanscritul *ap*, a fost constatată de-mult de cătră doi maiștri în filologia comparativă, pe cari nu'i amețta asupra limbei române vre-o predilecțiune patriotică: Curtius³¹ și Ascoli³². Ori-cum să fie, Varrone nu putea cunósce tóte acestea. Da; înse el era în stare de a compara pe latinul *aqua* cu vechia formă ger-

³⁰ **Corsen**, *Ueber Aussprache etc. der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1868, in-8, t. 1, p. 374.

³¹ *Grundzüge*, 412, nota.

³² **Ascoli**, *Lezioni di fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino*, Torino, 1870, in-8, p. 78: „La speciale consonanza, che è tra la forma asiatica e l'*apa* rumeno o l'*abba* sardo, manifestamente non importa una speciale continuità storica fra questi e quella, poichè i due termini romanzi risalgono, come vedemmo, alla figura latina: *aqua*. Ma si può domandare, se ad un antichissimo *akvo* non rivenga alla sua volta, per analogo processo, l'*ap*- indo-irano...“

manică *ahva*, având același înțeles de apă și apropiându-se de cuvîntul latin până și prin guturală³³. Identitatea între *aqua* și *ahva* se aruncă în ochi, chiar fără a ști cineva mai de'nainte legea de filologie comparativă că vechiul germanic *h* corespunde tot-d'a-una latinului *c*, *k*, *q*. Incepînd dela Cesar, Romaniî cunoscău sôrte de aprópe pe Germani, cari tocmai în timpul lui Varrone distruseră superbele legiuni ale lui Var. Cum dară atunci în tractatul „De lingua latina», unde noi am întîlnit până și o vorbă arménă, nu se găsește, dacă nu mă înșelă memoria, nici un singur cuvînt germanic?³⁴ Să fi cunoscut pe *ahva*, este probabil că Varrone n'ar mai fi căutat în deșert pe *aqua* în *aequa*.

XI. La începutul acestei lecțiuni v'am vorbit, d-lor, despre importantul punct în care filologia comparativă merge braț la braț și chiar se confundă cu filologia propriu ȕisă. Acesta se întîmplă atunci când istoria unui cuvînt se cercetéză nu numai prin comparațiunea diferitelor sale manifestațiuni la mai multe némuri congenere, dar încă se urmărește pas la pas, din secol în secol, în monumentele literare succesive ale unui singur popor, cu scop de a i se descoperi acolo forma și accepciunea cele mai vechi posibile. Sub acest raport Varrone a adus mari servicii studiului comparativ al limbei latine. Să vă dau vr'o doă exemple. «De-rivațiunea cea mai probabilă a lui *mane* (diminéta) — ȕice «el — este dela *manus*, cuvînt care la cei vechi însemna «bun, precum și Grecii numesc cu venerațiune desdiminéta «φῶς ἀγαθόν (lumină bună)». Acest pasagiú e admirabil. Observ în parentesă, d-lor, că și romănesce, când cerul se înseninéză, se ȕice că «se rěsbună», adică se face *mai bun*. «*Cascus* — spune Varrone într'un alt loc — este o vorbă «sabină, trecută și'n limba oscă. Cu înțeles de vechiu ea «ne apare în versul lui Enniú:

„Quam priscei casci populi tenere Latini,

³³ **Diefenbach**, *Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache*, Frankfurt, 1851, in-8, t. 1, p. 85 sq.

³⁴ Cf. **M. Müller**, *Lectures*, IV.

„și mai clar încă în Maniliu :

„*Casum duxisse cascam non mirabile est,*

„*Quoniam Caron eas conficiebat nuptias.* .

„de asemenea în epigrama lui Papin contra unui tînăr numit Casca etc.” Doă-trei pasaje ca acesta rescumpără toate erorile lui Varrone! Une-orî el nu se sfiesce a trage lumină până și din alăturarea vorbelor arhaice cu idiotismele țărănesci, această nesecată fântână, abia atinsă chiar astăzi, de prețioase descoperiri în filologia comparativă modernă. Așa, de exemplu, dîcînd că la Latiniî cei vechi *unum* și *multa* erau sinonimi, Varrone adauge: „și astăzi țeranii (rustici) „cînd tîrnă vin în butoiu sau în burduf, pe cea întăia ôlă „descărcată o numesc *multa*”... Mă opresc aci. Nu vë pot vorbi, d-lor, despre ceea-ce este nîmerit, adesea fôrte interesant, în tractatul „De lingua latina” sub privința curat filologică, unde înse elementul comparativ nu jîcă nici un rol și unde, tot-o-dată, Varrone nu face generalmente decăt a reproduce pe predecesorii sei Greci, începînd dela Aristarch. Astfel sînt observațiunile sale despre analogia în limbă, despre importanța casurilor oblice pentru etimologiă etc. Mă grăbesc a vë face cunoscut pe un alt lucéfër, care întrece prin spirit critic și lasă departe în urmă prin divinațiune pe contimpuranul seu Varrone.

XII. Doi scriitorii latini de prima ordine din epoca lui August avuseră aceiași sôrte de a fi omorîți de cătră prescurtatorii lor: istoricul Trogus Pompejus și lingvistul Verrius Flaccus. Opera celui de'nteiu a fost cîuntită în secolul II după Crist de cătră un Justin ; cel-l'alt, cu vr'o sută de ani și mai tărdui, încăpu pe grosolanele mîni ale unui Fest. Mulțumit cu Justin și Fest, căci lectura unor abreviațiuni nu cerea atătă muncă, publicul a uîtat în curând pe Trog și pe Verrii, astfel că originalurile, ne mai copiîndu-se pentru usul nimenui, aă ajuns a dispăre din circulațiune. Prin această fatalitate, noi posedem astăzi tractatul „De verborum significatione” numai în indigesta prescurtare a lui Fest, carele

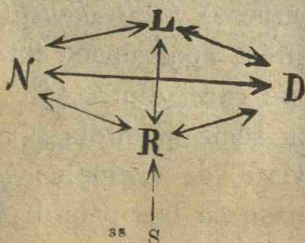
se pare a fi adaus pe ici-colea câte ce-va dela sine, une-orî fără să observe că cuvintele sale contradic pe ale lui Verriü. Aşa într'un loc latinul *agnus* (miel) este identificat cu grecul *ἀγνός*, o comparațiune foarte remarcabilă pentru acea epocă; pe când ce-va mai jos tot *agnus* se deduce din grecul *ἀγνός* (curat). Acéstă din urmă etimologia, atat de inferiöră celei de 'nteitü, nu cum-va aparține lui Fest? Absurda derivațiune a cuvîntului *aqua* din *a qua jwamur* (de care ne bucurăm!) se potrivește și mai puțin cu geniul lui Verriü. Băgată între articolul despre *aquaelicium* și între acela ce se începe prin *aqua et igni*, noi am fi dispuși a o crede invențiune propriă a lui Fest. Mă veți întreba înse: de ce atâta parțialitate pentru Verriü? Ore nu putea și el să greșescă, după cum greșise Varrone în derivarea lui *hiems* din *multi imbres*? Negreșit; greșesce câte-o-dată și un Moltke, dar nu greșesce ca Benedek, precum și vice-versa nemeresce une-orî și un Benedek, dar nu nemeresce ca Moltke.

Comparațiunile greco-latine ale lui Verriü sînt fără alăturare mai dificile, basate pe o analiză mai profundă, decât ale lui Varrone. Ast-fel sînt: *acus* (ac) = *ἀκόνη* (cute), *lupus* = *λύκος* (lup), *lugeo* = *λυπέω* (întristez), *brevis* (scurt) = *βραχύς*, *cervus* (cerb) = *κεραός* (cornut), *deus* (deu) = *θεός*, *folium* (fóia) = *φύλλον*, *gloria* = *κλέος* (gloria), *penna* (pénă) = *πετηνός* (sburător) etc. Este un abis între *cervus* = *κεραός*, etimologia confirmată de filologia comparativă modernă, și între comica opiniune a lui Varrone cumcă *cervus* se trage dela *gero* (port), fiindcă pörtă ceva, adecă nesce córne mari. Prevenind pe Pott,³⁵ Verriü surprinde înrudirea grea de recunoscut între *lugeo* și *λυπέω*. Constatând pe *brevis* = *βραχύς*, Verriü avea mai puțin decât un pas până la *levis* (ușor) = *ελαχύς* (mic), doă etimologie éráși verificate astădi printr'o scrupulosă analiză sciințifică. Era și mai îndrăsnéță pentru acel timp ecuațiunea *gloria* = *κλέφος*, pe care filologia com-

³⁵ Pott, *Wurzelsörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Detmold, 1867, in-8, t. 1, p. 1289.

parativă actuală a demonstrat-o prin forma intermediară *clovosia*³⁶. Pe *albus* (alb) Verrîu îl compară tot-o-dată cu grecul *ἀλφός* și cu sabinul *alpus*, mai punând în legătură cu acești trei termîni numele Alpilor. Nicî chîiar știința lingvistică din secolul nostru nu pôte face ceva mai mult, afară numai dîră de a mai adăuga cătră aceiași rădăcină *alb* pe vechiul germanic *elbiz* (lebedă). Inse, d-lor, nu aci este meritul cel mare al lui Verrîu.

XIII. Așî observat deja din prima mea lecțiune, cînd am analizat originea cuvîntului „doîna», că temelia științei comparative a limbilor este fonologia, doctrina ce ne arată modul de trecere a unui sunet din limbă în limbă, ér în una și aceeași limbă din secol în secol. Varrone nu avea în această privință nicî o idee determinată. El nu era în fonologiă mai tare decăt Platone, carele deriva pe *στάσις* (stare) din *ἀΐσις* (ne-mergător), creșdend că silaba inițială *st* s'a adaus din eufoniă, crescend ca un fel de cîupercă!³⁷ Pentru Varrone de asemenea aprópe tóte sonurile sînt înrudite saũ bune de înrudit. Intr'un loc el ne spune că *l* și *s* trec a d e sea unul într'altul: „*l* et *s* inter se saepe locum commutant», afirmând astfel o imposibilitate fonetică în limba latină și 'n totalitatea limbilor, o imposibilitate fără excepțiune, căci chîiar acolo unde în realitate un *l* a înlocuit pe un *s*, acesta s'a întemplat prin intermediul unui *r*, adecă $s=r=l$. Rolul de tranșițiune al lui *r* s'a resumat într'un mod fôrte ingenios de cătră ilustrul meu amic profesor Hugo Schuchardt dela Halle prin această figură:



³⁶ **Corssen**, *Kritische Beiträge zur lateinischen Formenlehre*, Leipzig, 1863, in-8, p. 5359.

³⁷ **Plat.**, *Cratyl.*

³⁸ **Schuchardt**, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866, in-8, t. 1, p. 140. — Cf. *ibid.*, t. 3, p. 72.

Prin intervenirea lui *r*, un *s* p \acute{o} te deveni *n*, *l* sau *d*; nici o-dată îns \acute{e} d'a-dreptul, dup \acute{a} cum d'a-dreptul trece *n* sau *d* în *l* sau în *r*. Intr'un alt loc, compar \acute{a} nd pe *lymp \acute{h} a* (d \acute{i} na ap \acute{e} i) cu *nymph \acute{a}* , cea-ce este corect,³⁹ Varrone adaug \acute{a} în z \acute{a} p \acute{a} c \acute{e} l \acute{a} c \acute{a} tot a \acute{s} a în Enni \acute{u} *Θ \acute{e} tis* se scrie *Thelis*, f \acute{a} r \acute{a} s \acute{a} se g \acute{a} nd \acute{e} sc \acute{a} m \acute{a} car c \acute{a} este în vorb \acute{a} *l=n*, \acute{e} r nu un cas eterogen isolat *l=th*, datorit în *Thetis=Thelis* anume dissimila \acute{t} iunii, spre a se \acute{i} nl \acute{a} tura vecin \acute{a} tatea a doi *t* intr'un cuv \acute{i} nt str \acute{a} in, neob \acute{i} c \acute{i} nu \acute{i} t pentru urech \acute{a} \acute{s} i gura Romanului. Necunoscut \acute{a} lui Varrone, fonologia în periodul empiric al filologiei comparative e fi \acute{c} a lui Verrit \acute{u} , cu acela \acute{s} i drept cu care în periodul sciin \acute{t} ific ea este — despre ac \acute{e} sta într'o alt \acute{a} lectiune — fi \acute{c} a lui Rask, Grimm \acute{s} i Burnouf.

Marele autor al tractatului „De verborum significatione” se silesce la fie-care pas a 's \acute{i} da s \acute{e} m \acute{a} despre tranzi \acute{t} iunea normal \acute{a} a sunetelor, at \acute{a} t în limba latin \acute{a} dup \acute{a} diverse epoce, precum \acute{s} i 'n compara \acute{t} iune cu gr \acute{e} ca. D \acute{i} c \acute{e} ndu-ne c \acute{a} *stlata* este numele unu \acute{i} fel de corabi \acute{a} *lat \acute{a}* , „a latitudine”, el observ \acute{a} c \acute{a} prin aceia \acute{s} i lege, „consuetudine”, *st* s'a perdut de 'naintea lui *l* în *stlocus=locus* (loc) \acute{s} i 'n *stlis=lis* (c \acute{e} rt \acute{a}). Apoi constat \acute{a} c \acute{a} latinesce *r* înlocuesce ad \acute{e} sea pe un *s* mai vechi \acute{u} , aduc \acute{e} nd ca exemple: *meliosibus=melioribus*, *majosibus=majoribus*, *lasibus=laribus*, *fesiis=feriis*, *dasi=dari* etc. În acela \acute{s} i chip ne arat \acute{a} c \acute{a} *s* a desp \acute{a} rut une-or \acute{i} de'naintea lui *m* în interiorul cuvintelor: *dusmosum=dumosum*, *cosmittere=commitere*, *casm \acute{e} nae=camenae*. De aci prin *fedus=hedus* (ted), *folus=holus* (buru \acute{e} n \acute{a}), *fostis=hostis* (inamic), *fostia=hostia* (victim \acute{a}), el ilustre \acute{z} \acute{a} confusiunea între *f* \acute{s} i *h* în limba latin \acute{a} , o confusiune pe care, d \acute{i} ntre t \acute{o} te limbele romanice, a \acute{u} mo \acute{s} tenit'o mai cu s \acute{e} m \acute{a} spani \acute{o} la \acute{s} i rom \acute{a} na, c \acute{a} te-o-dat \acute{a} ch \acute{i} ar în acelea \acute{s} i cuvinte, de exemplu: *horno=horn* din *furnus*, cu deosebire \acute{a} îns \acute{e} c \acute{a} la Spaniol \acute{i} *h* pentru *f* a remas numai în scriere, per \acute{d} \acute{e} ndu-se în pronun \acute{t} ia \acute{t} iune, pe c \acute{a} nd noi,

³⁹ **Savelsberg**, *Lautwandel von n in l*, în *Umbrische Studien*, Kz., XXI, 102-5.

din contra, îl rostim pe cât se póte de clar. In tipăriturile române din secolii trecuți aceeași vorbă, adesea pe aceeași pagină sau chiar în aceeași frasă, se scrie o dată cu *f* și odată cu *h*. Iată, bună oră, un pasagiu din «Viețile sfinților» de mitropolitul Dositeu:

« . . . désupra turnà smóla *herbinte* déu străbátut de laú fript, décié «laú bătut cu toege preste tot trupul de i saú înfípt ctúlinele prin carne, «décié l'aú băgat întró gropilă saú turnat pregíur dínsul uncrop *flerbinte*⁴⁰...»

Dar să revenim la Verriú. Correlațiunea între latinul *s* și spiritul aspru al Grecilor nu póte nici ea să 'i scape din vedere. Ca specimení despre acéstă «pro aspiratione Graecorum *s* littera posita», el citéză: *επτά*=*septem* (șepte), *ῥήμι*=*semi* (jumătate), *ῥλη*=*silva* (pădure) *ερπετός*=*serpens* (șerpe), *ἕξ*=*sex* (șese), *ὄλκος*=*sulcus* (brasda). Varrone, întrú cât ímí aduc aminte, recunosce pe *s*=*'* numai în *sus* (porc)=*ῥς*, unde ínse nu era lucru greú, căci și Elinii scieatú *σῦς*. Apoi ca probă despre transițiunea lui *d* în *l*, Verriú aduce pe vechíul latin *dacrima* în loc de *lacrima*, comparându'l cu grecul *δάκρυ*. Anevoe póte să cređă cine-va că tóte acestea ni le spune un biet «maître d'école» sînt acum aprópe doá mii de ani! Și să nu uitați, d-lor, că noi cunóscem pe Verriú numai prin caricatura lui Fest. Ce ar fi óre, dacă am posede însuși originalul!

XIV. Față cu înălțimea la care se rădicase Verriú la începutul periodului empiric al filologiei comparative, ér până la un punct chiar Varrone, este cúdat de a vedé mai puțin tact, o metódă mai fără frâu, la unii linguisti din țilele nóstre. Am aci de'naintea mea câteva cărți, apărute abia de cincíșese ani tocmai în acea profundă și laboriósă Germaniă, care se póte numi cu tot dreptul cuib al sciinței comparative a limbilor. Intr'una din ele autorul, plecând dela un *hvar*, aduce de acolo numele Dunării prin urmátórea călătorii sprincenată: *hvarjava*=*hvanjava*=*dhvanjava*=*dhvaniva*=*dhvanva*, unde se opresce un moment ca la o rescruce, por-

⁴⁰ **Dosofteiu**, *Sinaxar*, Iași, 1683, in-f., la nov. 15.

nind apoi în două direcțiuni, una mai lungă prin *dhvanva* = *dhvanuva* = *dhanuva* = *danuba* la *Danubius*, alta mai scurtă prin *dhvanva* = *dhvanau* = *dhvonau* la *Donau*!⁴¹ Autorul celei-l'alte cărți identifică vorba finesă *aura* (plug) cu latinul *aurum* (aur) și cu egipténul *auru* (bob), trăgând de acolo sublima concluziune că pe malurile Nilului turmele mâncau nesce bob auriu.⁴² Pe toți înse ȳ-au întrecut filologii nostri români, începând dela dicționarul etimologic publicat în Buda la 1825, compus de mai mulți autori în curs de peste trei-deci de ani: „a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum”, unde *slava* vine din *εὐλάβεια* și *slab* din „debilis”, ér cuvântul de tot nou *băcan* sau *băcal*, pe care ni l'au dat Turcii în epoca fanariotică împreună cu *mezelicurile* și *zarzavaturile*, **باققال** (baqqal), se deduce din spaniolul *buhonero*!⁴³ Mi se va plăce înse că la 1825 știința comparativă a limbilor era pretutindeni în fașă. Așa este. Aveți dreptate. Noi sîntem acum în 1874. Voiŭ lua dară o carte română eșită la lumină numai cu vr'o două ani înainte. Este primul volum din „Opere complete de George Baronzî”. *Complecte*, nu *complete*; cunoscințele autorului în limba latină se arată astfel dela al doilea cuvînt al titlului; și totuși d-sa este un latinofil în culme! Știți ore de unde vine numele orașului nostru *Slatina*? Slavonesce *slatina* însemneză „baltă” și „apă sărată”.⁴⁴ Nu! D. Baronzî protestă. Observând pe chartă că Slatina se află la trecătórea Oltului, d-sa ne asigură că acest oraș nu póte fi alt ceva decăt: „*saltus*, loc de săltare dintr'o Româniă în alta”.⁴⁵ La noi mai există o grămadă de alte „Slatine”, tóte în nesce localități mai mult sau mai puțin salifere, precum este délul Slatina în Putna, satul Slatina în Muscel, părăul Slatina în Bacău, monastirea Slatina în districtul Suceveŭ, isvorul

⁴¹ **De Marle**, *Ursprung und Entwicklung der indo-europäischen Sprachen*, Hamm, 1866, in-8, p. 497.

⁴² **Helfferrich**, *Turan und Iran*, Frankfurt, 1868, in-8, p. 28.

⁴³ *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*, Budae, 1825, in-8, passim.

⁴⁴ **Miklosich**, *Lexicon palaeo-slovenicum*, Vindobonae, 1865, in-8, p. 857.

⁴⁵ **Baronzî**, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, in-8, p. 79.

mineral Slatina etc. Ar fi interesant de a ști, dacă și acestea toate au servit pentru săltare! Iată, din nefericire, un punct pe care nu-l lămuresce autorul minunatei «săltări dintr'o Româniă în alta», executate negreșit pe podul de fer dela Slatina, căci altmintea ar fi fost pré-periculósă.

Dar ce să mai vorbesc óre despre d. Baronzi și mai mulți alți ca d-lui, când o lingvistică tot așa de săltătoare distinge la noi până și pe representațiunea filologică a Societății Academice! Să luăm cuvîntul *ciubuc*. Veți fi avînd naivitatea de a crede, ca și mine, că este turcescul قۇبۇق (c'ubuk)? Eróre! Societatea Academică ne spune că «*ciubucu* pote fi romanicu, formatu din *tubus*, «și a nume d'in una forma *tubiacus*...»⁴⁶ *Dulapul* turcesc, دولاپ (*dulab*), are și el aceiași sörte. Societatea Academică ñice: «a joca cuiva unu dulapu=a l'amagi cu mare dibăcia; «a inverti dulapuri=a ambla cu insellatorie; aceste d'in urma «frasi și alte asemeni, in cari intra *dulapu* cu acea-asi insemnare de artificiu, fac a presupune cu destula probabilitate, «co cuventul se refera la *dolu*=*dolus*=δόλος...»⁴⁷ Societatea Academică n'are nevoie de a ști că la Turci دولاپ قورماق (*dulab qurmaq*) însemneză de asemenea a înșela pe cine-va, ér originea acestuï idiotism provine dintr'una din semnificațiunile cuvîntuluï *dulab* tot la Turci, adecă «rótă» și «scrînciob», de unde apoi printr'o naturală metaforă: a învërti pe cine-va până la ametëlä. Societatea Academică n'are nevoie de a ști că existința *ciubuculuï* la Români este strîns legatã de existința *tutunuluï*, توتۇن (tütün), pe care, chîar dacã am presupune că a fost cunoscut în Europa înainte de descoperirea Americei, totuși nu l'a întrodus la noi împëratul Traian ci *tutungiul*, توتۇنجى (tütüngi).

O asemenea filologie comparativă, ilustratã aci prin doã exemple dintr'o mie, este fără alăturare inferiörã — nu ñic genialuluï Verriü, dar până și luï Varrone. Ceia-ce caracterisã

⁴⁶ *Glossariu*, p. 167.

⁴⁷ *Ibid.*, 236.

lucrarea lexicografică a Societății Academice, dela un capăt până la altul, este : 1. Extrema puținătate a limbilor puse în comparațiune, reduse în mai totalitatea casurilor la latina și grăca ; 2. Perpetua nesocotire a legilor fonologice, basa lingvisticei actuale ; 3. Desevărșita lipsă de element istoric. Pe când deja Varrone își dedea ostenéla, după cum ați vețut, de a nu decide asupra formei și semnificațiunii unui cuvânt mai 'nainte de a'l urmări în monumentele cele vechi ale latinității : în Enniū, Maniliū, Catone etc.,—Societatea Academică, din contra, nu aduce o singură dată măcar un pasagiu din Coresi, Dosofteiu, Varlam, Cantemir și cei-l'alți scriitorii români până la 1700, ba nici după 1700 ! Dacă periodul empiric al filologiei comparative se începe cu Varrone și Verriu, atunci n'am avé óre dreptul de a pretinde că acéstă Societate Academică face parte integrantă dintr'o epocă și mai primitivă ? Lăsând'o dară în latură ca pe un „hors-d'oeuvre”, mă voiū întórce în lecțiunea viitoare la șirul istoric, întrerupt printr'o digresiune cam lungă, dar pe care am crețut a fi necesară, căci misiunea acestei catedre, o misiune uneori desplăcută pentru acela ce profesă și pentru unii dintre cei ce'l ascultă, este nu numai de a arăta adevăratul drum de urmat, ci tot-o-dată de a vē semnala mai de'nainte, ferindu-vē de ele, înșelătorele poteci pe unde ați rētăcit alții. Derivațiunea *dulapului* și a *ctubucului* dela Rem și Romul, îmi aduce aminte famosul raționament al capitanului Fluellen într'o dramă a lui Shakspeare. El dicea că Macedonia séménă cu provincia englesă Monmouth, fiindcă în ambele se află câte un fluviū în care se găsesce același fel de pesce, de unde conchidea apoi că și Alexandru Macedonénul trebuia să fi séménat cu regele englez Enric V!⁴⁸

⁴⁸ Acéstă apropiare între Fluellen și o speciă de filolog, a făcut'o deja **Benmes**, *A comparative grammar of the modern aryan languages of India*, London, 1872, in-8, t. 1, p. 10.

LECȚIUNEA III.

PERIODUL EMPIRIC:

EVUL MEDIU. — SCOLA EBRAIZANTĂ.

I. Scăderea filologiei comparative după Varrone și Verriū. Fonologia în Priscian. *Barba=saqâl*. — II. Clasificațiunea fiziologică a sunetelor limbei române. — III. Corespondința fonetică față cu acomodatiunea, asimilațiunea și disimilațiunea. *Boboteză*. Casurile progresive și casurile regresive. *ἴππος* și *ἴκκος*. *Cubitus=coldo*. — IV. Legile sociale ale alfabetului. *D=l*. Alt lucru mustățile, și alt lucru blana. *Sandhi* și *vikâra*. — V. Filologia comparativă a lui Dante. Teoria *io*. Dreptul Tungusilor la germanism. — VI. Pretinsa importanță lingvistică a Rusaliilor. Ce a făcut creștinismul pentru filologia comparativă până la *British Bible Society*? — VII. Prima colecțiune poliglotică a lui *lată-nostru*. Aventurele lui Schiltberger și bărboșia Românilor. *Quei ei inna barba!* — VIII. Primul vocabular de limbă orientale. Tarcismul Comanilor. — IX. Prima comparațiune între sanscrita și limbele europree. *Suum cuique tribuere*. — X. Diferința între filologia comparativă bilinvgică greco-latină și filologia comparativă poliglotică ebraizantă. Picardul *ejou* și tzaconicul *ēōō*. Minunile lui Guichard. Ebraicul *gab* și românul *bag*. Cum se vorbîa în paradis? — XI. Filologia comparativă la Evreii din evul-mediū. Levi-ben-Gerson și Grimm. — XII. Superficialitatea naturalisată prin scōla ebraizantă. *M=s*, *r=g*, *t=v*. *Bombarda=rimbomba+arde+da*. — XIII. Cum înțelegea Claude Duret „originile, frumusețile, perfecțiunile, scăderile, schimbările, conversiunile și ruinele limbilor”? Români „gens ramassez de divers endroits”. — XIV. *Tată-nostru* românesc în Coresi, în Stroeii, în Happel și în Chamberlayn. Români strămutați în Anglia. Perplexitatea unui naturalist Ungur și a unui istoric German.

Jak zgotowana do pisania karta...
Ca o hărtiă pregătită pentru scris...
Mickiewicz, Dziady.

Domnilor,

I. Ați vedut în lecțiunea trecută, până la ce înălțime puternicul geniū al lui Verriū reușise a rădica rudimentul filologiei comparative. Desfigurată de cătră Fest printr'o

prescurtare insipidă, care a făcut să ăasă din întrebuintare și să se pérđă prețiosul original, opera lui Verriü totuși ne uimesce, smulgënd admirațiunea cunoscăterilor, asemenea unei pânze de maeströ, stricate pe alocuri de timp și de nedibăcia restauratorilor.¹ Dcă Verriü ar fi lăsat discipoli demni de dînsul, sciința linguistică, așa precum o înțelegem noi astăzi, s'ar fi născut cu opt-spre-đeci secoli înainte de Grimm și Bopp; cu atât mai mult că Roma Cesarilor, stăpăna materială a lumii, avea la dispozițiune prin legionarii mai multe limbi de tot felul, decât mai târziu Roma Papilor prin dominațiunea cea spirituală a stolurilor sale de misionari. Până și Senatul Urbii Eterne ajunsese a fi o adunătură poliglotică. Și ce đic Senatul! când însuși tronul imperial devenise ca un stal de teatru, pe care 'l cumpăra saü apuca pe furiș, succedându-se unii după alții, când un Iber, când un Celt, când un Dalmat, un Got, un Sirian, saü cine mai scie cine! Ei bine, d-lor, în loc de a merge înainte, profitând de o temelă deja aședată și de avuția materialului grămădit cu timpul, filologia comparativă n'a fost în stare de atunci încöce nici măcar de a sta pironită pe punctul unde o rădicase Verriü. Staționarismul, ori-căt de reü în sine, ar fi fost un progres față cu pripitul pogoriș, pe care a început ea a se povârni în urma lui August. Toți filologii latini posteriori sint fără a-lăturare mai pe jos nu numai de Verriü, ci chiar de Varone. Mă voiü opri o secundă asupra celui mai celebru dintre dînșii, famosul Priscian, ale cărui opt-spre-đeci cărți „Commentariorum grammaticorum“, scrise sub Justinian, au domnit fără contestațiune pe terenul latinității în tot cursul vécului de mijloc.

Voiü cita un singur pasagiu din Priscian. Să luăm prima consónă din alfabetul latin: *b*. Priscian đice: „*B* transit în

¹) Cf. Corssen, *Über Aussprache* etc., I, 26: „der grösste Philologe und Alterthumsforscher, den Rom gehabt hat, wenn man aus dem unschätzbaren Werthe der Excerpte des Festus und Paullus Diaconus auf das ganze Werk und den ganzen Mann schliessen darf.“

„*c*, ut occurro, succurro. In *f*, ut officio, sufficio, suffio. In „*g*, ut suggero. In *m*, ut summitto, globus glomus. In *p*, ut „suppono. In *r*, ut surripio, arripio. In *s*, ut jubeo jussi“. Așa d^{er}ă, după Priscian, *b* p^ote să trecă în *c*, în *f*, în *g*, în *m*, în *p*, în *r*, în *s*, adecă aprópe în tóte consónele! In acest mod nemic nu mai împedecă pe latinul *barba*, bună-óră, de a fi identic cu ungurescul *szakál* séü cu turecul *صقال* (saqál)—barbă, căci cel înt^eiü *b* trecând în *s* și cel al doilea în *c*, *barba* se metamorfoséză în *sarca*, de unde până la *saqál* sau *szakál* nu e departe. Iată ca ce fel de fonologiă făcea cel mai ilustru dintre urmașii lui Verriü! Priscian nu putea să înțelégă că'n *occurro* din *obcurro* sau în *surripio* din *subripio*, *b* nu trece în *c* sau în *r*, tranșițiune imposibilă în orice limbă umană, ci numai se asimiléză consónei ce-i succede, adecă nu $b=c$, $b=r$ etc., ci $bc=cc$, $br=rr$ și așa mai încolo. Inse, d-lor, eü am uitat că, acest curs fiind abia la început, unii dintre dv., mai novici în lingvistică, sint încă, p^ote, tot atât de înapoiăți ca și Priscian. V^e sim dator, prin urmare, óre-carⁱ lámuriri.

In cele doă lectiuni precedinți, s'aü întrebuintat deja expresiunile *acomodațiune*, *asimilațiune* și *disimilațiune*. In prima lectiune (pag. 26) ați vedut că Maghjarii în cuvintul *danalni* din *dala'ni* aü schimbat pe *l* în *n* „prin disimilațiune pentru a înlătura vecinătatea a doi *l*“. In cea-l'altă lectiune (pag. 55) v'am spus că descendința vorbei *apa* din *akva* s'a operat de'nteii prin acomodațiunea guturalei *k* cu labiala *v*: „*apva*“, și apoi prin asimilațiunea ambelor labiale *v* și *p*: „*appa*“. Asemeni modificări fonetice, provocate de influința altor sunuri învecinate, să fie óre de aceiași categoriă cu trecerea cea independentă a lui *d* în *l*, despre care v'am vorbit tot în lectiunea precedinte cu ocașiunea lui Verriü? Este învederat că nu. $D=l$, fenomen substanțial, nedatorit condițiunilor de vecinătate, basat numai pe natura ambilor terminii ai ecuațiunii, căci *d* și *l* sint d'o potrivă doă consóne dentale sonore, se chiamă „trecere“, mai corect „corespundință fo-

netică“ (*Lautentsprechung*); pe când *cc* din *bc* în *occurro* sau *rr* din *br* în *surrripio*, ca și *pv* din *cv* și *pp* din *pv* în procesul de derivațiune a lui *apa* din *akva*, sînt nesce fenomene accidentale, accidentale chiar atunci cînd sînt puse în joc nesce sunuri omogene, precum este, de exemplu, dentala sonoră *n* și dentala sonoră *l* în disimilațiunea *dalolmi*=*danolmi*; accidentale, căci ele se operă din afară, nu din întru.

II. Înainte de a vë explica acéstă diferință, sim silit, d-lor, a vë familiarisa cu natura fisiologică a sunetelor și pozițiunea lor relativă unul cătră altul. Astfel veți puté mai lesne a vë da sémă despre gradul de apropiare sau de depărtare între ele. Iată un tabel avënd în vedere numai limba română, dar servind tot-o-dată pentru clasificarea elementelor fonetice esențiale ale tuturor celor-l'alte limbi. Vë rog a'l reținé fôrte bine în memoriă, fiind în filologia comparativă ca o temelie, ca o pétră fundamentală, care susține întregul edificiu, deși — o dată aședată — nu se mai vede:

Sonóre	}	a	ó (oa)	}	Vocale			
		e	é (ea)			o	ă (z)	
		i	â (x)	
		u		
Surde	}	ı (j)	ü (w)	Moı	} Semivocale		
		r l		Liquide	
		nı (n')	m	n	Nasale	} Consóne
		h	f		Aspirate	
		j (ž)	đ(z)	Sibilante	
		ș (š)	s	} Spirante	
		v		
		ț (ts)	} Explosive	
		g	gi (g')	b		
		c (k)	ci (é)	p	t	
		Guturale	Palatale	Labiale	Dentale			

2 Despre ț—ts în limbele italice, veți Aseali, *Lezioni di fonologia*, I, 22—3.

III. D. Baudry, în excelenta sa schiță de gramatică comparativă, care, din nenorocire, nu s'a publicat întregă, definește foarte laconic, dar destul de exact, accidentele fonetice ce ne preocupă în acest moment. Să observați, d-lor, că eu vorbesc d'o-cam-dată numai despre acomodațiune, asimilațiune și disimilațiune, deși fenomenele accidentale în fonologie, precum veți vedea mai încolo, sint departe de a se mărgini în aceste trei rubrici. „*Acomodațiune* — Țice Baudry — este atunci când vecinătatea unei litere silesce pe o altă literă de a se schimba pentru înlesnirea pronunțiațiunii, fără însă ca ambele să devină identice; *asimilațiune*, când ele se fac cu totul d'o potrivă; *disimilațiune*, cas mai rar, când dintre două litere identice, mai ales în două silabe învecinate, una se modifică pentru a înlătura repetițiunea aceluiași sunet.“³

Aceste trei accidente sint comune consónelor și vocalelor. În al nostru *urlu* în loc de *ullu* din latinul *ululo*, este disimilațiune consonantică, unul din cei doi *l* devenind *r*; în *cuminec* însă, din *communico*, de unde ar fi trebuit să derive *cumunec*, este disimilațiune vocalică, al doilea *u* devenind *i* pentru a nu repeta pe primul *u*; pe când în *Dumitru* din *Dimitru*, disimilațiunea, éráși vocalică, preface, din contra, pe *i* în *u*. În *semn* (signum), *lemn* (lignum), *pumn* (pugnum), *cumnat* (cognatus) etc. este acomodațiune consonantică, nasala dentală *n* prefăcând în nasala labială *m*, adecă într'un son mai înrudit, pe guturalul *g*; aceeași acomodațiune consonantică nasală ne întimpină în *amnar* din *igniarius*, unde însă mai observăm tot-o-dată asimilațiunea vocalică a inițialului *i* cu finalul *a*: $i+a=a+a$. Un cas și mai interesant de asimilațiune, vocalică și consonantică în același timp, este cuvântul *bobotéză*. Societatea Academică ȡice: „Bobotéza, după învățatul Miklosich compusă din slavicul *bog*—ȡeu și din *botéză*; însă „acéstă etimologieă o dă răđămat pe autoritatea bătrânului

³ Baudry, 43, 87.

„nostru literat Eliade; din parte-ne, considerând că cu-
 „vântul e popular și că poporul nu e capace de asemeni
 „compozițiuni docte, noi credem că *bobotéză* este cuvânt
 „format de popor prin acel proces de duplicare practicat
 „în limba romănescă, ca și în limbele surori . . .”⁴ Nici
 Eliade, nici Societatea Academică, n’au dreptate. Pentru a
 constata adevărata origine a vorbei, trebuia s’o urmărească
 în toate provincialismele române. În Transilvania, anume în
 munții Abrudului, mi s’a întâmplat o dată a întrebunța cu-
 vîntul *bobotéză*, și nimeni nu m’a înțeles. Explicându-le vorba
 pe nemțesce și pe unguresce, am aflat că acolo se dice
apăbobotéză, vorbă compusă din *apă* și *botez*. De aci, prin asi-
 milațiunea consonantică a lui *p* cu *b* și prin asimilațiunea
 vocalică a lui *ă* cu *o*: *abobotéză*, și’n fine *bobotéză* prin perde-
 rea inițialului *a*, ca și’n *buréză* din *aburéză* sau *nótin* din *anótin*.
 Și nu numai consónele înriuréză ast-fel asupra consónelor
 sau vocalele asupra vocalelor, ci încă o lucrare nu mai
 puțin energetică póte să o aibe consóna asupra vocalei și
 vice-versa. Comparând pe latinul *alius* (alt) și pe goticul
alis cu elenul ἄλλος, vedeți că un *i* primitiv s’a asimilat la
 Greci lui *l* ce’l precede: *li-ll*, pe când la noi, din contra, în
aiuri din *aliuri*, franțusesce *ailleurs*, portugesesce *alhur*, *i* ce
 succede și-a asimilat pe *l*: *li=ii=i*.

Din exemplele, pe cari vi le-am adus și voiú mai aduce
 în cursul acestor lecțiuni, rezultă că ’n majoritatea casu-
 rilor asimilațiunea, ca și acomodațiunea sau disimilațiunea,
 sînt *regressive*, adecă sonul cel de’nteiú pronunțat suferă in-
 fluița sonului pronunțat mai în urmă; totuși nu sînt rare
 nici casurile *progresive*, acelea în cari prima silabă învinge
 pe a doua, precum este, de exemplu, în al nostru *Ungur*
 din *Hungarus*, unde vedem pe *u+a=u+u*⁵. Une-orí chiar am-

⁴ *Glossariu*, p. 77.

⁵ E remarcabil că, printr’o asimilațiune vocalică identică, în dialectal leto-lit-
 van Ungurul se chiamă *Unguris*. Veđi *Bielenstein*, *Die lettische Sprache*, Berlin,
 1863, in-8, t. 1, p. 72.

bele fenomene, cel progresiv și cel regresiv, ne întimpină în unul și același cuvânt. Astfel din primitivul *akva* în sens de cal, sanscritul अक्व (aḥva), zendicul *aḥpa*, litvanul *ašwa*, latinul *equus* etc., s'a născut forma grăcă ἄλος, care s'a diferențiat în două sub-forme: cea clasică ἄλλος și cea dialectică ἄλλος⁶, ἄλλος provenind din ἄλος, ca și românul *épa* și sardinesul *ebba* din latinul *equa*, printr'o acomodatiune și apoi asimilațiune regresivă: *ikv=ipv=ipp*, ér ἄλλος tot din ἄλος printr'o asimilațiune progresivă: *ikv=ikk*.

Un cas și mai curios este, când atât trecerea substanțială, precum și cele trei accidente: acomodatiunea, asimilațiunea și disimilațiunea, toate acestea se manifestă în formațiunea unui singur cuvânt. Nu 'mi aduc aminte nici un specimen român de asemenea natură; dar v'aș puté da mai multe exemple dintr'un dialect spaniol, anume acela din provincia Leon, studiat după monumente vechi de cătră Germanul Gessner într'o monografiă publicată la Berlin în 1868⁷. În acest dialect *l* corespunde adesea lui *d*, bună óră din latinul *vidua* (văduva)=*vilva*. *D=l* este o transițiune organică, comună aprópe tuturor limbilor umane și pe care la Români a observase deja nemuritorul Verriú. Ei bine, din latinul *cubitus* contras în *cu'tus* (cot), Spaniolii în genere aú făcut *cobdo*, schimbând pe *t* în *d* pentru a 'l acomoda cu *b*, care fiind o labială sonoră, preferă vecinătatea dentalei sonóre *d* în locul dentalei surde *t*; de aci, din *cobdo* născut prin acomodatiunea progresivă *bt=bd*, dialectul leones a produs **coddo* prin asimilațiunea regresivă *bd=dd*, și apoi imediat a trecut în *l* pe unul din cei doi *d*, căpătând pe *coldo*, fenomen de disimilațiune: *dd=ld*, dar și de trecere normală *d=l* tot-o-dată. În acest chip, istoria lui *coldo* coprinde:

⁶ *Etymol. magnum*, ap. Curtius, *Griech. Etym.*, ed. 1873, p. 455: ἄλλος σημαίνει τὸν ἄλλον.

⁷ Ap. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1870, in-8, t. 1, p. 98 nota.

1. acomodatiunea: $cub'tus = cobdo$;
2. asimilațiunea: $cobdo = *coddō$;
3. disimilațiunea: $coddō = coldo$;
4. corespunđința: $coddō = coldo$.

IV. V'am spus, d-lor, tot ce se pöte spune, într'o digresiune de câte-va cuvinte, despre cele trei accidente asupra cărora s'a alunecat vorba; dar eü-unul nu sim multumit, căci n'am dat încă, pare-mi-se, destulă plasticitate expozițiunii mele, n'am făcut să reesă pe deplin diferența cea radicală între schimbările fonetice substanțiale și cele accidentale. Tradusă în formulă algebrică, schimbarea substanțială este tot-d'a-una $X = X' = X''$, pe când cele trei accidente, avënd tóte în vedere grupuri, nu suneri isolate, ne presintă:

Acomodațiunea regresivă: $X + Z = z + Z$;

Acomodațiunea progresivă: $X + Z = X + x$;

Asimilațiunea regresivă: $X + Z = Z + Z$;

Asimilațiunea progresivă: $X + Z = X + X$;

Disimilațiunea regresivă: $X + X = y + X$;

Disimilațiunea progresivă: $X + X = X + y$.

Fie-care sunet a-partē este ca ori-ce individ. El, sunetul sau individul—tot una, se modifică neconținut pe două căi: 1. prin intima sa natură specifică și individuală, cu tóte proprietățile ei mari și mici, cu tóte idiosincrasiele, particularitățile și capriciele; 2. prin presiunea lumii exteriore de tot felul, a tuturor elementelor cunoscute în biologie, sub numele de „circumfuse.“ Pentru sunete, ca și pentru indiviđi, aceste neconținute modificări rezultă une-ori din combinațiunea ambelor căi: fie prin armoniă, când tendința internă coincidă cu acțiunea externă; fie prin luptă, când unul din antagonisti resistă celui-l'alt, ajungënd apoi la un compromis, pe care'l dictēză mai mult o parte sau alta. În ori-ce cas inse, modificațiunile născute *din intru* se deosebesc esențialmente de modificațiunile provocate *din afară*. Din copil, eü am devenit bărbat și peste câți-va ani, dacă

mărtea va mai avé altă trébă pe aiurî înainte de a sosi la mine, voiú puté să îmbătrânesc, adecă $X=X'=X''$. Eú-bărbat diferă de eú-copil și va diferi tot pe atâta de eú-bătrân, dar totuși este „eú“, aceeași substanță, același *an-sich* după expresiunea lui Hegel, același conținut potențial de *für-sich*, de tóte desvoltările ulterioare, precum frunțele și florile, cari nu s'au manifestat încă și póte nu se vor manifesta nici o dată, sînt coprinse deja în sămînță. Inse „eú“, orî-ce ar face, trebui să trăescă cu „nu-eú“. X trebui să vină în contact cu Z. Frigul mă împinge a mă învêli în blană de urs saú de vulpe, deși ursul saú vulpea, negreșit, sînt cu totul străini substanței mele. Societatea mă silesc a mă *acomoda* cu dînsa ($X+Z=z+Z$) saú se *acomodéză* ea cu mine ($X+Z=X+x$); adesea eú mă *asimilez* cu totul cercului ce mă 'ncongióră ($X+Z=Z+Z$), orî mi'l *asimilez* mie ($X+Z=X+X$); apoi intemplându-se cum-va, cas excepțional, ca buchetul social să aibe în abundență pe alți întocmai ca mine, unul dintre noi va trebui să se schimbe pentru înlăturarea monotoniei: se va *disimila*. Tot așa se petrece în viața sonurilor. Și ele, pe de o parte se modifică *din intru*, când întărindu-se, când slăbind saú îmbătrânind, ér pe de alta se plécă exigințelor *din afară*, se îmbracă după impregturări, se *acomodéză* unele cu altele, se *asimileză*, se *disimileză*.⁸ Abecedarul este o lume întrégă, plină de mișcare în „eú“ și între „eú“ și „nu-eú“.

Un *d* printr'o trecere organică devine d'a-dreptul *t*. și acésta nu numai la Latini în *dîngua=lingua*, *conse-dium=consilium*. 'Οδυσσεύς=*Ulysses*, *dacrima=lacrima*, δαίρ=*levir* (cumnat), *impedimenta=impelimenta* (pedice) etc.⁹ dar și în limbele cele mai diverse, bună-óră la Albanesi *fidoië* (incep) din dialectul gheghic=*filoië* în dialectul tos-

⁸ Cf. excelentul studiu al lui **Steintal**, *Assimilation und Attraction psychologisch beleuchtet*, în *Sz.*, I, 112 ș.a., 138.

⁹ Alte exemple fórte interesante dá **Aufrecht** în *Kz.*, I, 278, și **Eschmann** în *Kz.*, XIII, 106.

kie, la Litvanî *gaidys* (cocoş) = *gailis* în dialectul letic, la Perso-afganî لاس (*las*) din *das* (dece), پلار (*pelâr*) din *pedâr* (tată) etc¹⁰; înse o labială explosivă ca *b* în *jubeo* nu se pôte preface în dentala sibilantă *s* din *jussi*, *b* și *s* fiind doă sonuri de tot etorogene, decât numai dóră prin acomodățiunea urmată de asimilațiune¹¹. A admite, ca Priscian, transițiunea normală a lui *b* în *s*, este întocmai ca și când dv. ați crede că blana de urs saū de vulpe, pe care o voiū arunca pe umeri, a crescut din mine împreună cu mustățile mele. O asemenea eróre este cu atât mai puțin scusabilă unui latinist din epoca lui Justinian, cu cât Varrone, cu cincî secolî mai 'nainte, recunoscuse deja fenomenul asimilațiunii, pe care a numit'o fórte nemerit *adtractio literarum*, „tragerea literelor una cătră alta“, ér filologii greçi din Alexandria deosebiaū trecerile fonetice organice, de exemplu între χ și κ saū λ și ρ , prin termenul tecnic de $\gamma\rho\alpha\mu\alpha\tau\alpha$ 'αντίστοιχα¹². Nu mai vorbesc despre gramaticii sanscriți, la cari tóte accidente, provenite din întâlnirea sonurilor într'un cuvînt și chiar într'o frasă, fuseseră și mai de 'nainte studiate cu o scrupulositate anatomică sub admirabilul nume de $\pi\epsilon\sigma\theta$ (*sandhi*), „împăciuire“, un fel de tractat de alianță între literele puse în conflict, un tractat de alianță — negreșit — ca tóte tractatele de alianță, adecă विकार (*vikâra*), „vătămarea“ unuia din beligeranți. Înțelegem ca Priscian să nu fi fost în stare de a discerne asimilațiunea în *bibo* (béū) în loc de *pibo*, unde *p* este separat de *b* printr'o vocală, ș'apoi ambele aparțin ori-și-cum la aceeași ordine a labialelor explosive¹³, astfel că s'ar puté presupune, bine-réu, trecerea

¹⁰ Despre $d=l$ în dialectele moderne din India, veđi Beames, *op. cit.*, I, 239. — Despre r și $l=d$ în limbele polinesiane, W. Humboldt, *Gesammelte Werke*, t. 7, Berlin, 1854, in-8, p. 404.

¹¹ Procesul asimilativ în *jubeo jussi* e desbătut de Bopp, *Vergleich. Grammatik*, ed. 2, § 100 nota; Benfey, *Götting. Gelehrte Anzeigen*, 1869, p. 456 sq.; Grassmann, *Kz.*, XI, 19; Savelsberg, *Kz.*, XXI, 171; etc.

¹² Curtius, *Gr. Etym.*, 47.

¹³ Acesta și alte casuri analóge de asimilațiune, veđi în Benfey, *Assimilation von Sylbenanlaute*, in *Or.-Oc.*, I, 573-4.

directă a lui *pi* în *bi*: a nu întrevede înse acțiunea asimilatoare regresivă a lui *c* asupra lui *b* într'un cas atât de pipăit ca *obcurro*—*occurro*, a stabili o corespundență regulată între *b* și *c* sau *b* și *s*, acesta este un simptom de tristă decadință față cu avântul ce 'și luase linguistica în Roma cu mult mai înainte prin laboarea lui Varrone și prin divinațiunea lui Verriū!

V. Cunoscând pe Priscian, nu mai avem nevoie de a studia pe alți filologi anteriori sau posteriori din evul mediū, pe Donat, pe Isidor de Sevilia, pe Charisiū, pe Diomede etc., toți fiind și mai slabi. Unul dintr'înșii, Macrobiū, ese ce-va d'asupra celor-l'alți. El scrisese un tractat de morfologia greco-latină comparativă: „De differentiis et societatibus graeci latinique verbi“, în care ne întimpină alăturarea desințelor personale în *voco-vocas-vocat* și *καλώ-καλεῖς-καλεῖ*. Dar toate acestea sint ca două-trei dubioase scantei, apărând și dispărând dintr'o négră trombă de fum. Ajunge abia a-i menționa în fugă, aplicându-le cu glóta versul lui Dante: „despre ei nu se discută, ci privesce-î și treci înainte“:

..... non ragionar di lor,
Ma guarda e passa

Dante! Dacă nu'mi aduceam aminte acest vers, aș fi utat, póte, că marele cãntãreț al „Comediei Divine“, unul din ómenii cei mai învățați ai timpului seū, elev al aceluī enciclopedic Brunetto Latini carele scrisese franțusese „Tesaurul tuturor cunoscințelor umane“, a fost și linguist. Pe când poetul arunca lumina geniului seū peste întunecoșa pădure, „selva oscura“, a vécului de mijloc, eruditul compunea un fel de filologie comparativă, ba încă pe o scară cu mult mai vastă decât a lui Priscian. Tractatul lui Dante „De vulgari eloquentia“, scris pe la 1300, compară dialectele italiene pentru a alege ce-i mai bun în toate, intrând cu această ocasiune în óre-cari amănunte despre întregul grup lingvistic neo-latin și — după obiceiul scriitorilor din evul mediū de a începe toate dela Adam și Eva — ne

oferă în trecut o cătătură foarte ciudată asupra originii și filiațiunii limbilor europene. După căderea turnului dela Babel — dice Dante — trei ginți au năvălit din Asia în Europa, având fie-care o limbă deosebită: ginta grăcă, ginta latină și o ginte nordică. Acésta din urmă este compusă din Angli, Saxoni, Slavi, Unguri și Germani. Dialectele lor, toate născute dintr'o singură limbă comună, s'au desbinat așa de tare — observă Dante — încât astă-đi nu mai sémână unul cu altul decât prin întrebuintărea lui *io* în sens de afirmațiune. ¹⁴ Prin urmare, fiind-că Ungurii ăic *jó* (bine) și Germanii *ja* (așa), Ungurii și Germanii sînt de aceeași viță. Dar atunci, de ce óre să nu fie tot din ginta teutonă Tungusii din fundul Siberiei, la cari „așa“ se ăice *ja*, întocmai ca la Nemți, ba chiar un dialect tungusic pronunță *es*, ceia-ce sémână de minune cu englesul *yes*! ¹⁵

Teoria lui Dante despre grupul linguistic *io*, atât de comică astă-đi, se explică prin moda de atunci de a distinge în sfera limbilor romanice pe Francesi, pe Provențali și pe Italiani prin modul lor deosebit de a afirma. Provențalii ăicënd pentru „așa“ *oc* din latinul *hoc* (acésta), Francesii — *oïl* din *hoc-illud* (acésta-aceia), de unde actualul *oui*, și Italianii — *si* din *sic* (așa), de aci limba provențală se chiăma „langue-d'oc“, limba francesă „langue-d'oïl“, limba italiană „langue-de-si“, după cum și limba română s'ar fi putut boteza „langue-d'așa.“ Inse tocmai din diferința între provențalul *oc* și italianul *si*, deși Italianii și Provențalii sînt tot ce póte fi mai de aceeași tulpină, Dante ar fi trebuit să conchiđă că asemănarea saú neasemănarea între adverbele de afirmațiune nu probézá cătuși de puțin identitatea saú diversitatea de origine a popórelor, încât nici *jó* și *ja* nu apropiă pe Unguri de Germani, nici *oc* și *si* nu desbină pe Provențalii de Italiani.

¹⁴ D'Ovidio, *Sul trattato de vulgari eloquentia di Dante*, in Ascoli, *Archivio glottologico*, t. 2, p. 81.

¹⁵ Castrén, *Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre*, Petersburg, 1856, in-8, p. 126.

VI. *C=b* a lui Priscian și *vo* al lui Dante, mai bine decât ori-câte am pute noi spune, caracterisă pe filologia comparativă din acel lung interval de somnolință intelectuală, pe care Englesii l-au potrivit atât de expresiv prin epitetul de *dark-ages*: vécuri întunecóse. Și totuși, dacă noi am admite pe credință o aserțiune ce se repetă mereu, trecând stereotipată din carte în carte și din gură în gură, tocmai evul mediú ar trebui privit ca légăn al lingvisticeii. In adevér, toți ne spun neconținut că nascerea sciinței comparative a limbilor se datoresce creștinismului. Iată o frasă sonoră, un non-sens magic, care a reușit a fermeca până și capetele cele mai solide! „Diva Rusaliilor este pentru mine prima și a filologiei comparative“, — exclamă cu entuziasm unul din cei mai mari și cei mai iubiți linguiști din secolul nostru ¹⁶. Și de ce óre? Pentru că'n acea și, după șișa Evangeliului, s'aú pogorit limbile de foc asupra Apostolilor lui Crist, și „s'aú umplut toți de Spirit Sfânt, și aú ince-
„put a vorbi într'alte limbi, precum le da Spiritul a vorbi;
„și petreceaú atunci în Ierusalim bărbați cucernici din tóte
„popórele de sub cer, deci respândindu-se vestea și adu-
„nându-se mulțimea, s'a turburat, că-i auđia fie-care vor-
„bind în limba sa, ér toți se úmíau și se minunaú, dicénd
„unul cátră altul: aú toți acestia ce vorbesc nu sînt Evrei?
„cum dară îi auđim pe fie-care în limba nóstră în care
„ne-am născut? Parții și Medii și Elamiți, și locuitorii Me-
„sopotamiei, ai Iudeei și ai Capadociei, ai Pontului și
„ai Asiei, ai Frigiei și ai Pamfiliei, ai Egiptului și ai păr-
„ților Libiei celei de lângă Cirina, și străinii din Roma,
„atát Iudei cât și proseliți, Criterii și Arabii, îi auđim
„vorbind în limbile nóstre măririle lui Dumneđu . . .“ ¹⁷
Tóte acestea sînt frumoșe, amintindu-ne prin bogăția no-
menclaturei cántul al doilea din Iliada ; însé și mai frumoșă

¹⁶ Max Müller, *Lectures*, first series, IV. — Cf. Baudry, *De la science du langage et de son état actuel*, în *Revue archéologique*, 1864, t. 1, p. 16.

¹⁷ *Faptele apost.*

este realitatea istorică, care ne spune că introducerea creștinismului, dacă n'a împedecat, în ori-ce cas n'a ajutat prin nimic, absolutamente prin nimic, mersul treptat al filologiei comparative.

Evangeliiul a dat naștere, chiar în primii secolii, literaturilor teologice siriacă, coptică, arménă, georgiană, etiopică și fragmentului gotic din traducerea biblică a lui Ulfila; însă ori-care altă religie într'o țară cât de puțin cultă, fie înainte sau după Crist, avusese tot-d'a-una același efect de a crea câte o literatură teologică, începând dela imnurile vedice ale Indiei. Acele monumente literare au devenit, cu mult mai târziu, un material pentru lingvistică; dar nu un impuls. Până și caracterul de material le aparține abia pe a doua și a treia linie. Nu prin limbile siriacă, coptică, georgiană și etiopică, ér prin cea gotică numai în parte, s'a născut în zilele noastre filologia comparativă; ci prin sanscrita, latina și gréca, cari n'au datorit nimic creștinismului. Se va dice, că fără misionari noi n'am avé astă-zi la dispozițiune sutimi de limbi, mai ales a o mulțime de popóre selbetece. Da; însă de când óre datează acéstă literatură poliglotică curat creștină? dela înființarea în Roma a Colegiului *de Propaganda Fide* de către papa Gregoriu XV la 1622, și mai cu sémă dela fundațiunea în London a primei Societăți Biblice Britanice, *British and Foreign Bible Society*, la 1804. Activitatea acesteia din urmă e ce-va prodigios. Prin stăruințele ei morale și materiale, cheltuindu-se două-sute milioane de franci, Biblia s'a tradus până acum întrégă în 200 de limbi și dialecte. ¹⁸ Traducerile dialectice sînt mai cu deosebire prețioase. Ast-fel, grație acestei Societăți, noi posedăm Biblia în cinci dialecte celtice: walesian, gaelic, irlandes, manx și breton;

¹⁸ Veđi darea de sémă dela sfêrșit în broșura: *St. Jean III. 16. Specimens de la traduction de ce passage en un certain nombre des langues et dialectes dans lesquelles la Société Biblique Britannique et Etrangère a imprimé ou mis en circulation les Saintes Ecritures*, Londres, 1872, in-16.

în trei dialecte litvane: samogițian, litvan propriu ȝis și letic; în cele două dialecte albanese: gheghic și toskic; în arména veche și arména modernă etc. etc. Insé nu aci este cestiunea. Să ne 'ntrebăm: ce s'a făcut dela introducerea creștinismului și până la 1804, sau fie și 1622? Trebuie'tău ôre peste o mie cinci-sute de ani pentru gestațiunea flologiei comparative în pântecele creștinismului? O asemenea maternitate este mai mult decât problematică. Ea întrece până și nascerea lui Wäinämöinen în epeoéa finesă Kalevala, unde eroul ese la lumină numai peste șépte sau opt secolî după zămislire!

VII. Se ȝice că colecțiunile poliglotice de *Tată-nostru* au fost de un mare folos pentru studiul comparativ al limbilor. Până la ce punct acésta este adevérat, vé voiú spune, d-lor, mai departe chiar în lecțiunea de astăđi. Ori-cum să fie, inițiativa unor asemeni colecțiuni nu s'a luat nici ea de cătră misionari, ci de un soldat bavares, Johann Schiltberger, carele cel äntéiu se pusese a aduna pe *tată-nostru* în limbî orientale. Cartea lui se începe cu cuvintele: „eu „Johann Schiltberger eșii din patria mea, anume din orașul München în Bavaria, atunci când regele unguresc Sigismund mersese asupra păgänätății, adică dela nascerea „lui Crist în anul una mie trei-sute noă-ȝeci și patru, de'mpreună cu un domn numit Leinhart Richartinger; ér din „pägänätate m'am întors în țérä dela nascerea lui Crist „în anul una mie patru-sute două-ȝeci și șépte.“ Relațiunea sea de călătoriä, sau mai bine de aventure, debută prin descrierea bätăliei dela Nicopole, la care, între ceil'alți principî creștini sub conducerea împératului Sigismund, luase parte contra Turcilor și eroul român Mircea cel Mare. „Acesta —ȝice Schiltberger— ruga pe Sigismund să dea voiă Românilor a face ei primul atac asupra Otomanilor.“¹⁹ Împératul a preferit a acorda acésta onóre

¹⁹ *Reisen des Johannes Schiltberger*, ed. Neumann, München, 1858, in-8, p. 52.

aliaților Francesi, cari nu cunoscău tactica turcă, și bătația a fost percutată. Bavarezul nostru cădu în mânele Turcilor. Mai la urmă, când hanul Temir-lenk învinse pe sultanul Baezid, Schiltberger deveni rob al Tătarilor și de împreună cu noii sei stăpâni, pe cari îi însoția vrând-nevrând în toate invasiunile, vizită Asia-mică, Caucausul, Persia. La mergere și la întorcere, el trecuse prin țerele române, din cari pe Moldova o numesce „Vlachia-mică“ și pe Muntenia „Vlachia-mare“. ²⁰ Dintre orașele noastre, Schiltberger menționază Argeșul, Târgoviștea, Akkermanul, Kilia, Sucéva, mai ales Brăila, despre care dice că este depositul mărfurilor orientale: „ein statt geheissen übereil, die liegt vff der tunow, da haben die kocken und die galein die koffmanschatz bringen ir niderleg von der heidenschaft“. ²¹ În petrecerea sa de peste trei-deci de ani în orient, Schiltberger auzise și chiar învăță mai multe limbi străine. În posesiunile de atunci ale Turcilor el numără douăspre-dece graiuri deosebite, între cari și pe cel român: „walachy sprauch, die heiden heissents yfflach“. ²² La finea relațiunii sale, Schiltberger transcrie, ca modeluri despre două limbi mai puțin cunoscute în Europa, pe *tată-nostru* armenesce și tătăresce. Neumann observă cu drept cuvânt că este prima încercare de acastă natură. ²³ Ce păcat, că aventurării bavarez nu i venise în cap de a reproduce pe *tată-nostru* și în limba română din epoca marelui Mircea! Tot ce ne spune el despre străbunii nostri, este că erau foarte bârboși: „vnd lanssent och all samt har und bart wachsen vnd schnidens nymer nüntz ab“. ²⁴ Acastă particularitate etnografică s'ar păré la prima vedere a nu fi fără interes pentru istoria limbei române, căci la noi *bărbat* însemneză în genere pe om matur și energic, fie el cât de bine

²⁰ Cf. a mea *Istoria critică*, t. I, ed. 2, p. 58.

²¹ Schiltberger, 92.

²² *Ibid.*, 135.

²³ *Ib.*, 161 nota.

²⁴ *Ib.*, 92.

ras. Inse, d-lor, toate popórele au avut d'o potrivă câte o epocă de bărboşia, care s'a resfrânt până la un punct în limbă. Numai în secolul nostru s'a putut nasce burlesca ideiă a lui Tous-senel, autorul spiritualei glume intitulată „L'esprit des bêtes“, cum-că o naţiune e cu atât mai puternică cu cât e mai puţin bərbosă. Spaniolesce *barbado* vrea să dică om. În latinitatea mediă *barbatus* era sinonim cu *princeps*.²⁵ Acelaşi înţeles de onóre a conservat cuvintul *barba* în unele dialecte italiene.²⁶ La Retoromanii din Elveţia idiotismul: *quei ei inna barba* (acesta'i o barbă) are înţeles de: este voinic.²⁷ Insişi Romanii cei vechi, atât de caracteristici în urmă prin feţele lor netede şi lucioşe, nu avusese bərbieri până la secolul al cincilea după Romul, ba şi atunci au trebuit să şi-i aducă tocmai din Asia!²⁸

VIII. Cel întâi dictionar, cea întâia gramatică de limbă orientale, nici acestea nu s'au făcut de cătră un misionar, ci de un neguţitor Italian, din aceea epocă când Genova şi Veneţia, dómne comerciale ale Mării-negre, aveau trebuinţă, vindând şi cumpărând, de a se înţelege în vorbă cu diferite popóre pontice. Este așa numitul „Alphabetum persicum, comanicum et latinum“, scris la 1303 şi care, dăruit la 1362 de nemuritorul Petrarca bibliotecei din Veneţia, a fost desmormintat de acolo şi publicat de Klaproth abia la 1828. El se împarte în 42 rubrici. Primele trei coprind: „nomina et verba ordine alphabetico, adverbia et adjectiva“, oferindu-ne astfel un mic schelet gramatical, din care noi aflăm, bună óră, că la Comani „tu“ se declina:

Nom. *sen*,

Gen. *sennig* etc.

adecă curat turcesce:

²⁵ Du Cange, *Gloss. mediae latinitatis*, ed. Carpent., I, 589.

²⁶ Diez, *Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1862, in-8, t. 2, p. 9.

²⁷ Carisch, *Wörterbuch der rhaetoromanischen Sprache*, Char., 1848, in-32, p. 13.

²⁸ Varro, *De re rust.*, II. 11.

Nom. سن (sen)

Gen. سنينك (sening) etc.

Urmézá apoi 39 rubrice de nomenclatură: „nomina quae ad Deum pertinent, elementa, constitutiones corporis, tempus“ și altele, încheiându-se vocabularul prin numile arborilor, erburilor, férelor, vermilor, păsérilor și grânelor, cari tóte probéză éráși caracterul eminentemente turce al limbei comanice.²⁹ Dacă insist, d-lor, asupra acestui fapt, cauza este că Comanii în curs de doi secolí, între 1100 — 1300, au stăpânit câmpia danubiană a României, menționăți adesea în fântâne contimpurane, mai ales de către cronicarii bizantiní, slaví și germaní.³⁰ Grația prețiosului manual de limba comanică, descoperit de Klaproth, trebui să sperăm că, cel puțin de aci încolo, istoricii noștri nu se vor mai apuca, după exemplul lui Șincai și al lui Petru Maior, de a ne asigura că sub numele de Comani se înțelegeau Români! Până la un punct, o asemenea aserțiune nu era scusabilă nici chiar în trecut, căci numile proprie comanice, conservate în cronicé din evul mediú, sînt tóte turce, precum: *Bolug* (pradă), *Tugorkan* (născător), *Boniak* (betrân), *Kobiak* (câne) etc., întrebuițate până astăzi, de asemenea ca porecle, la diferite popóre de viță turcă.³¹ Explicațiunea numilor proprie presintă inse tot-d'a-una un teren plin de curse, pe care, în privința turcismului Comanilor, l'a neteđit într'un mod definitiv, punénd cestiunea mai pe sus de orí-ce controversă, numai descoperirea lui Klaproth.

IX. Sîm fericit, d-lor, că primul *tată-nostru* și primul *vocabular* oriental sînt nu numai instructive pentru istoria filo-

²⁹ *Vocabulaire latin, persan et coman*, în Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*, Paris, 1828, in-8, t. 3, p. 113—256.— Cf. Rössler, *Romänische Studien*, p. 352—356.

³⁰ *Chronik der Komaner*, în Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795, in-8, p. 482—504.

³¹ Berezin, *Našestvie Mongolov na Rossiü* în *Zurnal Ministerstva Navodnago Prosvieščenîa*, t. 79, p. 823 sq.

logiei comparative în genere, dar încă, precum ați vădut, s'au născut anume în nesce condițiuni foarte interesante pentru Români. După cum un neguțitor italian scrisese cea întâia încercare gramatico-lexicală de limbi orientale, tot așa un alt neguțitor italian, nu un misionar, făcuse înainte de toți, sint acum trei secolî, o genială comparațiune între sanscrita și graiurile europene. A fost Florentinul Filippo Sassetti, carele petrecuse în India între 1583—1588, scriind de acolo despre analogia în numi și mai ales în numerațiune între limbele italice și limba sacră a brahmanilor: „et ha la lingua d'oggi molte cose comuni con quella, nella „quale son molti de'nostri nomi e particolarmente de numeri, il 6, 7, 8 e 9 (*ṣaṣ*—*sex*, *saptan*—*septem*, *aṣtan*—*octo*, „*navan*—*novem*), Dio (*deva*—*deus*), serpe (*sarpa*—*serpens*) et „altri assai“.³² Repet dară încă o dată, influința creștinismului asupra mersului lingvisticeii este o pură iluziune. Dîcînd acêsta, n'aș dori ca d.-v., printr'un salt mental provocat de filosofia la modă, să vă inchipuiți că aș fi materialist. Nu, d-lor. Lumea se împarte în cunoscibil și necunoscibil, „knowable“ și „unknowable“, după sublîma clasificățiune a lui Herbert Spencer. În ori-ce sferă ne-am încerca noi a străbate până la marginea lucrurilor, dăm peste *necunoscibil*. Necunoscibiluleste sorgintea, părintele, creatorul cunoscibilului. Eū ador pe acest creator. Îl ador fără a raționa, căci despre necunoscibil nu se raționează. O asemenea adorațiune, când este împărtășită de mulți într'un mod analog, trebui să se manifeste printr'o formă, care singură, presintînd o expresiune precisă în loc de un simțîmint confus, mîntîne unitatea credinței. Din tôte formele religiöse, creștinismul este cea mai perfectă. Punînd Evangeliul față 'n față cu Veda, cu cărțile lui Moise sau ale lui

³¹ Sassetti, *Lettere*, Firenze, 1855, p. 415, apud Benfey, *Gesch. d. Sprachwiss.*, 222.

Khung-fu-tseu, cu Al-Koranul, — superioritatea doctrinei creștine e necontestabilă. Dar să nu' i atribuim cea-ce nu' i aparține. Pentru filologia comparativă, creștinismul dacă a făcut ce-va, a făcut un reu. „Cea-ce a împedecat mult „timp progresele lingvisticei — țice Max Müller — a fost „convicțiunea că limba ebraică este limba primitivă a umanității și că, prin urmare, originea tuturor celor-l'alte limbi „trebu' căutată la Ebrei“. ³³

X. Considerând pe toți ómenii ca frați, creștinismul a lărgit cercul filologiei comparative, permițindu-i a deveni poliglotică, în loc de bilinguică după cum fusese la Romani: înse un cerc vițios, fie el cât de mare, nu póte fi mai bun decât un cerc corect, fie el cât de îngust. Inchipuiți-vă, d-lor, o singură statuă, pe un Jupiter, bună óră. Vine o furtună, sgdue, restórnă și spulberă monumentul. Doă fragmente cad împreună mai departe. Trece un călător, culege aceste doă fragmente și, fără a vedé pe cele-l'alte, își bate capul a ghici, într'un mod aproximativ, totalitatea din care ele făceau parte. Îi va fi greu, dar nu peste puțință, dacă fragmentele sînt importante. Acésta este filologia bilinguică a anticității. Limbele grécă și latină, doă fărâme fórte semnificative din unitatea primitivă ario-europeă, puteau să procure prin comparațiune, asupra naturei întregului primordial, o ideă destul de probabilă. Să vă inchipuiți acuma, de exemplu, grupul lui Laocoon, despre care mai de-ună-đi v'a vorbit, cu nesce culori atât de vii, d. Odobescu în cursul d-sale de Archeologia: un om, doi copii și doi șerpí. Iarăși vine o furtună, și sfáramă grupul. De astă dată călătorul găsesce mai multe fragmente: unul de om, unul de copil, unul de șerpe. Puté-va el óre să reconstitue, fie cât de rudimentar, natura grupului sdrobot? Nicí o dată, căci sînt

³³ Lectures, 1 seriea, IV.

nesce fragmente — eterogene. Acésta este filologia comparativă poliglotică ebraizantă.

Nu mă voiü pronunța de pe acum, d-lor, dacă familia așa numită semitică, adică limbele ebraică, arabă, etiopică, siriacă, chaldaică, asiro-babilonică și'n parte vechea egipténă, a derivat saü nu din aceeași tulpină primordială cu Ario-europeii. Acéstă cestiune o voiü desbate altă dată. Ceia-ce voesc a constata astădi, este numai că, chîiar dacă s'ar admite o asemenea origine comună, ea ar constitui între Semiți și Ario-europei o relațiune de fraternitate, nici decum de filiațiune. Și fraternitate de când? din acea epocă in care nu existaü încă nici popórele semitice, nici popórele ario-europee posterioare, ci numai un singur popor semitic și un singur popor ario-europeü, ambele netrunchiate in diferitele lor ramure. Prin urmare, o comparațiune serioasă se póte face numai între un prototip pan-semitic și între un prototip pan-arioeuropeü, nu între nesce *ἐπίγονοι*, între copii născuți cu mult mai târdiü. A trage o vorbă germană dintr'o vorbă ebraică, este mai ciudat decât dacă ar deriva cineva pe franco-picardul *ejou* (eü) din *ἐξός* (eü) in dialectul greco-tzaconic. *Ejou* vine din latinul *ego*, ér *ἐξός* din elenicul *ἐγώ*. *Ego* și *ἐγώ* s'aü născut la rándul lor dintr'un prototip greco-italic *agâ*. Genealogia dară este:



dac *celt*
 | |
 eu je

Cu alte cuvinte, *ejou* și *ἐξός*, deși séménă atât de bine până și prin cele două sibilante sonore *j* și *z*, totuși sint abia veri, nu tată și fiü. Cu cât mai depărtată și mai complexă de o sută de ori cată să fie — dacă este — inrudirea între Semiți și Ario-europei. Prin câte nenumerate transițiuni de son saü de sens a trebuit să se strecóre un prototip semito-arioeuropeü până să ajungă, din tréptă in tréptă, la

Ebrei pe de o parte și la Germani pe de alta! Câte năluciri fonetice de felul picardului *j* = tzaconicul *ç* nu așteptă într'o asemenea încercare până și pe lingvistul cel mai circumspect din țilele noastre, pe un Ewald sau pe un Ascoli! Vă puteți dară închipui, ca ce fel de rezultate puteau să dobândescă pe această cale filologii cei mai de'nainte, atunci când torturau toate limbele, toate fără excepțiune, pentru a le reduce pe toate la limba presupusă ebraică a lui Adam, și acesta numai și numai printr'un abus de ortodoxiă! Imi ajunge a vă spune că Guichard, autorul foarte erudit al unei cărți publicate la Paris în 1606 sub titlul de „L'harmonie étymologique des langues“, susține că limbele europene nu sînt decăt — iertăți-mi expresiunea — *dandanaiia* limbei ebraice, astfel că unul și același cuvînt va fi grecesc citindu-l cineva dela stînga la drépta, și devine ebraic pe dată ce'l vom rosti în direcțiunea opusă dela drépta la stînga, „ce „qui n'est point difficile à croire — ȳice Guichard — si „nous considérons que les Hebreux escrivent de la droite „à la senestre, et les Grecs et autres de la senestre à la „droite.“³³ Ca să vedeți într'un mod mai palpabil comismul acestei teorie, s'o aplicați cătră limba română. Ebraesce גַב (gab) însemnăză bôltă; citiți cuvîntul dandanatec, și veți avé pe al nostru *bag*. Glume de această natură, iată în fond totă filologia comparativă din școla ebraizantă! Cei mai mari linguiști din secolii XVI și XVII, ómenii cei mai savanți, toți au trebuit să trecă, mai mult sau mai puțin, pe sub aceste furci caudine. Acei ce cuteău să proteste atunci contra ebraismului, n'o făceau nici ei decăt dintr'un patriotism reu înțeles, nu prin sciință și pentru sciință, cădënd la rëndul lor în alte teorie și mai extravagante, bună óra aceia de a deriva pe însăși ebraica din diferite limbi de tot moderne. Scandinavul Rudbeck pretindea că 'n paradis se vordia svedesce, pe când Ungurul Otrokosi revendica

³³ Max Müller, *Lectures*, 1 series, IV. — Benfey, *Gesch. d. Sprachw.*, 32.

acéstă onóre pentru limba maghiară.³⁴ Un Harsdorffer, ce-va mai modest, se mulțumia a dice că limba germană este fia înteiū-născută a limbei ebraice : „lingua Germanica prima non est ut Hebraea, sed primogenita ejus filia.“³⁵

XI. Am spus, d-lor, că scóla lingvistică ebraizantă s'a format print'un abus de ortodoxiă. In adevăr, Santa Scriptură nu ne spune nicăiri despre unitatea primitivă de origine a tuturor limbilor. Din contra, legenda turnului Babel ne arată tóte popóarele căpătând fel de fel de graiuri diverse, ne'nțelegibile unul pentru altul. De aceia însiși Ebreii, mai interesați și mai competenți în interpretațiunea Bibliei, tăgăduiau une-orî înrudirea chiar între limbile semitice. Astfel Abu-Ibrahim, filolog ebreu din secolul IX, într'un tractat intitulat „Comparațiunea“, atribuia numai influinței climatice asemănarea între limbele ebraică, siriacă și arabă, ér asemănările între ebraica și latina, le credea datorite unui pur azard.³⁶ Acest scepticism, orî-cât de exagerat, era totuși preferabil teoriei ebraizante a lingvistilor creștini, căci înlăturând orî-ce confusiune, el lăsa cel puțin deschisă calea cercetărilor ulterioare. Deși istoria filologiei comparative semitice nu ne preocupă în acest curs, consacrat exclusivamente limbilor ario-europee, totuși nu mă pot opri, d-lor, profitând de ocaziune, de a vă cita cuvintele foarte remarcabile ale unui scriitor ebreu din secolul XIII despre originea limbei în genere, anume ale lui Levi-ben-Gerson. El dice : „Este învederat că limba nu vine din natură, căci „dcă ea ar fi naturală omului, precum este renchezitul „pentru cal saū sberățul pentru asin, atunci ar urma una „din doă : saū că genul uman ar fi despărțit în atâtea speciī „diverse pre câte sînt limbi, orî că limbele ar varia după

³⁴ Cf. Pott, *Etymol. Forsch., Wurzeln*, 90.

³⁵ *Dissertationes ex occasione sylloges orationum dominicarum*, Amstelodami, 1715, in-4, p. 16.

³⁶ Munk, *Notice sur Abou'l-Walid Merwan Ibn-Djana'h*, in *Journal Asiatique*, 1850, juillet, p. 26.

„varietatea climelor.“ Levi-ben-Gerson conchide dară, că limbile sînt un product al voinței umane.³⁷ Acésta argumentațiune, scrisă sînt acum șése secoli in mijlocul întunerecului din evul mediū, este aceeași pe care o găsim in opusculul marelui Grimm despre originea limbei.³⁸

O consecință necesară a școlei ebraizante a fost superficializarea linguistilor, căci lucrurile eterogene pot fi amalgamate numai atunci când le judecă cine-va după simpla aparință, ér deprinderea de a judeca după simpla aparință, ca ori-ce deprindere, devine a doua natură. Un matematic, a căruia înțelegință e dedată cu ecuațiunea rigurosă $A=A$, o caută pretutindenī, in politică, in filosofă, in viața practică, uitând că ea nu există decât in abstrațiune. Celebrul geometru engles John Wallis (1616-1703), despre care putem vorbi cu atât mai mult in acest curs, cu cât — fie ȃis in parentesī — el scrisese cea ăntăia operă despre formațiunea fisiologică a sunetelor limbei umane: *tractatus grammatico-physicus de loquela*, susținea că sufletul nu merge in raiū decât in liniă perpendiculară, fiind cea mai scurtă. Un matematic e deprins a judeca astfel! Ori-ce comparațiune între o vorbă ebraică și o vorbă ario-europeă nu se putea face decât pe calea cea mai superficială, adecă pe basa asemenării actuale între ambele, fără a reduce mai ăntēiū pe fie-care din cei doi termini puși in alăturare la forma lui cea mai veche. Ebraicul שֵׁשׁ (șeș) insemnăză șése; deci românul șése vine din ebraicul șeș; écă întréga operațiune, in loc de a urca pe românul șése la latinul *sex*, carele éráși, prin alăturare cu doricul $\text{F}\epsilon\text{z}$ ³⁸, se urcă la greco-italicul *sveks*. Superficialitatea fiind impusă prin însăși

³⁷ Veđi pasagiul intreg in *Bédarride, Les Juifs en France, en Italie et en Espagne*, Paris, 1867, in-8, p. 524.

³⁸ Grimm, *Ueber den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1852, in-8, p. 16 sq. — Cf. Hobbes, ap. *Benfey, Gesch. d. Sprachw.*, 283.

³⁸ Ahrens, *De dialecto dorica*, Gottingae, 1843, in-8, p. 43.

natura lucrurilor într'o comparațiune semito-arioeuropeană, devenise pentru linguiști o deprindere în ori-ce altă comparațiune, unde ea nu este impusă prin însăși natura lucrurilor. Grația acestei superficialități așa zicând naturalisate, fonologia sa doctrina sonorilor a ramas neclintită pe acea tréptă de scădere unde o lăsase Priscian. Un Gerhard Voss, cel mai mare latinist din secolul XVII, nu ne sfiea cât de puțin de a preface pe *m* în *s*, pe *r* în *g*, pe *t* în *v*!⁴⁰ Un Juliü Scalliger, o altă somitate lingvistică, compunea pe latinul *ordo* (ordine) din două vorbe grece: ὄρος (hotar) și subjonctivul ὄω din δίδωμ. (daū), fără să'i fi trecut prin minte că *do* în *ordo-ordinis* este același sufix *don*, pe care'l găsim în *dulcedo-dulcedinis* (dulcétă) sau în *cupido-cupidinis* (lăcomiă).⁴¹ Asemeni derivațiuni mergeau une-orî până la culmea ridicolului. Un Italian, Antonio Carafulla, devenise famos prin răpediciunea cu care deslega ori-ce dificultăți etimologice. Dacă'l întreba cine-va: de unde vine *girandola* (rôtă de foc)? el răspundea pe loc: din *gira* (se întorce) + *arde* (arde) + *dondola* (légănă). De unde vine *bombarda* (mașină de aruncat bômbe)? — din *rimbomba* (resună) + *arde* + *da*!...⁴² Despre morfologia sa doctrina formelor gramaticale nici nu mai vorbesc, fiind absolutamente imposibilă fără desvoltarea simultană și chiar prealabilă a fonologiei. Acéstă superficialitate, propagându-se și consolidându-se din ce în ce mai mult, se întindea une-orî până și asupra datelor lingvistice celor mai generale. Să vă dau vr'o două exemple.

XIII Am aci de'naintea mea o carte fôrte curiôsă, care vă pôte oferi cea mai plastică noțiune atât despre starea normală a filologiei comparative în secolii XVI și XVII, precum și despre opiniunea lingvistilor occidentali de pe atunci în privința limbei române. Cartea este tipărită la Iverdun în Elveția la 1619. in-4, având 30 pagine de

⁴⁰ Curtius, *Griech. Etym.* 4, 9.

⁴¹ Cf. Corssen, *Kritische Beiträge*, Leipzig, 1863, in-8, p. 108.

⁴² Varchi, *L'Herculano dialogo delle lingue*, Venetia, 1580, in-4, p. 126.

introducere și 1030 de text. Este o a doua ediție. Pe cea de'ntâi, n'o cunosc. Autorul se cheamă Claude Duret, dându'și titlul de „président à Moulins“. Frontispiciul sună în următorul mod: „Thresor de l'histoire des langues de „cest univers, contenant les origines, beautez, perfections, „decadences, mutations, changemens, conversions et ruines „des langues hebraique, chananeenne, samaritaine, chal- „daique, syriacque, egyptienne, penique, arabique, sarrasine, „turquesque, persane, tartaresque, africaine, moresque, ethio- „pienne, nubienne, abyssine, grecque, armenienne, serviane, „esclavone, georgianne, iacobite, cophtite, hetrurienne, latine, „italienne, catalane, hespagnole, allemande, bohemienne, „hongroise, polonoise, prussienne, pomeranienne, lithuanienne, „*walachienne*, livonienne, russienne, moscovitique etc.“⁴³ Peste 1000 pagină și un asemenea titlu — nu e lucru de glumă! Despre limba română, étă ce ne spune Duret pe paginile 842-844: „Nicolas Chalcondile livre 2 de son „histoire des Turcs tient que le langage des Valaques semble „de prime face que c'est presque une mesme chose avec „celuy des Italiens, mais il est si corrompu, et se treuve „finablement tant de difference de l'un à l'autre que mal- „aysement se pourroient-ils entr'entendre. Comme cela se „soit peu faire qu'eux usants presque du mesme parler, de „mesmes moeurs et forme de vivre que les Italiens, soyent „aller prendre pied en ces marches là, ie ne l'ay point en- „cor entendu, et si n'ay trouvé personne qui m'en sceut „rendre assez bon conte.“⁵⁴ Duret conchide de aci, cumcă

⁴³ „Tesaurul istoriei limbilor din această lume, cuprindând originile, frumsețile, „perfecțiunile, scăderile, schimbările, conversiunile și ruinele limbilor ebraică, „cananeană, samaritană, chaldaică, siriacă, egiptenă, punică, arabă, sarațină, turcă, „persiană, tatară, africană, maură, etiopică, nubiană, abisină, grecă, armână, serbă, „slavonă, georgiană, iacobită, coptă, etruscă, latină, italiană, catalană, spaniolă, „germană, boemă, ungară, polonă, prusiană, pomeranică, litvană, *română*, livo- „nică, rusă, moscovită etc.“

⁴⁴ „Nicolae Chalcocondylas în cartea II din a sa istorie a Turcilor susține că „limba Românilor se pare la prima vedere ca și când ar fi același lucru cu limba „Italianilor, dar este așa de coruptă și'n fine se află atâta deosebire între ambele

Românii sînt nesce vagabonđi, „gens ramassez de divers endroits“, cari nu merită de a figura în cartea sa.

XIV. Un alt exemplu este și mai original. La 1715 Englesul Chamberlayn a publicat pe *tată-nostru* în peste o sută de limbi. Intre altele, figurază și cel românesc în două exemplare. Înainte de a le reproduce pe ambele, sîm sigur, d-lor, că nu vę veți supęra dacă — de vreme ce uitase a o face Schiltberger — vę voiů comunica mai ăntęiů pe *tată-nostru* după cele mai vechi edițiunii romăne. Iată'l după evangeliarul diaconului Coresi, tipărit între 1580-1581 :

Tatăl nostru ce ești în ceri sfințescăse numele tăů, să vie împărăția ta, fie voea ta cumů în ceri așa și pre pământu, pita noastră sățiosă dăne noao astăzi, și iartă noao greșalele noastre, cumů ertămů și noi greșiților noștri, și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăvește pre noi de hitlénul, că a ta e împărăția și puterea și slava în vecie aminů. ⁴⁴

Cu căți-va ani mai în urmă, marele logofęt moldovenesc Luca Stroici, cel mai învățat Român din secolul XVI, a transcris pe *tată-nostru* cu litere latine, anume ca o probă cumcă limba noastră „e limba italiană cea veche“ ⁴⁵, dăndu'l apoi la 1593 istoricului polon Stanislav Sarnicki, carele l'a și publicat în 1597. Iată'l reproduș întocmai :

Parintele nostru ce iesti în ceriu, swincaskese numele teu: se vie inperecia ta, se fie voia ta, komu ie în ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre scioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczilor nosstri. Si nu aduceze pre noi în ispite, ce ne mentuiaste de fitlanul. Ke ie a ta inperecia ssi putara ssi cinstia în veczij vecilor, Amen. ⁴⁶

„incăt cu greů s'ar putę înțelege uniř cu alții. În ce mod se va fi întęplat că Românii, avęnd aprópe același graiů, aceleași obicei și datine cu Italianii, au nemerit tocmai în regiunile de acolo, acęsta eů nu sciů de loc și n'am aflat încă pe nimeni care să mi-o pótă explica cum se cade“.

⁴⁴) Ap. Cipariu, *Chrestomatia*, I, 43.

⁴⁵) Veđi opuseolul meů: *Luca Stroici*, București, 1864, în-32 p. 37 sq.

⁴⁶) Sarnicki, *Statuta y Metrica Przywilejow Koronnych*, Cracovia, 1597, în-8, p. 1223. Acęstă rarisimă carte se află în Biblioteca Ossoliniană din Lemberg.

Desfigurat deja în Stroiici prin șovăire între ortografia italiană și ortografia polonă, *tată-nostru* românesc se scâlțiază cu deseversire în gramatică și'n lexică, fără a mai vorbi despre ortografie, în copiele făcute de cătră străini. Astfel la 1688 noi îl găsim într'o carte germană în următoarea caricatură:

Tatal nostru, *cineresti* in ceriu.

Sfincinschase numelle teu.

Sevie imparacia ta.

Sust fie voja ta, cum in ceriu, asa su pre pomontu.

Puine noa de tote zilelle de ne *noho* astazi.

Su ne jerta gresalella nostre, com su noi jertam a gresitilor nostri.

Su nu ne duce pre noi in kale de ispitra.

Su ne mentuiaste pre noi de reu.

Amin. ⁴⁷

Fată cu asemeni monstruosități, comise nu într'o limbă selbatecă din Africa sau America, ci într'un dialect european de viță romanică, vine cui-va a se îndoi în genere despre utilitatea lingvistică a colecțiilor de *tată-nostru*! Cum să te întemeiezi pe ele? Prin ce să deosebesci pe bine de reu? În ce mod să le controlezi? Cum să tragi din ele conclusiuni științifice? ⁴⁸ Să vedeți însă ce se întâmplă cu Chamberlayn. V'am spus că el a făcut orațiunii dominicale în limba română onórea de a o publica în două exemplare, anume pe pagina 77. Iată-le reproduse întocmai:

⁴⁷ **Happel**, *Thesaurus exoticorum oder eine mit ausländischen Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatz-Kammer*, Hamburg, 1688, in-f., p. 192 în descrierea Ungariei.

⁴⁸ În urma acestei lecțiuni, am dat peste o colecțiune publicată nu mai departe decât mai an în London sub titlu de: *Oraison dominicale en cent langues différentes compilée par S. Apostolides*, care prin erori întrece până și pe Happel. Veți acolo la pag. 74 „Moldavian“ și la pag. 88 „Romano-möldavian.“ Cel întâiu se începe prin: „Tatul nostru Kare jeste ntscherjul...“

WALACHICE.

Tatul nostru esinye jesh in eseruj.

Szvinczie sze numelye tuo.

Sze vii Imparaczia ta.

Fii voja ta cum in eserui, asha shi pe pamuntul.

Punye nostru de tote zileye da noi asztesz.

Jarta greshaleye nostre cum shi noi jartam a greshitilor nostri.

Shi nu ducs pe noi inka la iszpitira.

Shi mentujeshte pe noi de roo.

Amin.

ALITER.

Parintye nostru esela cse jesh in eseri.

Szvinczie sze numelye tuo.

Vii Imparaczia ta.

Faese sze voja ta cum in eseri asha shi pe pamuntul.

Punye nostru esaszecio da noo asztesz.

Shi lasza noo datorilye nostre cum shi noi leszam datornicilor nostri.

Shi nu ducs pe noi la ispitira.

Shi mentujeste pe noi de hitlyanul.

Amin.

Să avem buna voință de a presupune că „*punye nostru esaszecio* (!)“ este foarte bine și că, după acești admirabili doi specimeni, un linguist ar fi putut să capete o idee corectă despre natura fonologică și morfologică a limbei române. Colecțiunea lui Chamberlayn, cea mai completă și cea mai perfectă până atunci, executată prin concursul tuturor somităților filologice engleze și continentale din acea epocă, nu se mărginesce aci. Pe pagina 47, între *tată-nostru* în două dialecte celtice, „*britannice veteri stylo*“ și „*hibernice*“, ne întimpină orațiunea dominicală într'un al treilea dialect de asemenea celtic, anume din provincia englesă Wales, *Étá*]:

WALLICE

Pœrinthele nostru cela ce esti en cheri.

Svintzas cœse numele teu.

Vie enperetziœ ta.

Facese voe ta, cum en tzer ase si pre pœmentu.

Pœne noastre tza sœtzioace dœ noœe astezi.

Si lase noœe datorii le nostre, cum si noi se læscem datornitzilor nostri.

Si nu dutze preno i la ispitire.

Tze ne mentueste prenoi de viclianul.

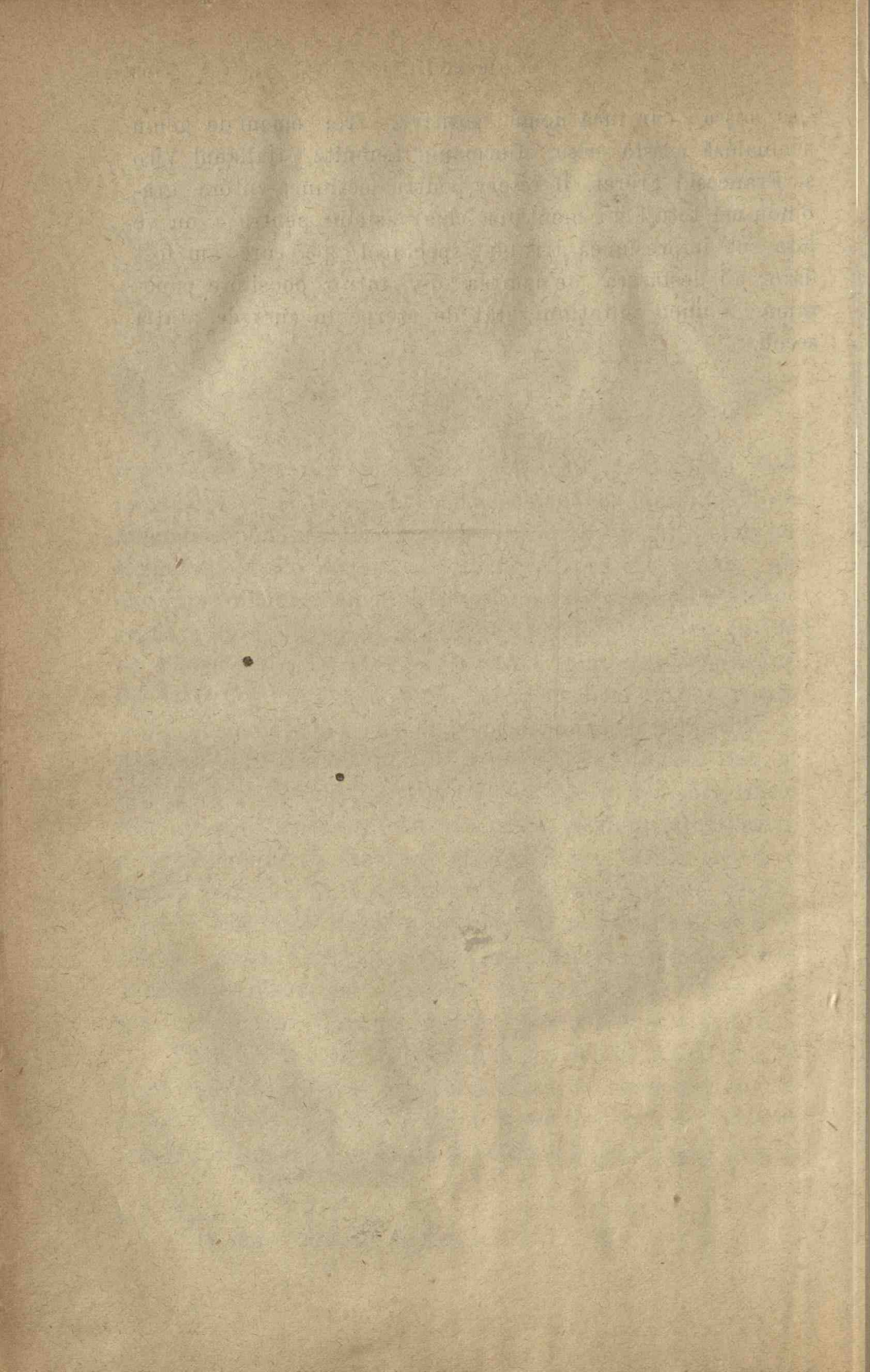
Amin.

Acest exemplar, cu mult mai românesc decât cele două românesci de mai sus, ba chiar sëmënând fôrte mult cu exemplarul lui Luca Stroici, este — mirabile dictu! — într'un dialect celtic din Anglia. Pe la finea secolului trecut, un naturalist ungar, Samuil Kôleseri, carele scrisese o monografiã despre Oltenia și sciea bine românesce, citește cartea lui Chamberlayn și găsesce pe acest miraculos *tată-nostru*. Pe datã el trimite o epistolã cãtrã medicul engles Woodward, comunicându'ï, nu fãrã sfiãlã, marea descoperire cã Româniï dela Dunãre și Celții din Wales vorbesc una și aceeași limbã. De aci istoricul Engel, pe la începutul secolului nostru, dã din întêmplare peste epistola lui Kôleseri, și se pronunță cu gravitate cã Celții din Wales pot fi o coloniã romanã! ⁴⁸ A confunda două capete extreme ale Europei, a sãri dela Marea-negrã la Marea irlandesã, și tôte acestea numai din cauza unei asemenãri nominale între *Wallach* și *Wales*, este una din cele nenumerate probe despre seriositatea lingvisticeï chiar în ajunul secolului XIX.

V'am spus, d-lor, în lecțiunea precedentã (pag. 51), cã între cele două periode în istoria filologiei comparative, periodul empiric și periodul sciințifice, se observã „un moment „de tranzițiune, de luptã, când ideile sciințifice încep deja a

⁴⁸ Ap. Engel, *Geschichte der Walachey*, 66—7.

„se mișca, dar încă nimic pozitiv“. Trei ómeni de geniù semnaléză acéstă crisă: Germanul Leibnitz, Italianul Vico și Francesul Fréret. Îi rezerv pentru lecȚiunea viitoare, grăbindu-mă totuși a'î menționa chiar astăzi, pentru a nu vè lăsa sub impresiunea tristului spectacol, pe care am fost dator a'l desfășura de'naintea d-v. într'o obositóre panoramă, a unei agitațiuni atât de sterpe în curs de atâția secolî.



LECTIUNEA IV.

PERIODUL EMPIRIC

ENRIC ETIENNE

I. Lipsa filologiei comparatîve nu implică pe a filologiei propriu zise. Diferința între filologia propriu zisă a lui Enric Etienne și a contemporanilor săi. „Tesaurul limbii grece” și opiniunea lui Benfey despre această operă. — II. Familia Etienne: Robert, Paul, Carol, Florenția. Autorul „tesaurului” móre în spital! „Tratatul despre conformitatea limbii franceze cu greca.” Deși lăudat de Max Müller, dar este ôre serios? — III. Trifurcațiunea filologiei comparatîve: genealogică, mesologică și antropologică. Istoria cuvintelor *tată*, *părinte*, *băbă*, *babă*, *unchiu* și *tombatera*. *Papa* și „a tot bunul *pater*”. — IV. Confusiunea între cele trei sfere. Sintaxa pôte fi numai genealogică și antropologică. Care din ele preocupă pe Enric Etienne? Periodul empiric nu se putea rădica până la concepțiunea unei sintaxe antropologice. — V. Filologia comparativă genealogică urmărește legăturile imediate între limbi. Legătura orizontală și legătura verticală. Care din doă e cea mai importantă? Pedeele în studiul genealogic al limbilor. — VI. Fie-care limbă are nu părinte, ci părinți. Nu toți frații mei sînt frați cu frații mei. Genealogia limbistică e tot așa de complicată ca și a indivișilor. Predominarea unui singur element părintesc. — VII. Și în arborele genealogic al limbilor se găsește câte un *N*. Cum se înlocuiesc o asemenea lacună? Limbile „representante”. Elementul dacic al limbii române. Încă o-dată cuvîntul *doina*. — VIII. Controversa despre vorba zendică *măraka*. Bretonul *melchueden*. Românul *melc*. O etimologie a d-lui Pontbriant. Rolul metatesei între accidentele fonetice. Limba română singură lögă forma persică de forma celtică, restabilind cuvîntul ario-europeu *mílaka* din radicala *míl*. — IX. Importanța limbilor „representante”, dar și nesufința lor. — X. Recapitulațiunea despre filologia comparativă genealogică. Aplicațiunea rezultatelor dobândite cătră sintaxă. Desvoltarea organică: din sintesă spre analiză. Accidente sintactice: asimilațiunea, di-similațiunea, propaginațiunea etc. Trei accidente sintactice într’un singur pasagiu din Pravila lui Vasile Lupul. Precumpănirea metatesei în sintaxă. Sintaxa comparativă genealogică este de o cam dată *pium desiderium*. Cum dară o făcea Enric Etienne? — XI. Comparațiunea sintaxei române cu sintaxa germană și cu sintaxa

trăi încă mulți ani. Î-o promite de pe acum profesorul Benfey, care nu s'a putut stăpâni de a nu 'i consacra un pasagiu plin de entuziasm, deși în genere nu intră în planul seü, scriind istoria lingvistică numai în Germania, de a se opri asupra producțiunilor sciinței franceze¹.

II. Regret, d-lor, că natura acestui curs nu 'mi îngăduie de a vă prezenta într'o panoramă biografică întrega familiă Etienne.² Grația aceluï fenomen de *adaptatiune ereditară*, adecă sporirea din nēm în nēm prin exercițiü succesiv a unei aptitudinï transmise printr'un șir de generațiuni din tată în fiü — fenomen asupra căruï aü reversat atâtă lumină observațiunile lui Darwin și'n puterea căruia, ni se spune, un meseriaș posedă chiar din zămislire o mână mai largă, mai robustă, mai aptă la muncă³ — ei bine, toți Etiennii se născău tipografi și filologi. Robert Etienne, tatăl lui Enric, întrecea în artă pe toți tipografi din epoca sa și, afară de nesce admirabile edițiuni a Bibliei, a lui Dionisiü de Alicarnas, a lui Dione Casiü etc., ne-a lăsat un mare dicționar latin (1534) și un altul latino-frances (1543). Paul Etienne, fiul lui Enric, s'a distins nu mai puțin ca editor de scriitori clasici, mai ales poeți și oratori. Unchiul lui Enric, Carol Etienne, a publicat un dicționar istoric, förte remarcabil pentru acel timp. O fiă a lui Enric, Florenția Etienne, și-a arătat gustul pentru filologieä până și prin alegerea bărbatului, însoțindu-se cu unul dintre erudiții cei mai cunoscuți din secolul XVI, Elvețianul Casaubon (1559—1614). Dar cel mai ilustru în acéstă familiă a fost însuși Enric Etienne, cel mai ilustru și.. cel mai nenorocit tot-o-dată.

¹ Benfey, *Gesch. d. Sprachw.*, 216: „ein Werk in Anlage und Ausführung so grossartig, ein Zeugnis von so grossen und vielfältigen Gaben des Geistes und Charakters, dass es bis auf den heutigen Tag noch nicht seines Gleichen erhalten hat, noch immer die eigentliche Grundlage alles lexicalischen Wissens auf dem Gebiete der griechischen Sprache bildet, und durch seine beiden neuen Bearbeitungen (London 1816—1826, Paris 1836—1865) wohl noch viele Jahre bilden wird.“

² Cf. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Etiennes*, Paris, 1838, in-8.

³ Darwin, *La descendance de l'homme*, Paris, 1872, in-8, t. 1, p. 125. — Cf. Littré, *La science*, 277, 363, 491.

Sciții, d-lor, în ce mod prescurtarea cărții lui Verriū de către Fest a făcut să se pierdă cel mai prețios monument de filologie comparativă din anticitate, devenind din ce în ce mai necăutat. Ceva analog s'a întâmplat lui Enric Etienne. Opera sa era nu numai pré-voluminösă, dar și pré-sciințifică. Uitând că meritul cel mai simțit, folosul cel mai general, cel mai direct al ori-cărui vocabular este de a pute fi consultat la moment, fără a te face să colindezi dela Ana la Caiafa, Enric Etienne a pus toate cuvintele nu după inițialele lor, ci sub verburile de unde le derivă, astfel că nu e chip de a găsi vorba ce te interesează, dacă nu'i cunoști mai întâiu originea. Ca sciință, nimic mai corect; ca us, nimic mai supărăcios.⁴ Profitând de acest defect — defect din punctul de vedere al mulțimii vulgare de cititori către pungele cărora se adresa Enric Etienne — un ucenic al seū, Johann Scapula, German de origine, a seos pe furiș în Elveția la 1579 o prescurtare practică de pe „tesaurul limbei grece“. Mai estenă și mai comodă, această plagiatură a oprit vîndarea originalului, deși — din fericire pentru posteritate — mulțumită spornicului tipar, el nu se mai putea perde, precum se perdeau rarele copie manuscrite din vechime. După doi-spre-dece ani de muncă pentru a explica nu mai puțin de 150,000 cuvinte eline⁵ și după ce și depusese totă averea în publicarea colosalei opere, Enric Etienne s'a veđut de o dată ruinat și — teribilă antitesă — autorul unui tesaur a murit de miserieă într'un spital!

Pe lângă cele-lalte lucrări ale sale de o importanță secundară, marele elenist frances a scris o carte căriia nu i se pôte refusa un loc nu numai în literatura filologică propriă, ci chiar în rubrica filologiei comparative. Max Müller o laudă mult; eram să ȃic: pré-mult⁶. Este un tractat despre conformitatea limbei francese cu limba elină. Iată titlul întreg, lung ca toate titlurile din secolul XVI: „Traicté de la

⁴ Cf. observațiunea lui A. W. Schlegel, *Indische Bibliothek*, Bonn, 1823, in-8, t. 1, p. 333.

⁵ După calculul lui Korais, ap. Pott, *Etymol. Forsch.*,² Wurzeln, 77.

⁶ *Lectures*; first series, IV.

„conformité du langage françois avec le grec, divisé en trois
 „livres, dont les deux premiers traitent des manieres de par-
 „ler conformes; le troisieme contient plusieurs mots françois,
 „les uns pris du grec entierement, les autres en partie, c'est
 „à dire, en ayant retenu quelques lettres par lesquelles on
 „peut remarquer leur étymologie; avec une préface remon-
 „strant quelque partie du desordre et abus qui se commet
 „aujourd'hui en l'usage de la langue françoise; en ce traité
 „sont découverts quelques secrets tant de la langue grecque
 „que de la françoise; duquel l'auteur et imprimeur est Henry
 „Estienne“ etc.⁷ Din acest titlu se vede deja că sarcina ce
 a luat asupra și autorul este mai cu seamă sintaxa, căriia el
 consacră primele două din cele trei cărți. Dar fie sintaxă sa
 o altă parte a gramaticii, era oare lucru serios de a compara
 într'un mod direct o limbă romanică, un dialect de forma-
 țione secundară sau chiar terțiară, cu antica limbă elină? Nu
 este acesta ca și cum ar voi nescine să asemeneze pe un co-
 pil cu un bătrân, pe când între amândoi nu există nici mă-
 car o înrudire de aproape, care să ne autorizeze a bănuși în fiu
 sau nepot trăsăturile caracteristice ale tatălui sau moșului?
 Aci mi se deschide, d-lor, o întrebare foarte gravă, asupra că-
 riia eram dator să lumina din capul locului, căci ea este
 implicată la tot pasul în știința ce ne preocupă și dela ju-
 sta'i apărare atârână soliditatea concluziunilor ce am tras sau
 vom trage.

III. Filologia comparativă îmbrățișează trei mari sfere,
 fie-care în deosebii sa pe câte-trele împreună: sfera *genea-
 logică*, când se studiază în filiațiune limbile unei singure ginți,
 ramure sau familie lingvistice, adică limba în privința unui

⁷ „Tractat despre conformitatea limbii franceze cu greca, împărțit în trei
 „cărți, din cari primele două tractează despre conformitatea sintactică, a treia con-
 „ține mai multe vorbe franceze, unele împrumutate din greca pe de ntregul, altele
 „în parte, adică astfel că după unele litere conservate se mai poate recunoște etimo-
 „logia, cu o prefață arătând oare-care desordine și abus ce se comite în usul limbii
 „franceze; în acest tractat sînt descoperite o seamă de secrete atât ale limbii grece
 „precum și ale francezei; al cărui autor și tipograf este Enric Etienne“ etc.

ném: γένος; sfera *mesologică* — termen nou, introdus de câțva timp în medicină pentru a indica complexul condițiilor exterioare ce lucrează asupra unui popor așezat într'un óre-care mijloc: μέσος — când se urmăresc împrumuturile dintr'o limbă în alta; în fine, sfera *antropologică*, când limbile se pun față'n față, pentru a afla din alăturarea lor ceia-ce'i comun umanității întregi, ceia-ce constituă graiul uman în genere, ceia-ce caracterisă nu pe o națiune sau pe o viță, ci pe om: ἀνθρώπος⁸. Teoriile false, câte s'aũ emis în trecut și — să nu ne măgulim nici noi ăștita din secolul XIX de a fi nefalibili — se mai emit încă din când în când în filologia comparativă, mai tóte izvoresc din confusiunea între aceste trei sfere, pe cari cată să nu le perdem nici o dată din vedere, cu atât mai mult că ele se împleticesc una cu alta, se încrucișează, se sustrag unei observațiuni încete și ne împing la precipitațiune, asemenea acelor terenuri lunecóse, unde te opresci nu acolo unde vrei, ci acolo unde te împedeci. Ca să fiũ bine înțeles, recurg la exemple.

Cuvântul nostru *tată*... *étă* încă o probă de latinitatea Románilor! exclamă unii, fiindcă și lătinesce părintele se putea dice *tata* sau — ceia-ce este tot una — *atta*. Se mai a-daug că Spaniolii de asemenea numesc pe tată *taita*, pe frate *tato* și pe soră — *tata*; în dialectele italice moderne se regăsesce cu același sens *tata* și *atta*; în limba reto-romană din Elveția *tat* însemnă pe bunic și *tata* pe bunică etc.⁹ Dar tóte acestea dovedesc ele óre latinismul lui *tată*? Nu. La vecinii nostri Slavi *tatál* se chiamă *tata*, al căruia sinonim mai întrebuintat *oteť*, rusesce *ateť*, serbesce *otať*, nu este éráși

⁸ Pott, *Die Kennzeichen der Sprachverwandschaft*, în *Z. d. d. m. G.*, IX, 429, admite o subdivisiune care în fond nu diferă de a noastră: „I. generale Aehnlichkeiten: a, allgemein-menschlicher Art, b, im physiologischen Typus ohne eig. verwandtschaftliche Beziehung; II. spezielle, und zwar: a, ererbte, b, erborgte.“ — Clasa generală a lui Pott corespunde pe deplin cu cea *antropologică*, ér clasa specială curinde pe cele *genealogică* și *mesologică*, pe cari noi inse preferim a le separa, difend cu totul una de alta.

⁹ Diez, *Etymol. Wörterb.*, 2, I, 405.

decât un deminutiv din prototipul *ata* sau *at*; la Elini *τετα* și *άρτα*; la vechii Germani *toto* și *atlo*; în dialectele celtice *tat* și *aite*; la Albanesi *tata* și *at*; în sanscrita *तत* (*tâta*) etc. De aci să urmeze ôre că vorba ar fi genealogică, inse nu pentru Latini în speciă, ci pentru toți Ario-europeii? Nici decum. Nu vë vorbesc, d-lor, despre Semiți și Turani, la cari silabele *tat* și *at* ne apar cu același sens de paternitate, dar în privința căroră somitățile linguistice de astăzi bănuiesc din ce în ce mai mult o înrudire primordială cu familia ario-europeă. Voiu alerga la nêmurile cele mai eterogene. Chinesesce *tatâl* se ñice *a-to*; în limba japoneză — *toto*. La triburile negritene din Africa vom da la Congo peste *tata* și la Bongo peste *tati*. În America găsiți pretutindenî pe „tata“: la Eschimoși — *atata*, la Mexicani — *tatli*, în limbile moxă și sapibocană — *tata*. Orațiunea dominicală la selbaticii Poconchi se incepe cu cuvintele; *ca-tat*, dintre cari *ca* însemneză „nostru“ și *tat* — „tată“. Și românesce alături cu *tată* exista în vechime forma *tat*, conservată în deminutivul *tât-u-că*, în numile proprie *Tat-ul*, *Tat-in* etc., de cari ne isbim mereu în crisóve și'n nomenclatura topografică. Mai credeți ôre în latinismul lui *tata*? El nu e latin, dar nici ario-europeu, ci aparține omenirii întregi. Românii l'aú adus din Roma; fie! nu există nici o probă contrară; este inse tot așa de posibil, éráși fără probă contrară, ca ei să'l fi căpătat dela Daci; tot așa de posibil, ca să'l fi împrumutat dela Slavi sau dela alt cineva. Chiar în centrul Africei sau pe la capătul lumii noue, străbunii noștri ar fi putut avé pe *tată*, fără totuși a purta în vine o singură picătură de sânge latin! Este o vorbă antropologică.

Exprimând aceeași ideeă, e genealogic pentru Români cuvintul *părinte*, italianesce și portugesesce *parente*, frantuzesce și catalanesce *parent*, spaniolesce *pariente*, în dialectul vallon *parein* etc., tóte din latinul *parente*-, „paren vulgo pater aut mater“ după Verriü, dela verbul *parere* sa *parire* — a nasce, adecă literalmente „născător“. Prin radica

par, sanscritul प (pr), a căria semnificațiune fundamentală este a imple, de unde apoi a nutri și a susține, latinul *parent-* e încuscrit cu toate limbele ario-europoe. De asemenea ario-europeu este sufixul participial — *nt* —, carele și la Greci formeză din radicala τεκ (τίκτω) pe τεκόντες — părinți. Prin aplicațiunea ideei de „născător“ către tată și mamă, *părinte* e și mai comun, căci nu la Latini sau la Greci, ci la ori-ce popor din lume părinți sint aceia ce nasc pe copii. Așa dară în *părinte* toate părțile constitutive, son, formă, sens, dacă le luăm pe fie-care în deosebi, nu sint latine; este înse latin și numai latin complexul tuturorora, căci numai Latinul din radicala *par* a tras un verb cu înțeles de a nasce, din care verb, prin intermediul unui participiū activ,¹⁰ a eșit un substantiv cu accepțiunea de „părinte.“ Nu e latin *par*, nu e latin — *nt* —, nu e latin sensul cutare sau cutare, dar este eminentamente latin *părinte* ca rezultat al unei serii determinate de combinațiuni între toate aceste elemente. *Părinte* e atât de latin, încât chiar dacă nu s'ar afla în monumentele literare ale Romei, totuși ne-ar fi ușor prin singura limbă română de a l reconstrui cu o perfectă siguranță. In adevăr, noi am dice: precum *dinte* vine din „dens“, *minte* din „mens“, *linte* din „lens“, *ferbinte* din „fervens“, în același mod *părinte* trebui să derive dintr'un prototip latin perdut: „*parens*“. Prin urmare, ori-unde în lume ne-ar întimpina vorba *părinte*, ea nu pôte fi decât latină, fie prin moștenire, fie prin împrumut direct sau indirect. Prin moștenire o au Români. Dela Francesi, prin împrumut indirect din latina, o au Englesii în *parent*. Albanesii, naționalitate mixtă traco-latină ca și Români, înse cu marea preponderință a tracismului, au putut să primescă și ei prin moștenire pe latinul „*parente-*“, devenit la dinșii *părint*¹¹ prin suprimerea vocalei finale, pe care ei au supres-o de asemenea în *ment* din „*mente-*“ și'n *ghîint* din „*gente-*“.

¹⁰ Cf. Schleicher, *Compendium* ³, § 229, 292.

¹¹ Diversele forme ale acestui cuvint în dialectele albanese veđi în Miklosich, *Die romanischen Elemente im Albanischen*, Wien, 1871, in-4, p. 47.

Am spus că pentru Albanesi *părint* p^ote fi moștenit din latina. S'o afirm — nu cuteș, fiindcă vecinătatea Epirului cu Italia pe de o parte, caracterul moral și religios al cuvintului pe de alta, admit aci posibilitatea unui împrumut posterior prin influința propagandei creștine occidentale. Pentru Români înse, puși în nesce condițiuni teritoriale și culturale cu totul diferite și având o limbă în care latinitatea predominesce în modul cel mai decisiv peste ori-ce alt ingredient, *părinte* este o necontestabilă moștenire din Roma.

Așa dară *tată* e antropologic, *părinte*—genealogic. Ca exemplu mesologic, avem provincialismul moldovenese *băbacă*:

Când *băbaca* la nenecă
Vre un mic favor cerea,
Neneca cu bucuriă
Dorința îi împlinîa, etc.¹²

În mai multe dialecte italice tatăl se țice *baba*. Astfel frasa din parabola fiului pierdut: „*tată*, dă-mi partea mea din avere“, se traduce în dialectul elvețian al Grisonilor: „*bap*, dam la mè pàrt da roba...“, în dialectul brescian rustic: „*bubà*, dam la part dela sostanza che m'toca...“, în dialectul romanol ravennat: „*bab*, dasim la mi pàrt ch'a m'tocca“, în dialectul monferrin dela Castellazzo Gamondio: „*bapa*, démi ra part d'titt cul ch'a m'tucca...“ etc.¹³ Chiar în italiana clasică se întrebuintează *babbo*. Pe de altă parte înse, tot *baba* se chiamă tatăl la popórele cele mai eterogene: nu numai în unele dialecte germane, unde *baba* figuréză alături cu *täte*, *aatj* și *oti*¹⁴, dar bună óră în limbile africane biafadă, otă, carehară, camucă, bidsogă și altele, precum și la uniî selbategi din America și din Australia.¹⁵ Cu tóte acestea, pentru Români *băbacă* nu este nici genealogic, nici antropologic, ci eminent mesologic, împrumutat dela vecini într'un timp

¹² Negruzzi, *Scrierile*, ed. Socec, III, 25.

¹³ Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, in-8, passim.

¹⁴ Marsh, *Lectures on the english language*, New-York, 1862, in-8, p. 379.

¹⁵ Buschmann, *Ueber den Naturlaut*, Berlin, 1852, in-4, passim.

förte modern. In cărțile noastre cele vechi *băbacă* nu se găsesse nicăiri; în literatura poporană — de asemenea; dialectele muntenească și ardelén nu 'l cunosc, și nici chiar în Moldova nu 'l întrebuintează țerani, ci numai burgesia, care 'l a luat în epoca fanariotică, sub influința modei de atunci, dela suzeranii Turci, introducând'o în limbă de'mpreună cu *babalic*. Turcesce *بابا* (*bâbâ*) este tată, *بابا* (*bâbâliq*) — paternitate. Suffixul deminutival *ca* s'a adaus la noi cătră turcul *babâ* prin analogiă cu *nené-că*, *taș-că*, *maș-că*, *neș-că*, *bădi-că* etc. Dintre Slavi aū pe *babo* în sens de tată numai Serbi și Bulgarii, dar nici dînșii pretutindenī, ci mai ales în districte expuse d'a-dreptul influinței turce. De aceeași provenință este *πάπα* în limba neo-grécă și *babâ* la Albanesi, cari 'i-aū conservat intactă — o particularitate förte remarcabilă — până și desinița curat turcă a acusativilui plural, dīcând la immulțit *babalarī*, turcesce *بابالاری* (*bâbâlarī*), intocmai precum la noi, dar numai în stil satiric, un bătrân de principie retrograde se dīce *tombatera*, din acusativil singular neo-grec *τὸν πατέρα* (pe tată). E curios că în unele dialecte ario-europee ale Indiei, de exemplu în sindhī, tatăl de asemenea se chiamă *bâbo*, deși nimic analog nu există în sanscrita și'n cele-l'alte limbi inrudite, ceia-ce face cu drept cuvīnt pe profesorul Trumpp dela München de a bănuī și aci o origine turcă, ar fi trebuit să dīcă mai corect turanică.¹⁶ Ori-cum înse ar fi pe așuri, cât se atinge în speciă de peninsula balcanică, la Albanesi, la Serbi, la Bulgari și la Români, *băbacă*, *babâ*, *babâ* în accepțiune de tată, este cel mai netăgăduit împrumut dela Turci: o vorbă mesologică.

Înse afară de masculinul *băbacă*, luat dela Osmanlăi în sens de tată, noi mai avem pe femininul *babă* cu înțeles de o bătrână, propriamente mamă saū bunică. Prin originea lor primordială antropologică, *băbacă* și *babă* sīnt unul și același termin, însemnând pe părinte în genere, fie părinte-bărbat,

¹⁶ Trumpp, *Die Stammbildung des Sindhī*, în *Z. d. d. m. G.*, XVI, 132: „viele Worte fremden Ursprungs, wie *bābo*, Vater, türk. *baba*.“

fie părinte-femeiă. ¹⁷ Pentru Români inse *babă*, ca și *băbacă*, nu este o vorbă antropologică, ci mesologică. Precum pe *băbacă* noi îl datorim Turcilor, tot așa, ce-va mai de-mult și într'un mod mai general, pe *baba* ni-aū dat'o Slavii, cari singuri în tôte dialectele lor o posedă cu aceeași semnificațiune precisă de femeia bătrână, de unde și Grecii din evul mediu se par a fi împrumutat pe βαβα—bunică. Astfel două curente cu totul diferite, unul turanic prin Otomanii, altul ario-europeu prin Slavii, ni-aū înzestrat cu două vorbe egalmente mesologice pentru noi: *băbacă* și *babă*, cari inse ambele derivă din același prototip antropologic: duplicarea silabei *ba*, după cum și *tata* nu este decât duplicarea silabei *ta*, *mama* duplicarea silabei *ma* etc., pretutindenii procesul copilăresc al umanității primitive de a desemna pe părinți prin silabele cele mai ușore de pronunțat, mai adesea duplicate.

Dar étă, d-lor, ceva fôrte curios! Alături cu cei doi termenii mesologici: turcul *băbacă* și slavica *babă*, limba română mai are din aceeași tulpină antropologică „baba“ o vorbă moștenită d'a-dreptul din latina, care este pentru noi tot ce pôte fi mai genealogic. Latinul *avus* (bunic) implică o formă colaterală *vavus*, întocmai ca *ata* pe *tata*. În adevăr, alături cu *bab* noi găsim pe *ab* în limbele cele mai diverse, precum la Bornu, la Banyun, la Wadai și la Soa în Africa, de aci în dialectele dravidice din India, apoi semiticul *ab* de unde creștinismul a adus pe „abbate“, în limba samoiedică din Siberia *ava* — tată și *ávito* — unchiu ¹⁸ etc. etc. Deminutivul din *avus* este *avunculus*. Din acest *avunculus*, Provențalii aū făcut *avoncle*, Francesii *oncle*, Români *unchiu*, în care radicalul *v* a dispărut cu deseversire, conservându-se numai lunga compozițiune sufixală curat latină *u-n-cu-lu-*, combinată din

¹⁷ Cf. între altele pe Lubbock, *Les origines de la civilisation*, Paris, 1873, in-8, p. 422.

¹⁸ Castrén, *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*, Petersburg, 1855, in-8, p. 295. — Latinul *avunculus*, trecut în limbele neo-latine în „unchiu“, probază că *avus* însemna și el propriamente pe „tată“, nu pe bunic, de unde fratele tatălui *avunculus*, adică „tată mai mic“.

sufixul *u* al lui „av-u-s“, dintr'un *n* intercalat după analogia lui *homunculus*, și din două sufixuri deminutive înghemănate *cu* și *lu* ¹⁹. La prima vedere, cine óre și-ar închipui că *unchiu* poate să vină din aceeași sorginte primordială cu *băbacă* sau cu *babă*! Și totuși din aceste trei cuvinte atât de înrudite, cari se întâlnesc în limba română, numai unul ne este de baștină, pe când cele-l'alte două sînt nesce venetici din direcțiunii o-puse.

Dicînd „venetici“, cată să mă explic. Turcul *băbacă* și slavica *babă* sînt străine pentru noi nu din cauza proveninței lor din limbă cu totul eterogene. Ori-ce element împrumutat, fie dela frați, fie dela consăngenii, fie dela alte nēmuri, e de o potrivă mesologic, de óră-ce este de o potrivă î m p r u m u t a t. Gallomania a introdus la Români de cãtva timp pe *papă*. Deși Francesii sînt cu noi din aceeași tulpină romanică, totuși francesul *papă*, sub raportul științific, face parte dintr'o singură clasă cu turcul *băbacă*. Latinomania s'a încercat mai deună-đi de a ne înzestra cu latinul *pater*, pe care nemuritorul Heliade, negreșit în ultimii sei ani, îl scriea chiar fără nici o modificare *pater*, punînd, de exemplu în „Cãntarea dimineței“, acolo unde la 1822 era:

Tu ești stăpân a tóte,
Tu ești pré-bunul *tată*. . .

la 1861 :

Tu ești domnul a tóte
Și a tot bunul *pater*. . . ²⁰

Să nu vă scandalisați, d-lor, dacă vă voiú spune că un asemenea *pater*, fie el cãt de latin, este pentru noi nu numai mesologic, dar încă mai puțin românesc decãt turcul *băbacă*, cãci e mai nou prin data împrumutului, nu s'a localizat prin formă și, în fine, este luat nu de cãtră popor dela un alt popor printr'un contact v i ú între ambele, ci furișat dintr'o limbă m ó r t ă prin fantasia unui individ.

¹⁹ Cf. Corssen, *Aussprache* ², II, 188.

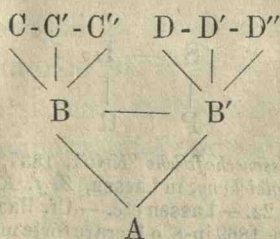
²⁰ Heliade, *Curs întreg de poezie*, București, 1868, in-8, t. I, p. 205.

IV. *Tată, părinte, băbacă, babă, unchiu* etc. ne arată, cât de anevoe este uneori de a deosebi sfera genealogică de cătră celelalte două. Se întâmplă ca nesce limbi strîns înrudite să aibe același cuvînt, carele totuși să fie pentru ambele sau pentru una din ele antropologic, nu genealogic: românul *tată* și latinul *tata*. Se întâmplă ca ceia-ce este antropologic într'o limbă, să fie tot o dată mesologic într'o altă de aceeași tulpină: italicul *babbo* și românul *băbacă*. Se întâmplă ca să lipsescă un indice pozitiv pentru a se puté decide, dacă o vorbă e genealogică sau dacă este numai mesologică: albanesul *părint* față cu latinul *parente* —. Se întâmplă ca o limbă-fiiă să aibe un cuvînt luat din limba-mumă sau dintr'o limbă-soră, dar fără ca un asemenea să fie cu tóte acestea cât de puțin genealogic, ci eminentemente mesologic: francesul *papà* sau latinul *pater* al lui Heliade în românesca de astăzi. Se întâmplă ca două vorbe de aceeași origine antropologică să se furișeze într'o limbă prin două căi mesologice diverse: turcul *băbacă* și slavica *babă* la Români. Se întâmplă ca o altă formă a aceluiași două vorbe mesologice să existe mai de'nainte în limbă ca un element genealogic: românul *unchiu* din latinul *avunculus*—**vavunculus*. Se mai întâmplă fel de fel de coincidențe tót așa de curioase, cari imi scapă din memoriă. Numai cu condițiunea de a fi fôrte metodică, filologia comparativă se póte lupta contra tuturor acestor dificultăți. Fie-care sferă trebui să aibe marginile sale atît de bine definite în teoriă, încât să nu fie greu de a recunósce în practică, măcar în majoritatea casurilor, acele puncturi unde se împresoră una peste alta două sau mai multe sfere.

Pentru a nu uita punctul nostru de plecare, să ne întrebăm acuma: care este óre sfera ce preocupă pe Enric Etienne în tractatul seú despre conformitatea francesei cu gréca? Sferă mesologică — nu, cel puțin în cele două cărți consacrate sintaxei, căci popórele nu împrumută unul dela altul fraseologia; dic „popórele“, fiind-că altmintrea câte un pedant isolat póte să traducă dintr'o altă limbă până și modul de a

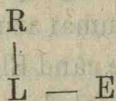
distribui vorbele în sentență, după cum fac, bună oră, unii dintre frații noștri de peste Carpați imitând pe Germani și pe Unguri, înse o asemenea caricatură, din fericire, nu devine nici o dată poporană. Pe când lexicologia foarte adesea, fonologia rare-orii, până la un punct chiar morfologia poate fi mesologică, împrumutându-se dela alte popoare unele cuvinte, ér prin acele cuvinte putând a se vări în limbă unele sunuri și forme până atunci necunoscute, sintaxa nu este mesologică nici o dată, ci trebuie să fie tot-d'a-una saú genealogică, orii antropologică. Prin urmare, conformitatea între limbile grécă și francesă, așa cum o consideră Enric Etienne, cată să fie și ea una din acestea doă. Antropologică nu este, căci o proprietate lingvistică óre-care aparține umanității întregi numai atunci când o constatăm la nemururile cele mai eterogene, pe când Elinii și Francesii, din contra, deși diferă prin vârstă și nu sint de o înrudire imediată, totuși fac parte dintr'o singură familie ario-europeă și chiar dintr'un singur grup. Preocupațiunea lui Enric Etienne este dară curat genealogică, și nici că putea fi altfel în secolul XVI, când scola ebraizantă atribuia comunității de origine până și nălucirile de asemănare între limbile europée și cele americane. Cestiunea astfel e de a sci: sub raportul genealogic, comparațiunea francesei d'a-dreptul cu gréca este ea seriósă?

V. Sfera genealogică implică continuitate. Închipuiți-vé că limba A dede nascere limbilor B și B', dintre cari limba B a născut la rândul seú limbile C, C', C"... , ér limba B' a născut limbile D, D', D"... , adecă:

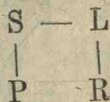


Comparațiunea genealogică se permite numai între puncturile legate imediat unul cu altul, fie orizontal saú vertical.

C se p \acute{o} te compara cu C' sau cu B, fiind legat imediat cu cel de'nt \acute{a} i \ddot{u} in lini \acute{a} orizontal \acute{a} \acute{s} i cu cel-l'alt vertical, dar nu cu A sau B', de cari e desp \acute{a} r \acute{t} it prin B. Pentru a compara pe C cu D, trebu \acute{i} a trece prin leg \acute{a} turele intermediare B \acute{s} i B'. A s \acute{a} ri d'a-dreptul dela C la A, la B', la D, este o eresi \acute{a} cu at \acute{a} t mai neiertat \acute{a} , cu c \acute{a} t mai multe au fost leg \acute{a} turele intermediare cele s \acute{a} rite. Limba rom \acute{a} n \acute{a} , de exemplu, se p $\acute{o$ te compara pe calea genealogic \acute{a} in lini \acute{a} vertical \acute{a} cu latina \acute{s} i orizontal cu cele-l'alte dialecte romanice, dar nu cu elina, de \acute{s} i elina \acute{s} i latina sint do \acute{a} creng \acute{i} dintr'un singur trunchiu. Pentru a compara rom \acute{a} na cu elina, cat \acute{a} s \acute{a} intervin \acute{a} latina, care este legat \acute{a} vertical cu cea de'nt \acute{a} i \ddot{u} \acute{s} i orizontal cu cea-l'alt \acute{a} , adec \acute{a} :



Astfel rom \acute{a} nul *o \ddot{u}* nu se compar \acute{a} pe s \acute{a} rite cu elinul $\phi\acute{o}\nu$, ci numai prin intermediul latinului *ovum*; in \acute{s} e latinul *ovum* se compar \acute{a} d'a-dreptul \acute{s} i cu $\phi\acute{o}\nu$ in lini \acute{a} orizontal \acute{a} , \acute{s} i cu *o \ddot{u}* vertical. *O \ddot{u}* , la r \acute{a} ndul se \ddot{u} , se compar \acute{a} d'a-dreptul cu latinul *ovum* in lini \acute{a} vertical \acute{a} , \acute{e} r orizontal cu italianul *uovo*, spaniolul *huevo*, portugesul *ovo*, catalanul *ou*, provent \acute{a} lul *uov*, francesul *oeuf*, vallonul *o \ddot{u}* etc. In \acute{d} ilele n \acute{o} stre, dup \acute{a} ini \acute{t} iativa lui Pott,²¹ s'au comparat adesea limbile romanice cu dialectele pracrite ale Indiei, nu in \acute{s} e d'a-dreptul, ci trec \acute{e} nd prin t \acute{o} te leg \acute{a} turele intermediare, \acute{s} i anume cele romanice in compara \acute{t} iune vertical \acute{a} cu latina se compar \acute{a} cu cele pracrite in compara \acute{t} iune vertical \acute{a} cu sanscrita, cari ambele, latina \acute{s} i sanscrita, se compar \acute{a} orizontal, adec \acute{a} :



²¹ In *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, 1837, Juli, nr. 10. — Schleicher, *Ueber den Werth der Sprachvergleichung*, in Lassen, *Z. f. K. M.* VII, 35. — Ascoli, *Studj orientali*, Gorizia, 1854, in 8, p. 22. — Lassen etc. — Cf. Haag, *Vergleichung des Prakrit mit den romanischen Sprachen*, Berlin, 1869 in-8, o lucrare for \acute{t} e metodic \acute{a} , in care in \acute{s} e, din nenorocire, se iea ca termin de compara \acute{t} iune numai a \acute{s} a numita limb \acute{a} pracrit \acute{a} a dramelor indiane, in loc de a av \acute{e} in vedere mai ales dialectele pracrite cele vorbite ale Indiei: hindi, pang'abi, sindhi, gug'arati etc., necesare pentru un paralelism riguros cu limbile romanice actuale.

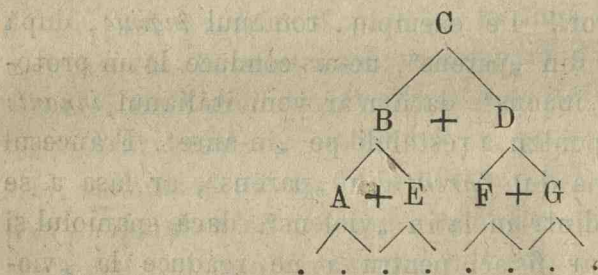
Numai cu prețul acestei stricte proceduri din pas în pas, ferindu-se de ori-ce săritură, se dobândesc rezultate adevărat științifice.

Cele două comparațiuni genealogice, cea orizontală între limbii surorii și cea verticală între limbă-mamă și limbă-fia, diferă una de alta prin importanță relativă. Comparațiunea orizontală este de prima ordine, căci ea cuprinde în sine, până la un grad, și pe cea verticală; dar nu vice-versa. Comparând una cu alta limbile surorii C, C' și C'', noi restabilim esența limbii mame B, fiindcă nu poate a nu se afla într'insa tot ce se află în toate sau mai toate fiicele sale; pe când, din contra, comparațiunea limbii mame B cu o singură limbă-fia C este încă departe de a ne da pe C' și C'', de óra-ce fie-care fia, ca ori-ce individualitate, se deosebesce în multe lucruri atât de mamă precum și de surori. Din cauza acestui individualism, comparațiunea orizontală ne poate retăci și ea, dacă o vom întemeia numai pe o mică parte din totalitatea limbilor surori. De exemplu, românul *înainte*, după analogia lui *părinte* din „parens“, ne-ar conduce la un prototip latin imaginar „inaens“, dacă n'ar veni italianul *innante* și spaniolul *enante* pentru a restabili pe „in-ante“. Francesul *violent*, după analogia lui *parent* din „parens“, ar lăsa a se bănui derivațiunea dintr'un latin „violens“, dacă spaniolul și italianul *violento* n'ar fi aci pentru a ne readuce la „violentus“.

Din cele spuse, ar rezulta că filologia comparativă genealogică are un teren foarte neted: a alătura orizontal limbile surori, rădicându-se vertical la limba mamă, pe care alăturând'o éráși orizontal cu surorile ei, a se urca din nou vertical la o altă limbă mamă și mai veche, care avînd și ea surori, se face o nouă comparațiune orizontală, și așa mai departe, până ce ajungem la un punct unde se sleesc toți terminii în linia orizontală și 'n cea verticală. Așa este în principiu, dar cu mult mai greu în aplicațiune. Realitatea ne opune diferite pedeci, de cari sintem siliți a ține samă. Cele mai

ponderóse sînt doă: 1. multiplicitatea de origine a fie-cării limbi; 2. lipsa unor legături intermediare.

VI. Omul se nasce din doi părinți; o limbă — de asemenea. Francesa nu este numai fiica latinei, dar și a celticeii. Spaniolă nu este numai fiica latinei, dar și a ibericeii. Româna nu este numai fiica latinei, dar și a dialectului dacic al limbei tracice. Cele doă limbi părintesci sînt și ele, fiecare a-parte, product al unei căsătorie. Celtica, bună oră, se născuse din însoțirea unei limbi ario-europree cu o limbă ete-rogenă, turanică după unii,²² africană după alții.²³ Dacica nu era nici ea o limbă curat tracică. Intr'un alt loc eū m'am încercat a dovedi că naționalitatea dacică se născuse dintr'un amestec al Tracilor cu Celții,²⁴ și voiū avé — sper — mai multe ocașiuni de a reveni asupra acestui punct, aducînd noue probe, pe cari le voiū supune controlului d-v. Așa dară genealogia unei limbi nu este C din B și B din A, ci mult mai complicată:



Cu alte cuvinte, pentru a cunósce într'un mod genealogic pe C, nu ne ajung B și A, ci trebui să ne urcăm la B+D, de aci la A + E și F + G, și așa mai încolo din ce în ce mai sus.

Inse nici acésta nu este tot. O limbă-părinte, ca și un individ-părinte, póte să fi fost căsătorită mai de multe ori,

²² Benloeuw, *Aperçu général de la science comparative des langues*, Paris, 1872, in-8, p. 139—145.

²³ Roget de Belloguet, *Types gaulois et celto-bretons*, Paris, 1861, in-8, p. 303.

²⁴ *Istoria critică a Românilor*, t. 2, p. 101—104.

lăsând copii din fie-care însoțire, câte o dată la intervaluri foarte depărtate. De aci consecința, paradoxală în aparență, că frații mei nu sînt neapărat frați cu frații mei. Tóte ficele traciceî, mai bătrâne și mai tinere, de exemplu albanesa și bulgara, sînt surori pentru româna, deși nu sînt surori pentru franceza, italiana și cele l'alte limbi romanice, cari totuși sînt surori ale românei. Tóte ficele ibericeî, fie ele rătăcite ori pe unde, sînt surori pentru spanióla, deși nu sînt surori pentru surorile cele latine ale spaniólei. Vedeți dară, d-lor, că se mai adaugă în genealogia unei limbi un noú element de complicațiune.



C, născut din $A + B$, este frate prin A cu C' și prin B cu C'' , dar nu e frate cu P și cu R, deși C' , fratele lui C prin A, e frate cu P prin N, și deși C'' fratele lui C prin B, e frate cu R prin M. Ion este fiul lui Petru și al Mariei. La față — e leit Petru; în caracter are multe dela Maria. Tată-seú Petru, dintr'o altă căsătoriă cu Elena, avusese alți copii, precum avusese alți copii și mumă-sa Maria dintr'o altă căsătoriă cu Tudor. Copiú lui Tudor nu sînt de loc frați cu copiii Elenei; Ion înse e frate cu cei de'nțaiú prin mumă și cu cei de al doilea prin tată, asemănându-se cu unii și cu alții prin óre-cari particularități fizice sau morale. Dacă vom adăuga că tată-seú Petru și mumă-sa Maria se născuseră și ei din câte o păreche căsătorită de mai multe ori, și dacă vom mai observa că Petru putea să fi fost Serb, Maria—Germană, Tudor—Grec, Elena—Francesă etc., atunci vom avé de'naintea noastră complexul relațiunilor de ném ale lui Ion. În același mod, în linia verticală și'n cea orizontală, se cercetéză genealogia unei limbi.

Dificultățile de învins ar fi immense, dacă o complicațiune atât de mare s'ar reproduce în tóte casurile concrete. Ge-

neralmente inse nu este așa. Ion, deși născut die tată Serb și mumă Germană, deși având între moși și strămoși pe Greci, Francesi, Englesi, Turci etc., totuși represintă unul singur din tipurile ascendinți mai mult decât pe toate cele-l'alte. In limba română latinismul cel moștenit—nu vorbesc despre neologisme—ocupă cel puțin 60 la 100, rămânând abia 40 pentru diverse ingrediente ne-latine. In limba bulgară, cel puțin 60 la 100 aparține din moștenire slavismului, restul de 40 împărțindu-se între tracism, turanism etc. Aprópe toate limbile sînt chiar din nascere omogene mai mult decât pe jumătate și, prin urmare, mai mult decât pe jumătate problema lor genealogic se simplifică.

VII. O pedică mai gravă decât multiplicitatea de origine, este lipsa unor legături intermediare. In arborii genealogici ai celor mai ilustre case aristocratice ne întimpină une-ori câte o individualitate necunoscută, deși sînt bine cunoscuți sau părinții, sau copiii sei, sau chiar unii și alții: Petru a născut pe N, N a născut pe Ion, cine inse a fost N? — nu se scie. Un asemenea punct obscur în istoria unei limbi intrerumpe acea continuitate verticală și orizontală, pe care noi am veđut'o a fi o condițiune *sine-quâ-non* a filologiei comparative genealogice. Ce'i de făcut? Vrënd-nevrënd, limba-fia devine aci unica imagine a limbei mume: Ion represintă atât pe sine însuși, precum și pe tată-seu N. Legătura intermediară perdută se înlocuesce prin cea mai apropiată legătură intermediară existente. Este o forță majoră. Așa, de exemplu, dialectul dacic al limbei tracice fiind conservat numai în limba română, consecința este că limba română, deși de formațiune secundară, se consideră totuși ca primară prin elementele sale dacice, cari se compară apoi d'a-dreptul cu sanscrita, cu zendica, cu elina, cu celtica, cu litvana etc., ceia-ce nu s'ar permite, dacă graiul Dacilor, din nenorocire, n'ar fi pentru noi un N.

Vă aduceți aminte din prima lecțiune, cătă lumină s'a reversat asupra zendicului *daena*, lege, și litvanului *daina*,

cântec poporan, prin daciul *doina*, de asemenea cântec poporan? Această *doină*, conservată, dintre toate ficele limbii tracice, numai în româna, servă drept legătură orizontală între limbile indo-persice și limbile leto-slavice, între cari Traci ocupă, în adevăr, o pozițiune geografică intermediară. Sîm fericit de a mai puté adăuga — n'am sciut'o atunci — că un celebru orientalist, profesorul Martin Haug dela München, încă de pe la 1855 a constatat prin texturi, că mai veche decăt „lege“ a fost semnificațiunea zendicului *daēna* de „cântec consacrat prin tradițiune“,²⁵ adecă tocmai ceia-ce este cântec poporan. E interesant că unul din texturile citate de Haug, anume din Vendidad, codul moral al religiunii zoroastrice, îndemnă pe fete de a învăța „doine“. De astă dată

²⁵ Haug, *Die Lehre Zoroasters nach den alten Liedern des Zendawesta*, in Z. d. d. m. G., IX, 692: „Der Glaube heisst daēnā (bloss dēnā zu sprechen, da das a im Zend vor ē, ô, o, ein ganz müssiger Buchstab, eine sogenannte mater lectionis ist und den Grund seiner Anwendung in dem eigenthümlich semitischen Character der Zendschrift hat). Die Wurzel ist dī sehen, welche Bedeutung noch in dem neupersischen diden videre erhalten ist. Diese ursprüngliche sinnliche Bedeutung wurde indess sehr früh auf das geistige Gebiet übertragen; das sehen wurde als ein geistiger Act aufgefasst und so entstand der Begriff sinnen, nachdenken, welchen die Wurzel auch im Zend hat; im Sanscrit hat das entsprechende dhjāi bloss die metaphorische Bedeutung. Demnach heisst daēnā (fem.) 1) das Nachsinnen, Nachdenken, und bezeichnet eigentilch das Schaffen und Bilden des Geistes, das nur möglich ist durch eine gewisse Intuition; in diesem Sinne findet es sich J. 51,19. 2) das geistige Vermögen nachzudenken, Geist 46,7 3) Gesinnung, Sinn 31, 20. 46. 11. 4) Product des Nachdenkens, des geistigen Schauens und zwar a) Spruch, Lied, namentlich ein überliefertes und durch die Überlieferung geheiligtes; in dieser Bedeutung steht meist der Plural 46. 6. (Hier wird eine solche daēnā wörtlich angeführt: „Der ist ein Schlechter, der dem Schlechten ist der Beste; der ein Frommer, dem der Fromme ein Freund ist.“ Andere finden sich 53, 4. denn V. 5 heisst es: „Euch den heirathenden Mädchen rufe ich zu: gross, gross möget ihr werden; macht euch bekannt mit diesen daēnā's.“) Weil in solchen alten überlieferten Sprüchen, als deren Urheber der Hausvater, deng-paiti, der zugleich Priester der Familie war (45, 11), und die caoskjantō's, die ehrwürdigen Weisen und Dichter der Iränischen Vorzeit genannt werden, die Grundlagen der ganzen Iränischen Religion enthalten waren, so wurde das Wort b) eine Bezeichnung für Religion, Glaube überhaupt J. 44. 9. 10. 49, 4. 51, 13 u. s. w. In diesem Sinne hat es öfter das Prädikat vanuhī gute (fem. von vōhu sanskr. vasu, noch in unserem „besser“ erhalten). Später wird es mit dem Zusatz mazdajaçni die bestimmte Bezeichnung der Iränischen oder spezieller der Zarathustrischen Religion. Merkwürdigerweise hat sich dieses daēnā in seiner ältern Bedeutung Lied noch in dem Litthauischen daina, plur. dainōs, womit gewöhnlich die schönen Volkslieder der Litthauer bezeichnet werden, erhalten.“ — Aceste cuvînte ale lui Haug aū scăpat din vederea lui Justi, *Handb.*, 143.

vă voiți aduce, d-lor, un alt cuvint, carele éráși, deși emina-
mente romănesc, totuși prin provenința sa dacică imple în
modul cel mai nemerit, ca reprezentant al graiului tracic, o
lacună în filologia comparativă genealogică a limbilor ario-
europene de formațiune primară.

VII. În zendica ne întimpină un substantiv de gen mas-
culin *mûraka*. Spiegel îl traduce prin „șopărlă“ (Eidechse);
Justi înse, basându-se pe tradițiunea parsică, se plécă mai
mult a'î da înțelesul de „culbec“ (Schnecke)²⁶; dar nici unul
din ei nu 'i găsește vre-un termen corespundător în limbile
persice. Nu se află óre nici în cele-l'alte ario-europene?
Înainte de a răspunde, să stabilesc două puncturi preliminare.
Voiți observa de'ntâiu că sonul *l* nu există de loc în zendica,
fiind tot-d'a-una înlăcuit prin *r*, astfel că *mûraka* póte pro-
veni din „mûlaka“²⁷; al doilea, că primitivul *i* devine une-orî
în zendica *u*, precum din „çif“ (a găuri) — „çufra“ (plug), de
unde urméză că *mûraka* póte deriva din *mîlaka*. *Mu* din *mi*,
prin urmare *mû* din *mî*, e cu atât mai legitim, cu cât nu
numai în zendica, dar în tóte limbile consóna labială *m* are
o preferință pentru vocala labială *u*. În forma *mîlaka* lui *m*
î-ar fi fost ceva mai greu de a'și acomoda pe *i* la *u*, căci l'ar
fi combătut de cea-l'altă parte predilecțiunea consónei moî *l*
pentru vocala móle *i*. În *mûraka*, din contra, trecerea lui *i* în *ú*
s'a operat chiar cu ajutorul lui *r*, consónă dură, căriia îi place
a înăspri vocalele învecinate și mai cu sémă — a constatat'o
profesorul Aufrecht dela Bonn printr'o mulțime de exemple
— a le preface în *u*.²⁸ Astfel din radicala *mil*, sanscritul मिल्
(mil), a se aduna, provine latinul *mille*, *millia* (o mie), în care
dublul *l* este o simplă întărire inorganică în loc de *mîle*, *mîlia*²⁹.

²⁶ Justi, 234: „mûraka m. Spiegel: Eidechse; das Wort welches die Hzv.-
Uebers. hat, wird von Ner. meist mit manda übersetzt, also wohl Schnecke? plur.
nom. mûvakâca y. 11. 19.“

²⁷ Despre zendicul *r* pentru *l*, cf. Pott, *Über altpersische Eigennamen*, in *Z. d.*
d. m. G., XIII, 379 sqq.

²⁸ Aufrecht u. Kirchhoff, *Die umbrischen Sprachdenkmäler*, Berlin, 1849, in-8,
p. 59.

²⁹ Corssen, *Krit. Beitr.* 310—11.

Din aceeași radicală *mil* cată a se trage tot-o-dată elinul *μύριος, μύριοι* (numer immens), inexplicabil prin ori-ce altă derivațiune. *Μύριος* corespunde unui latin *milius* cu același sens de „immens.“ Dintr'o formă colaterală **milis*, care se raportează către **milius* ca *alis* (alt) către *alius*, vine neutrul *mile*, *milia*, întocmai ca *vile*, *vilia* din *vilis*. Lungul *i* din *mîle*, *mîlia*, contras din forma arhaică *meilia*, este o gunificațiune latină care nu necesită vocală lungă în gréca saŭ în sanscrita, căci lungul *i* din latinul *imus* (mergem) este scurt în grecul *ἴμος* și în sanscritul *इमस्* (*imas*), din radicala *इ* (*i*), a merge; totuși în cazul de față termenul grec se întâlnește cu cel latin până și prin cantitate, *u* în *μύριος* fiind lung. *Μύριος* = **miliu-s* corespunde unui sanscrit *milya-s*, format din radicala *mil* prin sufixul *ya*, care trece regularmente la Elini în *io* și la Latini în *iu*.³⁰ Dacă această identificare a latinului *mîle* cu elinul *μύριος*, adică *mûrios*, e corectă, atunci nimic nu pöte fi mai paralel cu zendicul *mûraka* = *mîlaka*.³¹ Nu mai aduc exemple de trecerea lui *a* în *u* în pozițiune intermediară între *m* și *r*, bună oră desiderativul sanscrit *मूर्षामि* (*munûrșâmi*), voesc a muri, din radicala *मृ* (*mar*), a muri, de unde de asemenea *मूर्ति* (*mûrti*)—corp, etc. Avem dară de'naintea noastră o formă ario-europeă *mîlaka*. De o cam dată inse ea nu este realitate, ci numai posibilitate. Legile fonologice nu i se opun, dar faptele n'aŭ venit încă s'o confirme. Este o pură ipotesă, care pöte să ajungă a fi pozitivă prin alăturarea orizontală a zendiceii cu celelalte limbi vechi congenere. Intre aceste limbi vechi congenere figurază și elementul dacic al limbei române. Eŭ prefer totuși a începe comparațiunea dela capătul apusén al Europei.

În dialectul cello-cimric din provincia francesă Bretania culbecul se chiamă *melc'hueden*, unde *c'h* se pronunță din găt-

³⁰ Cf. Schleicher, *Compend.* ², § 217.

³¹ Cf. Chavéé, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, in-8, p. 354, pe care inse îl citez cu rezerva făcută de Fleischer în *z. d. d. m. G.* IV, 449.

lej, ca un *k* foarte aspirat. Marea la Bretoni fiind *môr*, care devine *vôr* dacă 'i precede un cuvint terminat cu *n*, culbecul de mare se dice *melfeden-vôr*, la plural *melfed-môr*. Avem dară două forme bretone: *melc'hueden* și *melfeden*³². In glosse scrise in secolul XI in dialectul celto-cimric din Wales in Anglia, Whitley Stokes, unul din cei de'ntăiū celtiști din epoca noastră, a găsit vorba compusă *mor-melu* in sens de scoică de mare, adecă scoica ordinară = *melu*, mai bine *melv* — căci in paleografia latină din evul mediū *u* și *v* se confundă — cu care el compară pe *melwioges*, numele scoiceii in nesce glosse cornice, dialect celto-cimric perdut ce se vorbăia altă dată in provincia englesă Cornwallis.³³ Așa dară in toate dialectele celtice din ramura cimrică — ramura gaelică, compusă din dialectele irlandese și scotlandese, se separă in această privință — posedă pentru culbec numele *melc'h*, *melf*, *melv*, *melw*, adecă un *mel* urmat de labială saū de guturală aspirată și diferențiat prin sufixuri, pe cari dialectele celtice obicnuesc a le grămădi cu profusiune unul peste altul³⁴. Cele două forme bretone, *melc'hueden* și *melfeden*, sint mai importante decăt toate, căci ele constată trecerea lui *c'h* in *f*, adecă a guturalei aspirate in labială spirantă, de unde se explică apoi labialele *w* și *v* din cele-l'alte dialecte. Acéstă ecuatiune *c'h*=*f* ne mai întimpină într'un alt cuvint format întocmai ca *melc'hueden*, anume *luc'heden*, fulger, care într'o veche scriere bretonă se citește *luffet*.³⁵ *Luc'hed*=*luffet* aruncă o via lumină asupra lui *melc'hued* = *melfed*, nu numai in privința trecerii lui *c'h* in *f*, dar încă sub raportul originii acestui *c'h*. Inlăturând duplul sufix *ed-en*, pe care'l vedem și'n *melc'hueden*, restul *luc'h* este identic cu radicala din latinul *luc-eo* (luminez), *luc-s* (lumină) etc., adecă *c'h* corespunde latinului *c* și, prin urmare, ario-europeului *k*³⁶.

³² Troude, *Dictionnaire celto-breton*, Brest, 1842, in-8, p. 337.

³³ *The Old-Welsh glosses on Martianus Capella*, in *Beitr.* VII, 408.

³⁴ Cf. Pictet, *De l'affinité des langues celtiques*, Paris, 1837, in-8, p. 110.

³⁵ *Buhez mañ den*, ap. Stokes in *Beitr.* V, 225.

³⁶ Despre numele fulgerului din ideia de lumină la Celți, cf. Bacmeister, *Keltischen Briefe*, Strasburg, 1874, in-8, p. 30, care inse nu cunoșce formele bretone ale cuvintului.

Maî este ceva. Comparând pe *melc'hueden* cu *luc'heden*, noi observâm în *u* din cel întâiî începutul trecerii lui *c'h* în labială. În acest mod *melc'hueden* se reduce la *melk* —. Remâne înse obscură vocala *e*, care la Celți pôte represinta d'o potrivă bine pe un vechiü *a* și pe un vechiü *i*. Soluțiunea acestui punct trebui căutată în limba română. Unii din d-v. șoptesc deja cuvîntul *melo*; numele cel maî comun al culbecului în tôte provinciile Daciei Traiane. Aci voiam să ajung.

D. profesor Pontbriant deduce pe al nostru *melc* din latinul „*limax*„. ³⁷ Acésta presupune o metatesă: *milax* din *limax*. Metatesa, dela *μεταίθρημι* — strămut, este unul din accidentele fonetice cunoscute tuturor limbilor, dar de care vechii filologi abusaseră atât de mult, închipuindu-și'l cu cale și fără cale la ori-ce pas, încât sciința linguistică de astăzi nu maî recurge la el decât cu sfială, admitîndu'l numai în casurile unde nu încape cea maî mică indoélă. Tôte consónele, dar maî cu deosebire *r*, sînt expuse la metatesă. Astfel grecesce avem *βάροδιτος* lângă *βαράδιτος* (fórté încet) saü *τάραρος* lângă *τράραρος* (grópă), lătinesce *stravi* din *sterno* (aștern) saü *fretum* din *ferveo* (ferb), din latinul „*pro*“ Spaniolii aü făcut *por*, ca și Româniü *purced* din latinul „*procedo*“, francesul *brebis* corespunde latinului *vervex* și românului *berbec*, românul *frumos* este latinul *formosus*, al nostru *plop* și italianul *pioppo* vin din latinul *populus*, slavieul *brada* stă alături cu germanul *bart* și latinul *barba* etc. ³⁸ Licuida *r* e atât de neastempărată, încât trece une-ori tocmăi în a treia silabă, de exemplu în spaniolul *cocodrilo* din „*crocodilus*“. Natura săltătoare a lui *r* este expresă până și în sistema grafică a limbei sanscrite. După alfabetul dêvanâgari *r* nu se scrie lângă alte consóne în ordinea în care se pronunță, ci sare ceva înainte, bună óră în loc de *mumürșami* — „*m mșã im*“.

³⁷ Dicționăr româno-frances, Bueur., 1862, in-8, p. 431.

³⁸ Cf. Heyse, *System der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1856, in-8 p. 323. — Dwight, *Modern philology*, New-York, 1869, in-8, t. 2, p. 121—23, etc. — Pentru limbile românice, Diez, *Gramm.* 5, I, 205, 223, 295.

și *i* nu stă la locul seŭ propriu, ci îndărăt: se ȳice *mi* și se scrie *im*. În adevăr, *i* între vocale e tot atât de ușure ca *r* între consóne. Metatesa póte fi consonantică pură, póte fi consonanto-vocalică și póte fi numai vocalică. Guni-ficațiunile române *oa* din *o* și *ea* din *e*, pe cari le-am atins în prima lecțiune, ne apar ca o metatesă curat vocalică față cu guni-ficațiunile zendice *aô* și *aê*. Atăta ajunge pentru ca să aveți o idee clară despre caracterul acestui accident fonetic. „Metatesa — ȳice Baudry — e mai rară și mai puțin importantă decât acomodațiunea și asimilațiunea.“³⁹ Mai rară și mai puțin importantă — voiŭ adauga eŭ — afară de acea epocă primordială, despre care voiŭ vorbi pe larg altă dată și'n care nefiintând încă decât monosilabele radicale, puține grupuri fonetice de o simplitate extremă, de exemplu *ar*, *ma*, *pa*, *ak* etc., metatesa era modul cel mai propriu de a le îmmulți, creând alături cu ele nesce forme ca *ra*, *am*, *ap*, *ka* și așa mai încolo.⁴⁰ Observațiunea lui Baudry, mai repet o dată, este înse fórte justă în privința periodului lingvistic ario-europeŭ, cu atât mai virtos când se presupune nu strămutarea a doă sonuri învecinate, ci un fel de metatesă mai puțin comună, numită une-orî ipertesă, care consistă în sărirea dintr'o silabă în alta. În limba latină, mai mult decât în elina, metatesa este un accident excepțional, de care s'ar puté cita abia vr'o ȳece exemple. *L* mai în speciă nu se strămută nici de cum. Chiar în latinitatea poporană din epoca de decadentă, *l* își schimbă locul cu *r*, precum *leriquiae* pentru *reliquiae* sau *fraglo* pentru *flagro*,⁴¹ dar nici o dată cu *m*. Acéstă considerațiune ajunge ea singură pentru a invalida o metatesă atât de îndrăznéță ca *milax* din *limax*. Pus în capul cuvintului, și anume de'naintea vocalei *i* cu care simpatisă mai mult ca cu cele-l'alte, *l* stă în *limax* fórte solid, încât mai

³⁹ Baudry, *Gramm. comparée*, 88.

⁴⁰ Kühn, *Über Wurzelvariation durch Metathesis*, Bonn, 1868, jin-8, p. 15sqq., cu rezervele înse făcute de Schleicher, *Comp.*³, 333, nota I, și de Curtius, *Grundz.*⁹, 68, nota.— Cf. Joh. Schmidt, *Die Wurzel ak im Indogermanischen*, Weimar, 1865, in-8.

⁴¹ Schuchardt, *Vokalismus d. Vulgarlateins*, I, 139. II, 527.

curând și-ar fi putut strămuta locurile consónele din a doua silabă, precum o vedem în adevăr în portugesul *lesma*, derivat din „limacs“ prin metatesa *lismac*. Aș mai întreba, dacă dintr'un latin „milax“, chiar să fi existat o asemenea formă, ar fi putut să derive românul *melc*, în loc de *melace* sau cel puțin *melac*, ca *purice* din „pulex“ sau *șórec* din „sorex“. Așa dară *limax*, înrudit în liniă orizontală cu grecul *λεῖμαξ* și cu slavicul *stimak*,⁴² n'are a face cu românul *melc*. Nu voi contesta înse, d-lor, că metatesa propusă de d. Pontbriant e ingenioasă, încât merita de a fi combătută. Se póte chiar dice că, deși fórté vițióasă, ea ar fi trebuit primită ca ipotesă provísóre în lipsă de o altă mai bună, dacă n'am avé pe celticul *melk*, de'naintea căruia cată să dispară orí-ce combinațiune cât de plausibilă. Ipotesele sînt ca acele figure ce trec în murgul serei și 'n cari noi recunóscem pe cutare sau cutare individ, adesea reușînd a ghici, dar une-orí amăgîndu-ne, căci lumina se îngână cu întunerecul; însă orí-ce recunóscere de acéstă natură, fie ea nemerită sau nu, remâne în suspensiune pînă ce se face ziua, și numai atunci se vede că *melc* nu este *limax*, de vreme ce din punct în punct e tocmai... *melk*.

Prin confusiune cu pluralul *melci*, se dice la noi câte o dată și la singular *melciu*, întoemai precum prin confusiune cu pluralul *pași* se dice câte o dată și la singular *pașu* în loc de *pas*. O înriurire analógă a pluralului asupra singularului se observă și'n unele transițiuni din latina în limbele romane. Astfel *foiă* nu derivă din singularul „folium“, de unde avem pe *foiu*, ci din pluralul „folia“. Italianul *vela* (pânză de corabiă) nu vine din singularul „velum“, de unde *velo* (văl), ci din pluralul „vela“. ⁴³ Sub forma *melciu*, relativamente mai nouă — căci prioritatea lui *k* asupra lui *c'* este nedisputabilă în orí-ce limbă — aū împrumutat dela noi cuvîntul doă popóre slavice învecinate: pe de o parte Bulgarij, pre-

⁴² Cf. Pictet, *Les origines*, I, 512.

⁴³ Cf. Sayce, 330.

facându-l în *mel'of*⁴⁴, pe de alta Poloniă, al căroră *malz* (scoică) este un învederat împrumut dela Români, după cum admite însuși principele slavistilor contimpurani, ilustrul Miklosich.⁴⁵ S'ar puté face doă obiecțiuni contra identificării lui *malž* cu *melciu*: trecerea lui *e* în *a* și a lui *c'* în *ž*. Ambele se înlătură inse prin fonologia polonă. Sub raportul vocalismului, românul *melciu* a devenit polonesce *malž* tot așa ca germanul *pech* (rășină) — *pak*, *heftchen* (copee) — *haftka*, *segel* (pânză de corabiă) — *žagiel* etc.⁴⁶ În privința consonantismului, *ž* în *malz* din *c'* în *melciu* se explică prin luarea cuvîntului anume dela Moldoveni, la cari *c'* — o sciți — se pronunță mai mult ca *s*, adecă *melștu*, de unde polonul *malž* tot așa ca *žart* din germanul *scherz* (glumă), *potażu* din *potasche* (potasiu) etc.

Macedo-românii aŭ perdut cu deseversire forma cea primitivă *melc*, conservând numai pe posteriorul *melciu*, de'naintea căruia s'a adaus la dinșii *s* sau *z*, ca și la noi în *sgripsor* sau *zgripsor* din *γρούψ*, adecă *smelciu* sau *zmelciu*, cu obicnuita „țințarizare“ a lui *c'*: *zmelțu*, după ortografia grécă *ζμέλτζου*⁴⁷. Ori-cum, toți Români de ambele laturi ale Dunării — numai despre colonia română din Istria nu sînt sigur — sub o formă mai mult sau mai puțin veche aŭ pe *melc*, precum il aŭ și tóte dialectele celtice de ramura cimrică. Există inse o deosebire. Pe când la Celți originea lui *e* în *melk* e obscură, vocalismul nostru în *melc*, din contra, e fôrte limpede. Afară de casuri de asimilațiune, acomodațiune, contractiune sau alte accidente justificate, bună óră: *mere* pentru *măre* din *măr* = „malum“ prin asimilațiunea regresivă *a+e* = *e+e*; *greii* din „gravis“ prin metatesa *graius*, urmată de contractiunea *ai* = *e*; *vreii* alături cu *voii*, ca și latinesce „volo“ și „velle“,

⁴⁴ Cankof, *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien, 1852, in-8, p. 180.

⁴⁵ Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, in *Denkschriften der wiener Akad.*, XV, 108.

⁴⁶ Cf. Malinowski, *Zur Lautlehre der Lehnwörter in der polnischen Sprache*, in *Beitr.* VI, 278—599.

⁴⁷ Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker*, Leipzig, 1774, in-8, p. 223.

de unde confuziunea între tema *vol-* și tema *vel-*; în Bucuresci până și *picere* în loc de *picîore* prin *oa+e=e+e* etc.; afară de acestea și altele analoge, vocala *e* nu derivă în limba română nici o dată decât dintr'un *i* sau un *e*, adecă tot din *i*, fie mediat sau imediat; ș'apoi nu numai dintr'un *i* scurt ca în *plec* din latinul „*plico*“ sau *frec* din „*frico*“, dar și dintr'un *i* lung, de exemplu *sec* din latinul „*siccus*“. Prototipul cuvintului nostru *melc* este dară necesarmente *mil-* sau *mîl-*, și prin urmare tot *mil-* sau *mîl-*, ér nu *mal*, după cum bănuiaș Whitley Stokes⁴⁸ și Pictet⁴⁹, este prototipul celticului *melk*. Termenul român, ca reprezentant al limbii dacice, légă pe celticul *melk* cu zendicul *mûraka*, urcând pe ambele la un prototip ario-europeu *mîlaka* sau *milaka*, compus din sufixul *a-ka*, comun tuturor limbilor ario-europee sub variante de *áno-*, *acu-*, *ac*, *ach* etc., și din radicala *mîl* sau *mil*. Înainte înse de a ne ocupa cu acéstă radicală, o vorbă asupra sufixului.

În *-a-ka*, sufix propriu dis e *ka*, ér *-a-* nu este decât o vocală de legătură menită a'l uni cu tema. În loc de *-a-* póte să jóce același rol un *-i-* sau un *-u-*, adecă: *i-ka* sau *u-ka*. Mai observ că tóte aceste vocale de legătură sînt susceptibile de a fi lungite, devenind astfel *â-ka*, *î-ka*, *û-ka*. În cazul de față, zendicul *mûraka* ne indică ca sufix anume pe *a-ka*. Se nasce acum întrebarea: cum de a perdut pe vocala de legătură *-a-* forma celtică *melc'h-*, care ar fi trebuit să fie *melac'h-*? O asemenea perdere nu este contrară fonologiei celtice. Așa Pictet pune pe celticul *gwarch*, acoperimînt, în paralel cu sanscritul वरक (varaka)⁵⁰, adecă *aka=ch*. Ca să vè daș un exemplu și mai apropiat de *melc'h*, adecă anume din dialectul breton și anume cu grupul medial *-lc'h-*, să luâm cuvîntul *balc'h*, care însemnéză pe un om mândru, orgolios, arogant.

⁴⁸ Beitr. VII, 408.

⁴⁹ Les origines, I, 419.

⁵⁰ Les origines, I, 319. — Cf. ib. 391: „Je compare le latin olor, cygne, pour volor, ainsi que le cymr. alarch, corn. elerch id., avec un suffixe additionnel, tel que l'offrirait en sanscrit un dérivé valoraka“, adecă éráși *aka=ch*.

Corespondintele sanscrit al acestei vorbe nu p \acute{o} te fi dec \acute{a} t *balaka* sau *valaka*, din radicala बल् (bal) sau वल् (val), a asupra, de unde deriv \acute{a} și oseticul *valag* — nalt, cu tranzițiunea ordinară în limba osetică a finalului *k* în *g*.⁵¹ *Balc'h* = *balaka* confirmă deplin pe *melc'h* = *milaka*. Dacă vocala de legătură *a* a sufixului *a-ka* a putut să dispară în celtica, de aci inse nu urm \acute{e} z \acute{a} aceiași posibilitate pentru româna. Din contra, e \ddot{u} nu cunosc nici un singur cuv \acute{i} nt în limba n \acute{o} stră, în care finalul *ak* să se fi redus la *k*. Prin urmare *melc* nu derivă d'a-dreptul din *m \acute{i} laka* sau *milaka*, ci printr'o formă intermediară *m \acute{i} lik* sau *milik*, în care *a* sc \acute{a} đuse la *i* prin asimilațiunea progresivă *i + a = i + i*. Din *milik*, perđ \acute{e} ndu-se vocala *i* de'naintea finalului *k*, a devenit *melc*, tot aș \acute{a} ca *salce* în loc de *salice* din „salix“, *incarc* în loc de *incarc* faț \acute{a} cu italianul „carico“, *mușc* în loc de *mursic* din latinul „morsico“, *pișc* în loc de *pisic* în comparațiune cu italianul „pizzico“, *năpărcă* în loc de *năpărtică* precum se đice până astăđi în dialectul macedo-român, *vălcea* în loc de *vălicea* din latinul „vallicella“, etc. Un exemplu și mai apropiat este deminutivul *molcuț* în loc de *molecuț*, latinesce „molliculus“, unde *molc* represintă pe *molec* = „mollicus“. Avem dară :

I. Prototipul ario-europe \ddot{u} *m \acute{i} laka* sau *milaka*. Đic „sau *milaka*“, adecă cu *i*, nu numai cu \acute{i} , c \acute{a} ci generalmente se crede c \acute{a} vocalele lungi \acute{i} și \acute{u} n'ar fi existat în epoca înainte de prima separațiune a familiei ario-eoropee în grupur \acute{i} . Din acest prototip ario-europe \ddot{u} *m \acute{i} laka* sau *milaka* s'au n \acute{a} scut :

II. Forma zendică *m \acute{u} raka* prin *l = r* și acomodațiunea labială *mi = mu* ;

III. Forma celto-cimrică *melk* prin *i = e* și perderea vocalei de legătură *-a-* ;

IV. Forma dacică *m \acute{i} lic* sau *milik* prin asimilațiune vocalică, de unde apoi actualul *melc* prin perderea vocalei de legătură *-i-*.

⁵¹ Cf. Fr. Müller, *Beiträge zur Lautlehre des Ossetischen*, in *Sitzungsberichte d. Wiener Akademie*, hist. phil. Cl., t. 41, p. 159.

Ne mai rămâne de cercetat radicala. Sanscritul *mīl* e confirmat prin Rik (161,12), cel mai vechi din cele patru Vede său, mai bine, cel mai antic monument literar al întregii familii ario-europene. *Mīl*, fără vocală lungită *mīl*, presupune o tréptă mai veche *mi*, cu un înțeles general de mișcare, vag ca a tuturor radicalelor primitive, pe care adausul lui *l* l'a amplificat în afară, dar în intru l'a restrîns, l'a precisat, i-a dat sensul de o varietate definită de mișcare, diferită de mișcarea *mi* și de tóte cele-l'alte mișcări derivate din *mi* prin adausuri consonantice diverse: *mi-g*, *mi-k*, *mi-v* etc. ⁵². Aceste amplificațiuni ale radicalelor primitive, prin cari ele se diferențiau în sens și în formă, se chiamă „determinative“. În fond, ele nu sînt de căt sufixuri, înse din periodul cel mai antic al istoriei lingvistice, atuncî când limba se compunea încă numai din radicale. Cu alte cuvinte, „determinativele“ s'ar puté numi *sufixuri radicale* spre deosebire de *sufixuri verbale* saú *nominale*, cari aparțin unei faze deja mai înaintate. Determinativul *l* nu diferă de sufixul *la*, determinativul *k* de sufixul *ka*, determinativul *s* de sufixul *sa* și așa mai încolo, diferind însă unele de altele prin vrăstă, ér din cauza vrăstei prin rolurile ce le erau încredințate, căci același lucru servă la alt ceva pentru un prunc și la alt ceva pentru un adolescent. ⁵³. Să ne întrebăm acuma: grațiã determinativului *l*, óre ca ce fel de mișcare anume exprima radicala ario-europeã *mīl* saú *mīl*? O răpede transițiune dela a fi la a nu fi, cuprînsă în acțiunea de a se arăta și a dispăre îndată, de a se deschide și a se închide succesivamente, în fine de „a clipi“. Acéstã semnificațiune fundamentală a radicalei *mīl* se aplică de o potrivă bine cătră tactica fricosului melc, care ese din scoică și se grăbesce éráși a se ascunde, și cătră șovăirea ochilor de sub pleópe. În adevér, începênd dela Rîgveda,

⁵² Cf. Walter în *Kz.* XI, 429—30; Bentley, *ibid.* VII, 53, etc.

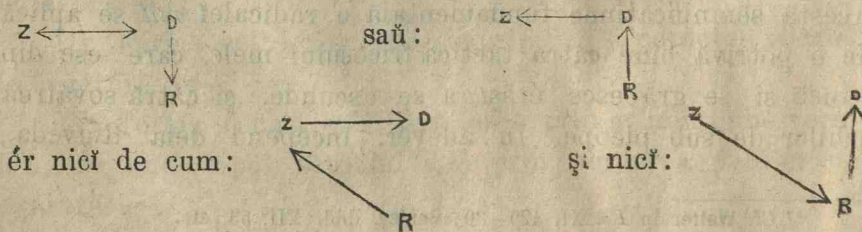
⁵³ Cf. Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung*, Leipzig, 1873, in-8, p. 28, și mai ales Ascoli, *Studi ariosemitici*, art. II, în *Memorie del R. Istituto Lombardo*, Milano, 1865, in-4, t. 10, p. 13—36.

sanscritul *mîl* se întrebuintează mai ales în privința ochilor. Limba română lîgă înse ambele aplicațiuni ale sensului de „a se închide și a se deschide succesivamente“, căci la noi *melc* însemnă pe de o parte culbec, ér pe de alta orbita ochiului. Mitropolitul Dosofteiü, vorbind despre martirul Tirs, ne spune: „și 'i băgară undițe în *melcii* ochilor“⁵⁴. Într'un alt pasagiü, el descrie pe sântul Ion Gură-de-aur: „găvănat la *melcii* ochilor și bulbucii mari la ochi, din ce se tâmpla a fi vesel „la căutătura și cu lucróe luminând“,⁵⁵ o frasă ce s'ar puté traduce prin versul lui Lamartine în „Jocelyn“:

„Ses yeux caves, cernés par un filon d'azur,
Brillant comme un charbon dans leur orbite obscur...“

Melc în privința ochilor face derivațiunea cuvintului din radicala *mîl* sau *mil* tot atât de corectă sub raportul sensului, după cât ea este de legitimă prin fonologiã.

IX. Iată o vorbă română, fără care zendicul *mîraka* și bretonul *melc'hueden* ar fi ramas enigme. Acéstã onóre i se cuvine înse — mai repet o dată — nu pentru că este română, căci atunci ar trebui înlăturată din comparațiunea cu nesce limbî mult mai vechi, cu cari nu se află într'o legătură imediată, dar fiind că represintă prin moștenire limba dacică. Dacă limba dacică ne-ar fi cunoscută d'a-dreptul, precum ni sînt cunoscute d'a-dreptul sanscrita, grécã sau latîna, nu ne-ar mai fi permis de a compara pe zendicul *mîraka* cu românul *melc*, ci am fi datorî de a'l pune orizontal față'n față cu dacicul *milik*, de unde apoi ne-am pogorî vertical la *melc*, adecã:



⁵⁴ *Synaxar*, la 14 dec.

⁵⁵ *Ibid.* la 30 ian.

Un procediment genealogic atât de neregulat, când se justifică prin forța lucrurilor, poate să aducă une-ori multă lumină, dar cere tot-d'a-una o muncă îndecită și o impasibilitate de ghiată din partea linguistului, căci altfel îl va împinge la concluziuni pripite și subiective, dându'i o alucinațiune personală în loc de realitate. Afară de acésta, chiar în casurile cele mai fericite rezultatul analizei nu este mai nici o dată complet. Așa, de exemplu, forma română *melc* ne-a permis a restabili cu destulă siguranță forma dacică *milik*, contimpurană zendicului *mûraka*, pe când forma bretonă *melc'hueden* și cele-l'alte forme cimrice actuale ne urcă la o formă *melk*, despre care noi nu putem afirma că ea nu este posterioară epocii când se vorbeau limbile zendică și dacică. Punând alături cu zendicul *mûraka* și cu dacicul *milik* pe celticul *melk*, noi riscăm dară de a comite un anacronism, și totuși în deșert ne-am încerca din materialurile de cari dispunem de a descoperi o formă celtică mai veche ca *melk*. Intre ario-europeul *milaka* sau *milaka* și românul *melc* servă ca intermediar necesar dacicul *milik*; între ario-europeul *milaka* și cimricul *melk*, din contra, nu ne intimpină nici un intermediar necesar, mai multe forme intermediare fiind d'o potrivă posibile și nici una sigură.

X. Să mă resum. În sfera genealogică comparațiunea se face numai între două limbi imediat legate, adecă o limbă órecare se compară fie cu surorile ei, fie cu părinții, fie cu unii și cu alții tot-o-dată. Numai prin excepțiune, atunci când părinții unei limbi sînt perduți, fiica cea existente se consideră de forță majoră ca reprezentantă a lor. Limba francesă nefiind nici soră, nici fiică, nici părinte pentru gréca, și limba latină, care constituă o legătură imediată între ambele, nefiind perdută, comparațiunea francesei d'a-dreptul cu gréca poate fi o petrecere de erudițiune, dar nu este o lucrare serioasă, deși se adăpostesce sub numele unui Enrie Etienne. Comparațiunea genealogică sciințifică a francesei este: în liniă orizontală cu limbile romanice; în liniă verticală cu latina și cu cel-

tica. O particularitate a francezei lipsind în latina, nu ne e permis de a o căuta în Elada, ci trebui s'o urmărim mai întâiu în celtica și în limbile romanice.

Acésta este cu atât mai adevărat în privința sintaxei, căci ori-ce sentență fiind compusă din nesce părți cu mult mai neatărnate una de alta de cum sînt sonurile ce compun o vorbă, latitudinea de a combina acele părți face ca adesea două limbi destul de înrudite să plece pe două căi diametralmente opuse, pe când limbile cele mai eterogene, din contra, să se întîlnescă în alegerea aceleiași combinațiuni. Max Müller crede că apără pe Enric Etienne, când ăice că marele elenist se preocupă mai cu sémă de sintaxa greco-francesă. În loc de a fi apărare, tocmai acésta aruncă asupra acusatului o sarcină cu atât mai grea. Mai permis îi era de a alătura elina cu franceza sub raportul sonurilor, cuvintelor și formelor, decât pe terenul sintactic, dela care filologia comparativă genealogică cere într'un mod și mai riguros de a nu face o singură săritură peste gradurile de filiațiune ale limbilor. „În „sintaxă — observă profesorul Misteli dela Basel — se manifestă propria logică și cea mai intimă fisionomiă spirituală a unui popor, se exprimă individualitatea lui ca ce-va cu totul a-parte, astfel că aci diferă fôrte mult unul de altul, chiar acele popóre pe cari le lęgă o apropiată înrudire lingvistică. Cuvintele și formele sînt o moștenire, pe care ori-ce limbă în deosebi o póte întrebuița cu cruțare saú cu risipă, cu eleganță saú cu grosolană.“⁵⁶

Sintaxa, ca și fonologia, posedă o dezvoltare organică propriă fie-cărui popor în deosebi, o „corespondință sintactică“ (Satzentsprechung), care însă e mai a-nevoe de urmărit decât aceea fonologică, fiindcă — afară de alte considerațiuni — ea cere o cunoscință mai intimă a tuturor limbilor puse în comparațiune. Precum primitivul *dh* devine pe cale normală θ la Greci, *f* la Latini, *t* la Germani, *d* la Slavi etc., tot așa

⁵⁶ Misteli, *Syntaktische Lesefrüchte aus dem classischen Altindisch*, în Sz., VII, 382.

o sentență trece pe cale normală în diverse limbi înrudite sub o altă formă. Transițiunea unei limbi sintetice către o construcțiune analitică este formula generală a acestei dezvoltări organice a sintaxei, precum transițiunea sonului mai greu de pronunțat către o articulațiune mai comodă este formula generală a dezvoltării organice în fonologie; înse aceste formule generale se realizează printr'o extremă varietate de mijloce: precum un son comod pentru un popor este greu de pronunțat pentru un altul, tot așa o construcțiune analitică ce convine unuia, nu se împacă cu predispozițiunile altora. Dar cea-ce îngreuează sintaxa comparativă, ca și fonologia comparativă, nu este atât corespundența regulată din limbă în limbă, pre cât sînt accidentele.

Tôte accidentele, pe câte le-am constatat până acum și altele ce le voi mai constata în lecțiunile viitoare, asimilațiunea, acomodațiunea, disimilațiunea etc., se găsesc, în sintaxă ca și'n fonologie, deși nu în aceeași ordine de importanță relativă. Când Elinul dicea *μὲννησθε τοῦ ὄρκου οὗ ὀμωμόκατε*, adică: „fițiitor a-minte al jurămîntului al cărui ai jurat“, în loc de *ὅν ὀμωμόκατε*: „pe care ai jurat“, este un cas de asimilațiune progresivă sintactică, genitivul *τοῦ ὄρκου* (al jurămîntului) prefăcînd în genitiv *οὗ* (al cărui) pe acusativil *ὅν* (pe care). Următorea frază din Pravila lui Vasile Lupul: „*cela ce va fi vrut să fure boi din cîredă și va fi gonit pe văcar și, fiind cîreda fără păstor, vor fi date nescare gadine*“, de vor fi stricat și alte vite, acestuia ca să'î scotă ochii“⁵⁷, oferă două exemple foarte interesante de asimilațiune regresivă sintactică în limba română. În loc de „vor fi dat nescare gadine“, sub influența pluralului feminin „gadine“ scriitorul pune „vor fi date“. Tot așa dativil: „*celuia ce va fi vrut să fure . . . acestuia să'î scotă ochii*“, se schimbă în nominativ „*cela*“ prin asimilațiune cu nominativul „*ce*“ care 'î urmează. Nemuritorul Grimm a constatat cel întâiu că așa numita

⁵⁷ Carte românească de învățătură dela pravilele împărătesci, Iași, 1646, in-8, art. 33, p. 6.

„atracțiune“ în sintaxă nu se deosebesce prin natură de ceia-ce este asimilațiunea și acomodațiunea în fonologieă. ⁵⁸ „Cuvintele „într'o sentență — ȕice el — lucrăză unul asupra altuia progresiv și regresiv, întocmai precum lucrăză unul asupra altuia „sonurile într'un cuvînt.“ Cu disimilațiunea fonetică, pe de altă parte, corespunde în sintaxă ceia-ce se chiamă „anacolut“, ἀνακόλουθος, adecă „ne-consecința“, dela particula negativă ἄν și ἀκόλουθος — următor. In pasagiul, pe care vi l'am citat din Pravila lul Vasile Lupul: „cela ce va fi vrut să fure . . . acestuia ca să'î scōță ochii“, între *cela* și *ce* este asimilațiune, ér între *cela* și *acestui*a — disimilațiune. Mai mult decăt atăta. In același pasagiū repetițiunea dativului: „*acestui*a ca să'z scōță“ este accidentul fonetic și sintactic de „propaginațiune“, despre care nu v'am vorbit încă și nu voiū vorbi astăȕi. Tot așa Spaniolul ȕice prin propaginațiune: „el *le* ha dado à *el* (el z-a dat *lui*)“.

Asemeni accidente ar fi în stare singure a diferențią forțe mult sintaxa a doă popóre înrudite, și totuși ele sînt departe de a fi singure. Metatesa, care jōcă un rol secundar în fonologieă, exercită în sintaxă, din contra, o acțiune predominantă. Frasa „Ion iubesc pe Maria“ cere lătinesce numai trei cuvinte, cari însă se pot strămuta în șese moduri :

Joannes amat Mariam,
 Joannes Mariam amat,
 Mariam amat Joannes,
 Mariam Joannes amat,
 Amat Joannes Mariam,
 Amat Mariam Joannes....

La nascerea mai multor limbi dintr'o limbă, fie-care descendenté își apropiază dintre formele cele metatetice ale sintaxei părintesci mai ales pe una, complicând'o apoi cu rezultatele desvoltării organice și ale celor-l'alte accidente, ast-fel

⁵⁸ Grimm, *Über einige Fälle der Attraction*, in *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1858. — Cf. Förstemann, *Assimilation im Deutschen*, in *Kz.* xx, 401.

că peste un timp, sub acțiunea tuturor acestor cause, două limbi surori pot ajunge la două sintaxe absolutamente diverse, deși vor diferi puțin prin sunet, prin cuvinte, prin forme gramaticale. Unul din cei mai eminenti reprezentanți ai lingvisticii în Germania, Georg von der Gabelentz, exclama sint acum câți-va ani: „Compare cine-va o frază latină cu o frază franceză — ce diferență, ca dela pământ până la cer! Este încă o aplicațiune a maximei: le style, c'est l'homme. În ce ordine cugetă un popor, în aceeași ordine vorbește. Distribuțiunea părților cuvintului poate să rămână statornică în sinul unei ginți, precum se și întâmplă mai mult sau mai puțin la unele neamuri, de exemplu în limbile turanice și malaice, dar nu se întâmplă la toate, căci direcțiunea, metoda, însăși aptitudinea de a cugeta poate să fie foarte diversă chiar la popoarele foarte înrudite prin limbă.“⁵⁹

Iată de ce, d-lor, chiar astăzi, după ce lingvistica s'a rădicat la înălțimea unei adevărate științe, noi avem fonologie comparativă, lexicologie comparativă, morfologie comparativă, dar sintaxă comparativă — nu. Renumitul Heyse a scris pe vr'o cinci-sute de pagini „sistemele științei limbii“. În aceste cinci-sute de pagini, împărțite în 235 paragrafuri, scriți oare cât spațiu s'a acordat sintaxei? Opt rânduri, în cari autorul declară că sintaxa comparativă este... de făcut.⁶⁰ Schleicher, în voluminosul său „Compendiu“, mărturisese cu francheță că o sintaxă comparativă științifică a limbilor ario-europene este de o cam dată peste putință.⁶¹ Englezul Sayce, într-o carte publicată sint acum câte-va luni, dice că sintaxa comparativă e ramura cea mai importantă a filologiei comparative, dar care „abia începe a fi lucrată.“⁶² Diez, în adevăr, a reușit a așeza pe o basă solidă sintaxa comparativă roma-

⁵⁹ Gabelentz, *Ideen zu einer vergleichenden Syntax*; in Sz. VI. 377. — Cf. Abel Rémusat, *Recherches sur les langues tartares*, Paris, 1820, in-4, p. 277, despre divergența între sintaxele ost-turcă și vest-turcă.

⁶⁰ *System*, 476.

⁶¹ *Compendium* 3, 2.

⁶² Sayce, *Principles*, X.

nică, dar tocmai prin ea a dovedit și mai limpede, cât de mult se depărtază pe acest teren chiar limbile cele mai înrudite. La aceeași concluziune ne duce sintaxa comparativă slavică a lui Miklosich. Dacă dificultățile sint atât de mari în comparațiunea sintactică a două-trei limbi imediat legate una cu alta orizontal sau vertical, apoi ce să mai vorbim despre o comparațiune pe sărite, ca aceia pe care nu s'a sfit a ni-o da Enric Etienne între elina și franceza?

Limba română și limba germană sint d'o potrivă arioeuropee. Ei bine, iată o fraasă din Humboldt, una din cele mai ușore și mai scurte:

»Denn die Werke des Genies üben doch ihre Wirkung nur durch die Art, wie sie von den Nationen aufgefasst werden, aus; und gerade die Einwirkung auf die Sprachen, mit der wir es hier zu thun haben, hängt vorzugsweise von dieser Auffassung ab.«⁶³

O traducere română sintacticesce literală sună:

»Căci le opere lui geniului ercită încă a lor lucrare numai prin 'l mod, cum ele de a lor națiunii înțeles vor fi, ex; și tocmai a influință asupra le limbi, cu căruî noi acésta aci a face avem, tărână principalmente de acestei înțelegere a.«

Tradusă după sintaxa română, va fi:

»Căci operele geniului exercită încă lucrarea lor numai prin modul cum ele vor fi înțelese de națiunii; și tocmai influința asupra limbilor, cu care noi avem aci a face, atărână principalmente de acésta înțelegere.«

Inse atunci, retradusă literalmente în nemțesce, frașa devine:

»Denn Werke-die Genie-des ausüben doch Wirkung-die ihre nur durch Art-die, wie sie werden aufgefasst von Nationen; und gerade Einwirkung-die auf Sprachen-den mit die wir haben hier zu thun, abhängt vorzugsweise von diese Auffassung.«

Un German va înțelegé óre o asemenea fraasă? Sub raportul sintaxei, limba română este pentru el tot atât de exotică ca orî-ce limbă de pe la capetele pămîntului. Iacă,

⁶³ W. Humboldt, *Gesamm. Werke*, VI 238.

bună oră, începutul orațiunii dominicale din limba bari din Africa, însoțită de câte o traducere literală germană și română:

Baba	<i>likan</i>	<i>do</i>	<i>lu</i>	<i>gwogwon</i>	<i>ki</i>	<i>og'i</i>	<i>anian</i>
Vater	unser	du	der	sein	Himmel	nimm'an	dass
Tată	nostru	tu	care	a fi	cer	primesc	ca să
<i>karin</i>	<i>kunok</i>	<i>gwagwag'a....</i>					
Name	Euer	heilig sein					
nume	vostru	sânt a fi ⁶⁴					

Mărturisiiți, d-lor, că pentru un German sintaxa română, ca și pentru un Român sintaxa germană, nu este cu mult mai apropiată decât sintaxa selbatecă a limbei africane bari pentru unii și pentru alții.

Elinul avea articolul definitiv *ó* precum Francesul are pe *le*, ast-fel că *ó ávθρωπος* e sintacticesce identic cu *L'homme*, pe când Latinul nu avea nici un fel de articol. Urmézá óre de aci vre-o conclusiune genealogică? Nici de cum. Se scie că în epoca omerică Grecii nu aveau încă articol definitiv. Articulul definitiv arab *el* se aseména și mai bine cu francesul *le*. Intre ambele să fie óre vre-o înrudire anterioră separațiunii între Semiți și Ario-europei? Arabizând pe Francesi, ar trebui să desarabizăm în același timp dialectul curat arabic mehri, în care nu există nici un articol, după cum nu exista nici în himyaritica, cea mai veche formă a limbei arabe!⁶⁵ Deja în secolul trecut celebrul Hervas — despre care voiú avé a vè vorbi într-una din lecțiunile viitoare — observase că în limba tagalică tocmai din Oceania *ang* corespunde perfectamente articolului definitiv *il* al Italianilor: „*ang* gnalan mo“ — „*il* nome tuo“, „*ang* caharian mo“ — „*il* regno tuo“ etc.⁶⁶ Tagalii au dară un articol definitiv prepus, ca și Francesii, pe când limba latină, deși muma francesei, totuși nu l are. Fórte diferită de latina prin sintaxă, limba francesă —

⁶⁴ Fr. Müller, *Bari-Text*, in *Sz.* II, 254.

⁶⁵ Cf. Maltzan in *Z. d. d. m. G.* XXV, 208, și Wetzstein in *Zeits. f. Erdk.* N. F. XVIII, 45.

⁶⁶ Hervas, *Saggio pratico delle lingue*, Cesena, 1787, in 4, p. 128: „*ang* è articolo *la, il*, che spesso si usa nel Tagalo, come nell' Italiano“.

ni-o spune chiar un orientalist frances—se întâlnește tocmai în sintaxă cu annamita, ⁶⁷ una din așa numitele limbi monosilabice indo-chinese, fără nici o legătură cu familia ario-europeă. Pentru acésta, Francesii să fie ei óre Indo-chinesi? Dar să vă spun, d-lor, ceva și mai curios. Românii au un articol definitiv postpus, necunoscut celor-l' alte limbi romanice. Mai multe popóre selbatece au și ele articoli definitivi postpuși. Mai întâi de tóte, il are acea limbă africană bari, despre care v'am vorbit adinorii. Dr. Mitterutzner, comunicând Societății Germane Orientale un basm în acéstă limbă din centrul Africeii, ȕice într'o notă: „articolul masculin este *lo*, feminin *na*, la plural *ti*, punându-se, *ca și românesce*, după substantiv“.⁶⁸ Articol definitiv postpus, ba încă anume *lo*, *ca și când* azardul ar fi voit să-și bată joc de al nostru *lu!* Tot în Africa, pe la capătul ei resăritén, se vorbește o limbă numită somali, care posedă și ea un articol postpus: *nin* însemnéză „om“, *nin-ka* — „omu'l“⁶⁹. Africa întregă e plină de asemeni limbi cu articoli postpuși, cari însă nu vor da dreptul niménuí de a ne africanizá, nici chiar pentru a ne pune mai în armoniá cu pretinsul „*Negru-vodá*“!

Vedeți dară, d-lor, că în sintaxă, mai mult decât în fonologiá, mai mult decât în lexicologiá, mai mult decât în morfologiá, orí-ce pas afară din legătura imediată orizontală saú verticală a limbilor ne scóte din sfera genealogică și ne aruncă în acea antropologică. Articolul definitiv prepus al Francesilor este genealogic dacă 'l compară cineva în liniá orizontală cu articolul definitiv prepus din italiana, spaniola, portugesa și retoromana, saú în liniá verticală cu articolul definitiv prepus din celtica. Articolul definitiv postpus al Românilor este genealogic dacă 'l compară cineva în liniá ori-

⁶⁷ Aubaret, *Grammaire annamite*, p. 17, ap. *Congrès des orientalistes*, Paris, 1874, in-8, t. 1, p. 429: „La construction annamite est directe et semblable à celle de la langue française“.

⁶⁸ Mitterutzner, *Thiermärchen im Lande der Bari*, in *Z. d. d. m. G.*, XXI, 225: „Lo, Artikel m., fem. na, pl. ti (c), steht, wie im Rumänischen, nach dem substantiv.“

⁶⁹ Praetorius, *Ueber die Somalisprache*, *ibid.*, XXIV, 146-7.

zontală cu articolul definitiv postpus al Albanesilor și Bulgarilor, de unde ne putem urca în liniă verticală la vechea limbă tracică, pe care o vom compara apoi iarăși în liniă orizontală cu articolul definitiv postpus din zendica și arména. Din dată înse ce nu vom păzi filiațiunea directă a limbilor, articolul prepus al Francesilor și acel postpus al Românilor încetéză de a mai fi o particularitate genealogică, devenind un fenomen antropologic. Negreșit că nimic nu e mai prețios, mai necesar pentru studiul spiritului uman, ca sintaxa comparativă sub punctul de vedere antropologic, ast-fel precum în timpii din urmă s'a apucat a o studia mai cu sémă Georg von der Gabelentz; dar atunci pe de o parte să ne ferim de a înfățișa aseménările sintactice ca o probă de înrudire genealogică, ér pe de alta — să preferim în ori-ce cas de a compara limbile pe cât se póte mai eterogene. O comparațiune de sintaxă între gréca și francesă fără intermediul latinei este antropologică, și totuși e mai puțin convingătoare sub acest raport decât o comparațiune de sintaxă între francesă și tagalica sau francesă și annamita, între cari o identitate în modul de a distribui părțile cuvintului trebui să resulte, chiar în ochii observatorului celui mai sceptic, numai și numai din identitatea naturei umane. Ceia-ce a făcut Enric Etienne, nici genealogic nu este, dar nici interes antropologic nu prezintă, fiind pur și simplu un joc de erudițiune, ca tot ce se scrie pe atunci asupra filiațiunii limbilor.

XII. Am fost silit, d-lor, de a consacra întréga lecțiune de astăzi fruntașului filologiei propriu ție din epoca anterioră secolului trecut, căci o somitate ca Max Müller — ale cărui aserțiuni când se combat, cată a fi combătute nu cu ușurință, ci prin nisece arme la înălțimea unui asemenea adversar — acórdă cărții lui Enric Etienne, între diferite încercări de comparațiune lingvistică din periodul empiric, o pozițiune excepțională, puțin meritată. Ilustrul profesor de la Oxford n'ar fi trebuit să dică alt ceva decât: însuși Enric Etienne n'a făcut nimic! In adevăr, dacă nici chiar autorul „tesaurului limbei grece“,

spirit atât de vast, atât de petrunător, atât de imparțial, n'a fost în stare de a scăpăra o rață de lumină în milenara întunecime ce înfășurase filologia comparativă în urma lui Verriū, apoi *à-fortiori* să n'o cerem dela cei-l'alți corifei mai mărunți din secolii XVI și XVII.

Asupra contimpuranilor sei, Enric Etienne are o superioritate necontestabilă și astăzi ne mai contestată. El nu merge cu extravaganta până a dice că articolul definitiv frances *le* vine din elenical *o* prin schimbarea lui *o* în *e* și a lui *h* în *l*: „adjecta Graeco articulo *l* litera vocalitatis gratia pro aspirațione“, după cum pretindea în același secol un alt elenist frances destul de renumit⁷⁰; dar totuși bunul simț de a nu căde în asemeni extremități nu constituă încă o diferență de fond, ci numai de *plus* și *minus*, sau mai bine dicend, este o gradațiune între mai multe minusuri: —1,—2,—3...., cari deși se deosebesc unul de altul, nu mai puțin însă tóte sînt de o potrivă nisce cantități negative.

Nivelul general, pe care se afla filologia din acea epocă sub raportul comparațiunii limbilor, este atât de jos, atât de vițiat până la temeliă, încât nu e de mirare că primele semne de îndreptare nu s'aū arătat de acolo, ci cu totul de aiuri. Precursorii filologiei cōmparative sciințifice, despre cari vē amintisem deja în lecțiunea trecută, dar óra ce a sunat mă face a'ī amāna până la viitórea nóstră întrunire, aū fost Leibnitz, Fréret și Vico. Leibnitz nu era linguist, ci matematic. Fréret nu era linguist, ci archeolog. Vico nu era linguist, ci filosof.

⁷⁰ Perionius, *Dialogorum de linguae Gallicae origine ejusque cum Graeca cognatione libri quatuor*, Parisiis, 1554, f. 107.